

XVI 1741: 9707

מן הספרות החדשה

השקפה כללית על שורה ארוכה של ספרי חכמה וספרי למוד וקריאה
ובן גם על הספרות העוסקת בשאלות היום של יהדות זמננו

מאת

יחיאל מיכל הכהן גוטמן

בודאפשט

תרח"ץ

מן הספרות החדשה

השקפה כללית על שורה ארוכה של ספרי חכמה וספרי למוד וקריאה
ובן גם על הספרות העוסקת בשאלות היום של יהדות ומני

מאת

יהואל מיכל הבהן גוטמן

בודאפישט

תרח"ץ

מן הספרות החדשה.

במרכז מפעליו המדעיים והספרותיים של מורנו המנוח מהר"ל בלוי זצ"ל היתה שקועה תשוקה עזה רוחנית ליצירותיה הספרותיות של היהדות. בכל נפשו התמסר להן והקדיש להן כחותיו היותר מעולים. בנוגע ליצירות העבר התעמק לא רק בחקר נגזי הרוח והמאור שבהן, אבל גם בטיבן הספרותי וטבען המופנה כלפי חוץ בבחינת הייחוסים התרבותיים והחמריים שבין ישראל לעמים. ובנוגע ליצירות ההנה" די להעיר, שלא הופיע כמעט ספר בעשרות שני חייו האחרונות שעבר עליו בשתיקה ורא חרץ משפטו עליו. ואפילו בנוגע לתכניות ספרותיות שנתחבטו בהן טובי חכמינו וסופרינו כדי להפיץ תורה, מדע ותרבות בדורנו החדש שהחל להתרחק לאט לאט ממקורו העתיק והנאמן. היתה התעניינותו רבה מאד, וכבר נברה עליו מחלתו הקשה שהכניעה את כל כחותיו, והוא עדיין דבר עמי ארוכות וקצרות על שאלות ספרותיות שעמדו על הפרק והתייעץ עמי בנוגע להוצאת ספרים שחשעה צריכה להם.

לכן רואה אני חוב מיוחד, להקדיש לזכרוננו הנעלה השקפה זו על שורה של הוצאות מן הספרות החדשה כי היא מעין מלאכתו. ועלולה להעלות על לב דמות דיוקנו הרוחני של המנוח, ולפתוח השורה ברשימת "בית אוצר הספרים" שלו. ואחרי כן אהחיל בזה לדבר על הספריה היותר פוריה בזמננו והיותר מתחשבת עם צרכי הדור ותביעותיו, והיא הספריה שיצאה לאור ב"הוצאת שוקן" במשך הזמן שנדברנו בה באחרונה ב"הסוקר" שלנו.

נוסף על הטעם הכולל שהוצאת שוקן היא ההוצאה היותר מקפת והיותר מסורה להרעיון הנשגב, לתת שם ושארית להמחשבה העברית והיהודית על ידי הדפסת ספרים במקצועות היותר שונים, מדעיים וספרותיים, הרי הוצאת שוקן היתה גם בעיני המנוח תופעה יחידה במינה והרבה עסקנו בה מבחינות שונות. היא קרובה היתה ללבנו, ולולא המחלה שתקפתה והשמיטה עטו מידו, הרי נכון היה הוא בעצמו לטפל בה ככל האפשר. — אמנם קודם כל נעיר על רשימת בית אוצר הספרים אשר הניח אחריו מו"ה ד"ר יהודה אריה בלוי זצ"ל מורה ומנהל בבית מדרש הרבנים בכודאפשט. תרצ"ו. נדפס בדפוס האחים געווירץ, ודפוס יורשי ניוואלד Katalog

der Bibliothek des verewigten Prof. Dr. Ludwig Blau, Rektor
der Landesrabbinerschule zu Budapest, 1936.

רשימה זו מכילה את ספריות של המנוח פרופיסר בלוי זצ"ל, שהניח אחריו לברכה בעת פטירתו. ונשמטו ממנה רק אותם הספרים שהוא בעצמו חברם, וכן שני כתבי עתים למדעי היהדות שהוא בעצמו ערכם והוציאם לאור והם: העתון Magyar Zsidó Szemle שיצא לאור בעריכתו משך ארבעים שנה, וכן "הצופה לחכמת ישראל" במשך חמש עשרה שנה, לפי שהספרים האלה נועדו להשאר בידי משפחתו. מלבד אלה נשמטו מן הרשימה כתבי היד שרכש משך ימי חייו, לפי שהם כבר נרשמו ב"הצופה" שלו שנה י"ג (1929) ומספרם שבעים ושבעה.

ספריותו של מהר"ל בלוי זצ"ל חטיבה מיוחדת לה. הן מפאת היצוניותם של הספרים (כמעט כלם מכורכים בהדור וטוב טעם); והן מפאת ערך הספרים בפני עצמם. המנוח היה מומחה מפורסם במקצועות שונים של חכמת ישראל וישמש בקתדרה של בית מדרש הרבנים שבבודאפשט משך ארבעים שנה רצופות, והראה אותותיו בספריו ומאמריו הרבים והמפורסמים. מלבד זאת היה חובב ספרים גדול וביבליוגרף מופלג, ולכן ספריו הם מובהרים במינם הן בבחינת המדע והן בבחינת ההוצאה. הרבה ספרים עתיקים ויקרי המציאות ביניהם.

הרשימה מתחלקת לשני חלקים, הספרים העברים בפני עצמם וכן ה"יודאיקא" בפני עצמם. בכל אחד מן החלקים האלה מסודרים בראשונה הספרים העתיקים וביניהם גם אינקונאבולים, ואחריהם הספרים החדשים. — מכתבי העתים מסודרים ביוחד. — סכום כל הספרים כשלושת אלפי כרך.

*

ועתה נשוב אל הספרים שיצאו לאור בהוצאת "שוקן משנת הרצ"ו—תרצ"ו. ספרי המכון לחקר השירה העברית, סדר שני, כרך שני — ידיעות המכון לחקר השירה העברית כרך שני, והוצאת שוקן ברלין תרצ"ו. — כרך שלישי (שם תרצ"ו). In-Studies of the Research Institute for Hebrew Poetry, Voll. II-III. 1936. Schocken Verlag. הרעיון הנשגב לקביץ נליות של השירה העברית, שהחלה מפורד ומפורד בכמה ביבליותיקאות וקרוע לכמה קרעים, מתחיל עתה להתגשם באופן הכי נעלה. — במלאכת המכון לחקר השירה העברית רואים אנהנו מפעל ספרותי כביר מעין זה שכבר לא זכינו לראות דוגמתו רק בתקופות היותר עתיקות והיותר רחוקות מאתנו. פרטי הקורות של ההתגשמות הספרותית בתולדות תורה שבעל פה ובהתגשמותה בקבצי המדרש והתלמוד אינן מבוררות עוד כל צרכם, אף כי הוכרר הדבר שהרבה כחות היו משתתפים במלאכה גאונית זו, כי עדיין נעלמה מאתנו אותה היה, שהכניסה אחדות מתאימה בסדר העריכה. אבל גם מבעד האנונימיות של המניע הראשון אנו רואים שמאורע היסטורי חשוב לפנינו, ורוח כביר של איש רב פעלים באמצע. ולא פחותה היא העבודה שהמכון לחקר השירה העברית שם לו למטרה, והיא

להכניס למדור אחד את כל יצירות פייטנינו ומשוררינו מעת תם חוץ מישראל ועד חתום תקופת ימי הביניים לכנסת ישראל בגולה, ומשם והלאה. — ואולי יש בה עוד מן הקושי שלא הרגישו בו הקדמונים כל כך בפרובלימה שלהם. והוא על שתי פנים: א) בתקופת התנאים והאמוראים הצטבר חומר הקבלות, החקירות והנסיונות שהכמי הישיבות היו עסוקים בו, בשתי ארצות סמוכות זו לזו: בארץ ישראל ובבל; וחוץ מזה היה בין הישיבות של שני הארצות האלה משא ומתן שופע ומתמיד "מהתם להבא ומהבא להתם" בכל המקצועות שהכמי ישראל היו מעוניינים בהם. וקשר תמידי ופנימי כזה בודאי היה עושה את שלו גם בנוגע לסדור החומר וכינוסו. ב) גם התקופות היו תכופות זו לזו ונכלעו אחת בחברתה; עד שלא שקעה שמשם של התנאים זרחה שמשם של האמוראים, ותקופת האמוראים המשיכה בדרך ישר ובלתי ממוצעת מה שהנחלה מן התקופה שקדמה לה. — אמנם הפיוט והשירה העברית מקיפים כמה ארצות וכמה תקופות, וגם מטבע חמרם מתפוצצים לכמה ניצוצות ומתנססים בכמה גוונים, לא ראי זה כראי זה, וקשה מאד למצוא ביניהם צד שזה שכוה שעל פיו אפשר להכניסם לאכסניא אחת. — ואולי היה בספור זה של מקומות וזמנים וכחות מעין עקוב נאולה להפיוט והשירה העברית.

ועוד עקוב אחר אנו רואים בדבר. — התעניינותם של חכמי ישראל בתקופות שעברו היתה מרוכזת על יסדה התלמוד והפוסקים, וביחוד מההל מצוקות הרדיפות ועותות השמדות, נסתתמו כל מעיינות של חכמה ועיון שאין להם יחס ישר אל החיים המצומצמים בארבע אמות של הלכה ואל היהדות המקופחה בכל תנועה ופסיעה. וכן נסתתמו גם מעיינות השיר, ואפילו איש הרוח המהונן בכשרונות פיוטיים לא הספיק להתנשא מעל לגבולי החיים המעונים והמדוכאים שבניטו, רגשי בני אדם הנלבבים השתפכו בקינות, סליחות ותחינות, וגם הקניינים הפיוטיים שכבר נשארו בירישה מדורות יותר מאושרים ויותר מבורכים בפרי כשרונות נעלים, נשכחו.

לעומת כל אלה מופתעים אנהנו באופן הבי נעים על התחייה שזכינו לה כמעט בהסח הדעת בהגלות אוצרוהינו הפיוטיים מימי קדם, שנחנו ונשכחו מלב. — עד שחוקרים בעלי מופת כרש"ל רפאפורט ורש"ד לוצאטו מתווכחים בבחינת שתי יצירות פיוטיות שמסורת ימי הביניים יחסה אותן לרב האי גאון, "שירי מוסר השכל" וכן "שמע קולי", ועד שר' שניאור זקס החליט בפשיטות, שרה"ג לא עסק כלל בכמו אלה ומצא סמוכים לו גם אצל שאר חכמי הדור, וגם ראיות ומופתים של סברא ושקול הדעת לא היו חסרים, ראיות יי"ש בהן מעין הטלת דופי, שאיש כרב האי גאון יעסוק בכמו אלה, ויתמסר לנועם הפיוט ויעסוק בחכמה והשבון וכו', הרי בא הרב ד"ר חיים בראדי, המנהל המצויץ של המכון לחקר השירה העברית, וקבץ שירי רב האי גאון בידו. (עי' ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כרך ג', צד א"ס"ג) וכוה נסתתמו כל הטענות. — והפתעה דומה לזו גרם רח"ב גם בפרסמו "שירים ומכתבים מרבי מאיר הלוי אבולעאפיה" (שם כרך ג' צד א"צ), רמ"ה הג"ל היה ידוע עד עכשיו כאחד מגדולי חכמי התורה ועמודי ההלכה, וכבר היה עורך מלחמה על הרמב"ם בעודנו בחייו, אבל כבר נשכח, ואולי תכף בדור שאחריו, שהיה גם

משורר מצויין וראוי לתהלה. עד שעלה בידו רח"ב להוציא לאור את שיריו. המכון לחקר השירה העברית הודיון באמצעים היותר מודרניים והיותר ראויים ומוכשרים לכבוש את הדרך לקבוץ שלם ונכון של הפיוט והשיר העברי מימים קדמונים ועד התקופות היותר חדשות. לעומת הפוזר הגדול של מקום מוצא המקורות התאזר מיסד המכון, ר' שלמה זלמן שוקן, בנדיבות שאין כמוה בדורינו על שדה החכמה והספרות. מלבד מה שהוא בעצמו התאמץ לרכוש ספרים וכתבי יד במקצוע שפנינו, הריהו פתח תעמולה פרטית למלאכת הקבוץ והכינוס. תיירים מומחים הולכים בשליחותו לארצות היותר רחוקות לבדוק בביבליאויקאות שלחן אחרי אוצרות נגזרים של גדולי פייטנינו ומשוררינו. מה שאי אפשר היה לרכוש בעצם מקורו ומה שאי אפשר היה להעתיק כל צרכו, הובא לרשותו של המכון על ידי צילום, מידעיות המכון היותר חדשות אנו רואים שבעתים האחרונות צולמו בהשגחתו של עוזר המכון א' מ' הברמן כתשעים כתבי יד מספריות שונות שבאברופא, מספר הדפים של הצלומים האלה עולה לתשעת אלפים בערך. סך הכל של הצלומים מקטעי הגניזה שבמכון תשעה אלפים בערך, ומספר הדפים שבכתבי יד שלמים שצולמו חמשה עשר אלף בערך, ואוסף שוקן בעצמו מחזיק ארבעים קטעי גניזה אוריינליים. — כעת עסוק המכון ברכנת כרמסיה לאוצר כל הפיוטים והשירים.

וזוהי אמנם עבודה כבירה וקשה, עבודה חדשה שלא הרגישו עד עתה בטיבת וערכה, ולא רק חדשה אבל גם מודרנית. המומחים המקצועיים, כאמור משתמשים בכלי שרת היותר יקרים והיותר מדויקים לתכליתם. — ויש חדשה במלאכתם גם מבחינה אחרת והיא שרהוקה היא מפניות הדדיות, מתכנית המכון היא להביא לכלל ש ל מ ו ת את אוצרותינו העתיקים ולהצילם מתהום הנשיה. — למלאכה כעין זו לא הסתגלו הדורות שעברו, כי אפילו בגדולי משוררינו, שהתייחסו אליהם בחבה יתרה, כר' יהודה הלוי, ר' אברהם ן' עזרא, ר' שלמה ן' גבירול וכו' הביטו מתוך אספקרוא דתית בלבד. רק פייטנים דתיים ראו בהם ומתוך כך הועם או נטשטש לגמרי הצד החילוני שבהם. "ציון הלא תשאלו לשלום אסורך" נעשה לקנינו של כלל ישראל, אבל מי פלל או הרגיש איוו הפין שכזה לראות את ר' יהודה הלוי — הפייטן הדתי, המוסרי והלאומי, מחבר הכוזרי ועומד בקשרי מלחמה להציל כבוד עם ישראל ודתה, — במסבת רעים בני גילו כנוח עליו רוח הדוה במשתה היין? ועתה אנו רואים לפנינו שיר כזה שבו מומין יהודה הלוי את יהודה ן' גיאת למשתה יין. (עי' ידיעות המכון ח"ב צר קכו הערה 29). ההיסטוריא החדשה שתעודתה לגלות את העבר בכל קומתו וצביונה, תניע בלי ספק למטמון יקר על ידי שאיפותיו של המכון שתקע עצמו להשיג את השלמות היותר אפשרית בכינוס החומר הפיוטי של גבורי משוררינו. — אבל יש לקוות שגם כמה שאלות מדעיות בסעיפים שונים של חיי הדת ודרכי האגדה והמדרש ימצאו בתגליות מכון שוקן חומר רצוי להסתייע ממנו.

איזה פרטים בנוגע לתוכן "ידיעות המכון לחקר השירה העברית".

בכרך שני משתתפים מלבד המנהל ר' חיים בראדי עוד שלשה מומחים העוזרים על ידו והם א' מ' הברמן, ה' שירמן, מ' זולאי. — ר " ה ב ר א ד י הוציא לאור

"שירים ומכתבים מר' מאיר הלוי אבולעאפיה" שכבר הזכרנו, עם מבוא המפיץ אור על חיי רמ"ה ועל משפחתו וכמה הערות חשובות על יחסיו לבני דורו. שיריו ומכתביו של רמ"ה מוגהים בעיון רב ודיוק נפלא, והמו"ל העשיר את ההוצאה בהערות מעילות. — אחריו בא א' מ' ה ב ר מ'ן, בהוצאת מחברת הויכוחים לפני המלך ליששכר שמחה עם מבוא והערות. מחברת זו שייכת לסוג שירי החול שנתחברו באשכנז, המו"ל מעיר על החילוקים שבין שירי החול האשכנזיים ובין שירי החול המופתיים שבספרד ומדבר גם על השפעת משוררי ספרד על התפתחות השיר באשכנז, מעניין הוא שרק במאה הי"ד בערך התפתח הענין ער כדי יצירה עצמאית כשהתרחב מקצוע הברדננות. העם התרגל לשמוע שירים כאלה בהזדמנויות מיוחדות, כמו בנשפי חתונה, בחנוכה ובפורים, שהשמה הותרה בהן. — חיים שירמון פרסם מחקר חשוב על "המשוררים בני דורם של משה ו' עזרא ויהודה הלוי, סדר ראשון". שני המאורות הגדולים האלה נרמזו לכך שבני נילם נדחקו לקרן זוית. הח' שירמן העיר עליהם וגילה לראשונה את תמונתה החברתית של התקופה שבה התפתחו כחורניהם של ר' יהודה הלוי ורמב"ע, גם שירים ושברי שירים הובאו למופת מאנשי הדור. הוא עד כמה שאפשר היה כעת לקהר מן המוכן. — ואחריו בא ספרו של מנחם זולאי, "מחקרי ינאי בצרף רשימה ביבליוגרפית של פיוטיו שבגניזה ושבדפוס". המחקר הזה תופס כמעט הציו של כל הכרך. — הח' זולאי כבר מצא לפניו מיישרי דרך למחקריו והאחרון שבהם פרופיסור ישראל דירדון, בעל "אוצר השירה והפיוט" שנתן לנו את התמונה היותר שלמה מטיבו וסגנונו של הפייטן הקדום הזה, והוציא לאור ע"פ קטעי הגניזה את "מחזור ינאי" שלו עד כמה שהחומר כבר היה ידוע בעת ההיא (תרע"ט). — אמנם מאז ועד עתה עברו כמעט שמונה עשרה שנה ובינתיים נתגלה חומר רב ממחזור ינאי ובאה העת להוציאו מחדש, כעין מחזור ינאי השלם לגבי הראשון, שאינו מחזיק רק שבעה סדרים (מן ויק' יג. כט עד כב. יז) וחזין מזה שריד ח (פיוט למוסף ראש השנה). קרובה לישיבת הגדול, ד' לפסח דר' ינאי, סלוק אחר לשמעי דר' ינאי, והאחרון "רשות לסדר" הוא מפייטן בלתי נודע. — רשימת הקרובות של זולאי מהזקת קסט סימנים, סכום כל פרשיות התורה לפי מחזור של שלש שנים שהיה נהוג אז בארץ ישראל, ומועדי השנה.

ינאי הוא פייטן נקי מכל שיחת חולין, כלו מוקדש לתפלה ועבודה שבלב. תוכן פיוטיו שאב ממקורות ההלכה והאגדה, ומתוך רבונותם זו נפתח לנו בהם מקור חדש לכמה השואות ועיונים השייכים לסוג תורה שבעל פה והתיאולוגיא של בעל האגדה. ופה מקום אתי להעיר על שאלה אחת שמחכה זה מכבר על תשובה מספקת. והיא שאלת האזהרות המיוסדות על מניין תרי"ג מצוות. — "תרי"ג" נשגדה כמה פעמים בתלמוד ומדרש בתור מספר המקיף את כל מצוות התורה, מצוות עשה ומצוות לא תעשה. אמנם כמה ספקות נולדו במסורת זו והראשיות שבהן: א) אם מספר תרי"ג שייך לסוג ההלכה או לסוג האגדה, כלומר אם חכמי ההלכה הגבילו את המספר הזה באופן מאפני החקירה והחקש התלמודי או קבלו אותו כעין מסורת עתיקה מזמן בלתי נודע או אם בעלי האגדה מצאו את המספר הזה בדרך דרשותיהם האגדיות: — ב) הנעשו נסיונות בתקופת התלמוד לספור את המצוות ולהעמידן על תרי"ג או אם

השתמשו במספר זה רק כעין מליצה ובדרך כלל במוכן "כל התורה כלה" וכמ"ש (נדר' כה, א) ולשבע יתרון "דמקיימיתון מצוות" . . . "דמקיימיתון תורות ומצוות" . . . "דמקיימיתון תורה כל ה" . . . "אי נמי שיש מאות ויש ליש עשרה מצוות" . — המקורות התלמודיים עניים במקום זה, אמנם יש לנו שני מקורות אחרים, בלתי עומדים ברשות עצמם אבל חוקתם שיסוד עתיק להם. המקור האחד הוא הקדמת בעל הלכות גדולות, שהוא אמנם אינה הקדמה ממש כתיורה שאין בינה ובין הספר עצמו שום קשר פנימי ושום התייחסות שבתוכן וענין, אבל נראית כהערתקת ענין תרי"ג מצוות מיסוד בלתי נודע עד עתה. — היסוד השני בענין תרי"ג שמור לנו באזהרה ראו, והשאלה המעניינת היא, אם יניי חבר "אזהרות". ברשימת הקדמות של זולאי נרשמו מן ס' קט עד ס' קכה כ"א פיוטים. ויש מקום לבדוק גם הפיוטים שנרשמו בס' מהרמז לפרשת וישמע יתרו (שמ' יח, א) וישם ואתם תהיו לי (שם יט, ו) ט' פיוטים. כי אזהרה אחת מיניי יש בכחה לפרנר עיקרה של הפרובלמא בחיות שנקודת הכובד של כל השאלה מונחת בבירור היחס הכרונולוגי שבין הקדמת בה"צ ובין האזהרות. — לפי החקירות החדשות חבר ר"ש קיורא את ספרו בסוף המאה התשיעית למספרם (ע"י גינצבורג Geonica ח"א צד 103 הערה 3 וצד 104 הערה 1). ולעומת זאת כבר אנו מצאים תשובה בדבר האזהרות אצל ר' נטרנאי נאן (850-860) שגשאל על הדבא, מדוע נמצאו מעלילים על פיוט זה ואינם אומרים אותו (ע"י הרכבי ד"י העת' שפ"ר ח"ג צד 261 הע' ע' ע"פ מאסף נדחים), ידידי פרופיסור אלכסנדר מרכס העירני באחד ממכתביו משנת תרפ"ה (27 ליוני) על חילוק ראוי בבחינה זו לתשומת לב בין ה"ג כ"י רומי ובין ד"ז. בחיות שכ"י רומי מחזיק, כפי שכבר בירר אפשטיין מהדורא יותר חדשה מן ד"ז ולפיכך אין נוסח כ"י כל כך מוסמך. אמנם רע"ג (860) מזכיר בסדור שלו (ורשא תרכ"ה) בסוף סדר הג שבועות. "מתחיל אזהרות" ולפי צונין (ריטוס 18 בהע') ג' כ"י "מתחיל אזהרות ביום ראשון והן כתובות בסדר" ר"א מרכס (במכתבו הנ"ל) מאשר הג' גם ע"פ כ"י בריט' מוז' הוצ' Cornel וכן ע"פ כ"י שבספרית בית המדרש לרבנים שבניירורק. ע"ע ספרי ב ה י נ ת ה מצוות כל פיק ראשון. העולה מכל זה הוא, שעד עתה חסר לנו יסוד כרונולוגי בטוח בדבר האזהרות וכל מה שהחליטו בעלי המקציע בענין זה לא יצא מגדר ההשערה והספק. — אולי יביא לנו מחזור יניי החדש פתרון נכון לשאלה זו כי זמנו הוא יותר מוגבל בערך, ועתיקותו יש בו כדי להביא הענין לידי הכרעה.

ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כרך שלישי. — בנכך זה השתתפו חיים בראדי, אברהם מאיר הברמן, מנחם זולאי וחיים שירמן. — ר"ה בראדי מתחיל בראש דבר שהוא כעין נתנית דו"ח על מפעלו של המכון. בסוף דבריו אנו רואים שהמכון לחקר השירה העברית אינו מצמצם את מלאכתו על כניס ועיבוד של כתבי יד מקצועיים והכנתם לדפוס, אבל יחד עם זה הוא המכון להפצת ידיעות הספרותיות בחקר השירה העברית על ידי הרצאות ועל ידי המצאת חומר לחוקרים. מנחם זולאי הציע שעורים על קורות הפיוט העברי והשתלשלותו מימי הקדמונים. תלמידי המכון הם ברבם ממבקרי האוניברסיטה העברית. — בין החוקרים

שהשתמשו בחומר המכון נזכרים ביהוד הרב שמהח אסף, הדר' דוד ילין (לו הוקדש הכרך השני של ידיעות המכון ליום הולדתו השבעים), הפרופ' ישראל דוידזון, הדר' שלום שפיגל, א' פרנס, הדר' מ' נוימרק, — בחלק הידיעות פרסם ר"ח בראדי א) פיוטים ושירי תהלה מרב האי גאון שכבר הזכרנו עם מבוא, באורים והערות, וע"ע בסוף הכרך הוספה למאמר זה. — ב) "משירי ר' משה הכהן אבן גקטילה" ג"כ כנ"ל. במביא לחלק זה מביא ר"ח ברודי לידי ביטוי את שאלת "סתם אבן גקטילה", שנחלקו עליו החכמים עד עתה מי הוא, אם יש לכוונו על ר' משה הכהן או על ר' יצחק אבן גקטילה. מסקנתו היא על פי בקורת מדויקה שסתם אבן גקטילה מורה גם כן על ר' משה הכהן הנ"ל.

א' מ' הברמן הוציא לאור מכ"י את "ספר קרובה" ממחבר בלתי נודע שנתחבר בסגנון מדרש על הקרובות, כלומר על הפיוטים של ימים טובים והשבתות הנבחרות ולבסוף גם על הקינות של תשעה באב. לדעת צונץ נתחבר ספר קרובה אשר לפנינו במאה השליש עשרה (יונאן, פ. 1920, צד 65 בסוף), פרי הענין מבאר הברמן במבואו, ההוצאה נעשית ע"פ צילום והמו"ל טרח לתקן השבוישים שברו בו. — אחריו הדפיס הברמן "מלחמת האברים ליום טוב שוריאנו ומלחמת הקיץ והחורף למחבר אשכנזי". שני וכחים דמיוניים בנוגע לחשיבות האיברים זה כלפי זה ולדרגות שני הפכים. על תכנית שירים כאלה שתיו חביבים בימי הביניים מדבר המו"ל במבואו.

מנחם זולאי פרסם "פיוטים לזכר מאורעות שונים": א' רעש בטבריה ובשאר חלקי הארץ, ב' למאורע המסופר במגילת מצרים משנת 1012, ג' קינת ר' ישועה בי רבי נתן על מות בנו יאשיהו (1026). — פיוטים בודדים כאלה נולדו בשעת המאורעות ומשמשים להם כעין מצבות זכרון, ומתוך כך יש להם לפעמים חשיבות של דוקומנטים. המו"ל מתאמץ לתת דין וחשבון על הפרטים עד כמה שאפשר.

לבסוף מוציא לאור ח' שירמן שרני מחברות (המחברת התשיעית והעשירית) מ"ספר המוסר" לזכריה אלצארהי. — על ערכו של משורר זה כבר העירו ח' בראדי, מ' שטיינשניידר, ב' ז' בכר ואחרים. הוא היה אחד מגדולי המשוררים העבריים בתקן וחי במחציתה הראשונה של המאה השש עשרה. — שתי המחברות הן כעין שני פרקים מספר המוסר שלו והם מעשיות בדויים מערמת נבונים וגם בעלי תרמית, מסופרים במקאמות קלות המרויח ומלאות התול מבדה וחדור עוקץ, וכבר רמזו הענין בראש כל מחברת. במחברת התשיעית מסופר מעשה בשלישה גנבים, יהודי, נוצרי וישמעאלי, וביניהם כעין התחרות והתערבות. לתאור סגנונו של אלצארהי די בשורות מעטות: " . . . והיו לי חברים שנים | נוצרי וישמעאלי | בעלי עינים | ויאמרו לי | היהודים | חלשים כלם | מקטנם ועד גדולם | ואינם יודעים | לעשות דבר נבונה | ולא דבר | נבונה נמורה | אנחנו | יש לנו | שם | אם יערבו לנו | כמה דברים | בשוק | נירשם | כרעו | מבעליהם | נגרשם . . . תוכן המחברת העשירית: "כבוש קושטנטנינה והבתולה הצנועה ושולשת החושקים". נגראה שייד כל "ספר המוסר" של אלצארהי לסוג הפולקלור ולפי הערת המו"ל "רוב האגדות במחברות זכריה אינן אלא חקויים או עבודים של דוגמאות ערביות".

מישה אבן עזרא שירי החל יוצאים לאור על ידי חיים בראדי, ספר ראשון דיואן | שירי אזור | מכתבים | ספר הענק, הוצאת שוקן | ברלין תרצ"ח.

שירי החל לרמב"ע נועדו להופיע ראשונה בין קבצי השירים שהמכון מטפל בהוצאתם, כנראה מפתח השער (סדר ראשון, ספר ראשון). ובאמת ראוי הוא הכרך הזה לסימן של התחלה, הן מפאת תמונתו החיצונית שיש בה משום חבת הספר העברי וכבוד זכרון גדולינו והן מפאת התוכן הפנימי, שכרך זה מצטיין בו. אם אפשר להעריך יצירות פיוטיות של אותו האיש בעצמו זו מול זו קרובה מאד ההשוואה, שלפי רוחו העמוק והציגות הלך מהשכבותיו היה רמב"ע יותר מסוגל לפישטן כלמשורה, ובאמת עשה לו שם בשפעת שירי קדש שהשאיר אחריו לברכה. הוא חבר יותר ממאתים וחמישים פיוטים וברובם הם פיוטים המעוררים לב ונפש לעבודת השם ולתשובה. ומתוך חבתו לחבור סליחות נקרא בשם "הספח" או "הסלחן". הצד הרציני שבהלך נפשו ונטייתו להתעמקות פילוסופית הטביע הותמו גם על שירי החול שלו. מעטים הם בערך שיריו שיש בהם משום אבק קלות דעת וחדה חילונית נקיה מכל תביעה שלמעלה מתענוגי הנגע, קשי רוחו שופע גם על השקפת עולמו, ועננה עצובה שפוכה על כמה משיריו המדברים על הדר הטבע ומפלאות קסמי המדותיו ומקורות כל גיל וחדה.

הנם אדמה תעדה עדיה | אולי פתים יחמדו יפיה
הבוערים תשיא במשכיות | חילה ותסיתם בטוב משיה
ותעצב אותם ברב צירי | יגון וכמעט קט יהי צריה
תאביל פתייהם מעט מצוף | חילה ונפשותם תשו שביה
מי זה ישאל בעדה חשב | גנת המדות היא וזה פריה.

ובמקום אחר הוא ממשל ואומר

תבל כאשת פתיות | תבל הדרה והודה
תמתיק אמרים ואבן | תחת לשונה מצודה
סכל עצתה אחיזבין | תמיר בקלון כבודה
הושיה ותן לצמיתות | ספר כריתות בידה.

הסתכלות טבע כזו אינה מתנגדת במאום לאותו הרוח השורר בשירי קדש שלו בפיוטיו להיום הקדוש ולסליחותיו הרבות.

אולי היתה איוו כיונה גלויה באמצע, אורגש הבוי חטה ידו של המסדר להתחיל שירי החול של רמב"ע באותם השירים ובכתבות שחבר למצבות קברים ולזכרון נפשות וידיים שהלכו לעולמם. כי בחלק זה באה לכלל הבעה על הצד היותר בולט תכונתה ונטיית הפנימיות של נפש המשורר. ואולם המשורר בעצמו כנראה מן השיר הראשון, אסף חלק זה של פיוטיו במחברת מיוחדת, והומה לכונתו הדתית והמסורתית בפיוטיו וסליחותיו התכוון גם במחברת זו

כל איש דה לב ומר צורה | אל יהמה לבך ויאנה
בואה לכן שירי ותמצא לך צרי | עצבך ושם תגיל כרון פיצה

בם ישמחו נבאים ונעצבים וגם כל איש דוח לבב וזר צורה,
וגם בחלק זה נשנה כמה פעמים המיטיב של "הכל הכלים" המתוח כנורל מתמיד על
העולם הזה ותענוגי תבל

פרי שמחת מתי תבל דאגה | והמאת מיין משוישה תלאה
וכל גבר אשר יורע ישושים | יגנים יהיו להם תבואה

אמת היום והמות כצרות | ארובה זאת וזאת מאו שנואה
ואכן הזמן עות שפטיו | ונתן פי שנים לשנואה

יש מין עומק פרטי ברשיותו העצובים בעצות על לבו זכרון אהוביו שהלכו למנוחת
עולמים. בבקור קברות הוא מתאנה

הקיצוני יעיפי לעבור על | מלון הורי וכל אנשי שלומי
שאלתימו ואין מקשיב ומשיב | הבגדו בי עדי אבי ואמי ?
בלי לשון קראוני אליהם | והראוני לצדיהם מקומי.

הדיואן יש בו אמנם שירים מרובין אחר גם כן, אבל רבם ככלם מלאים
רעיונות של אמונה ומוסר וכן גם רשיות של ייסורי הגוף והנפש ע"י למשל סי' סה
"וזכור גבר בימי חייו כי למות הוא לקוח" — סי' ע "אל נא תרוב כואב על קול צעקו
כי אל המר רוחו" — סי' ע"א "אמת עיני וממך פקחות ראות כי הזמן כלו אנהות"
— סי' ע"ז "נפש אשר לא שמעה תוכחת עד אן משיבתה תחי נצחת" — סי' פ"א
"הלעד הזמן ידו נטויה עלי חמדת מתי השכל והויה". סי' ק"ג "קו אחרי קו הראנוש
ידל ומעט מעט ימות עדי וכלה".

ויש בדיואן גם ישירי מוסר השכל. ע"י למשל סי' קה

בני הט אונך אל מאמרו | ואל תהיה למוסרי ערלה
ובתבתו על לוח לבבך | לבד ימה ולא בפני מגלה
ואם אתה ערן צעיר לימים | בעיני נפשך היום גדולה
הכי יש בן ולו טעם זקנים | ושב עוטה מעיל נוער כשמלה ?

ויש בו גם איזה שירים שאפשר היה לפנות להם מקום בין ישירי קדשו כי
דומים למומורים או תחינות. ע"י סי' נו ישבו אנו נפגשים באחד המומורים היותר
נשגבים

תחלת מאמרים תהלות וזמורים ליוצר היוצרים ומבין מעשיהם
אשר בדרך עצר בטרם כל נוצר ומנהו לא נבצר אשר נשגב מהם
והוא ברא איתם ותוכן לביתם וזכרון נפשותם וכל מצפונותם
ואפדני אהליו נטוים מאליו וארץ הדום רגליו וכל מה ביניהם

המזמור הזה כלו קודש ולדעתי נכון היה לכתו לו מקום בין שירי קודש שלו. וכן
 ס' רל"ד גם כן מזמור ארוך רב הענין מסגנון קרוב לזה וג' כלו מסוג האמונה כמו
 שנראה מתחילתו

בשם אל אשר אמר והעזו לאמרותיו וצוה בלי מורה ומורה למצוותיו
 ופעל ועשה כל אשר אותה נפשו והחל בלי עוזר וכלה פעלותיו
 אחרונה לממשלו ואודה למהללו ואקוד לכם גדלו וזכרו ולשמותיו
 ומי הוא אשר יצרו מאחו יקר יוצרו ומי זה אשר יעמוד בסודו וסתרותיו

וסמוך לו בלי ס' מיוחד (וצ"ע) שיר שהוא באמת תחינה ובקשה וראוי לתשומת לב מיוחדת:
 אלהי אחרוני רעדה בהזכירי פשעי והם לבי ועצמו מחתותיו
 הכי מימי נוער לאלם הטאים סר והזקן עדי לאה נשוא את אלומותיו
 והזיד בחטאתו ושנה בצדקתו והמעט תשובותיו והרבה משובותיו
 והעז כצור מצחו והקשה כצר רוחו עדי סף ותם כחו וסר צל כהורותיו

לסוג זה שייכים גם השירים ס' ע"ז וע"ה, ואפשר שהיו בעיקרם שיר אחד בלבד
 ונתחלקו לשנים כי ס' ע"ה נראה כהמשך מן הסימן הקודם. ולדוגמא אציג פה את
 השורות הראשונות שבשני השירים

ע"ז נפשי תקנא ברשעים כי נחו ביום רוגו ושקטו
 בעמל אנוש אינם ועם אדם לא נגעו מאז ונפלטו

ע"ה כמעט אשורי הישרים מטו עת רעיונותיהם לדעה שטו
 שטו ראות עמל אשר עשו בני ימים ודין עול אשר שפטו

מלבד הדיואן מחזיק הכרך הזה גם שירי אזור ומכתבים שהם מינים בפני עצמם
 ולבסוף בא ספר הענק, ונקיה לשוב עוד הפעם לדבר על הספר היקר הזה אחרי
 הופעת החלק השני, שנועד לבאורי המו"ל ונתנית דין והשבון על אדות המקורות
 ואופן עבודת העריכה.

שמואל יוסף ענגון: כל סיפוריו ישה כרכים בכריכת בד.
 כרך ראשון: הכנסת כלה | שידוכין — כרך שני: הכנסת כלה | נישואין — כרך
 שלישי: מאז ומעתה — כרך רביעי: סיפורי אהבים — כרך חמישי: סיפור פשוט
 רומן — כרך ששי: בשובה ונחלת | סיפורי אגדות.

ש"י ענגון (Czaczkas) הוא אחד מטיובי סופרינו העבריים, ידו מושלת בפרוזה
 ושיר כאחה, אבל עיקר מלאכתו הספרותית בסיפורים. ענגון מחונן מטבעו בכשרונות
 ספרתיים, וכבר הראה אותותיו בכמהות ימיו, בהיותו בן שש עשרה החל לפרסם
 ספורים ושירים. ומשנת 1907 (בן כ"א שנה) כבר החזיק לסופר עברי וכל"ע שונים
 קבלו מאמרו. טביעת עין מיוחדת לו בהבהגת החיים, והסתכלותו בדרכי בני אדם

ועלילותיהם מצטיינת בפסיכולוגיא דקה ועמוקה, והיא הנותנת גם לספוריו היותר פשוטים ערך ספרותי קיים. ועוד מדרה אחרת לו. הוא אינו מתייצב מהוין לגבול אותו העולם שספוריו מטפלים בו. הוא אינו מתקרב בטרגוניה ובקורת אל בריותיו כמו שעשה סמולנסקין בשעתו ואחרים מדור העבר וההווה. ואין בידו שום פרוגרמא של תקן עולם והפשרת ניגודים שבין הדורות המשתנים. עננון מביט אמנם על מעשי בני אדם מתוך אספקלריא אובייקטיבית, אבל אובייקטיביותו אינה ממין הרגיל. למראה עין הוא כובש כל נדנד של בקורת כלפי גבוריו, אבל לא כעד מסיה לפי תומאס לאא כאדם העומד מבחוץ שאין לו עסק עם שטף מחוצת המאורעות, רק אדרבה כאדם שדעתו כל כך מעורבת עם בריותיו עד שהוא נדחק לפניו פנימיותם של מחשבותיהם ועלילותיהם. בכל מקום שיש איזה מעשה ועליליה, יש נמצא גם הסופר בחי בקרן זוית. הוא מסתיר אמנם פניו אבל אין בזה לא משום אדישות ולא משום התבטלות דעת עצמו, רק משום רגיש של הבנה עמוקה של השתתפות פנימית בחי גבוריו. הוא מתפלל עם כל מנין, שמה בשמחת אחרים ומשתתף בצערם. והרגשה בלתי אמצעית זו שופעת על ספורי עננון קסם נעים, ומחכבם גם על חושים של קוראים העומדים מבחוץ. לכאורה יש בזה איזה מין של משוא פנים, ובכל זאת נוכל להחליט, שספוריו של עננון ממצויים לנו את התמונה היותר אמיתית מיהודי גליציה. חבתו של עננון ליצוריו היא גם אהבת האמת, ויתר מזונת לדברים כהווייתם מכמה ציורים של סופרים המפליגים ב"אובייקטיביותם" ומעריכים את חיי היהודים בקנה מדה הלוקחה מן החוץ. לפי הרגשתו של הקורא לא פלטה קולמוסו של עננון רק מה שכבר הצטלם במוחו מן המאורעות והמעשים שהקיפוה והתעצמו בו, עד לכדי התנשמות ספרותית, אותה ההתבטלות המדומה, אותו ה"אינקונטיטו" של הסופר שהקורא חושב למצוא בספוריו של עננון, אינו אלא התרלבשות רוח הסופר בחיים שהיו להם בשעתם ושיש להם במדת מה גם עתה מציאות ממשית, והתרכזותו בנפשות מן העולם האובייקטיבי. את חיי היהודים מן הדור הישן בגליציה מן התקופה התכופה למלחמת העולם היה עננון מכיר משחר טל ילדותו. תנאי חייו הביאוהו לזה, בחיותו יליד עיר בוצין ושם נתחנך ושם התפתחו כשרונותיו הנעלים. הוא היה קולט אל קרבו בכה התבוננותו הנפלאה את עולמה של היהדות הגליציאית במלוא כל הקיפה עם פרטיו ופרטי פרטיו עם כל ההבדלים הכלליים וגם היותר דקים שבין יישוב ליישוב ובין מפלגה למפלגה. עם הבחנת כל תנאי החיים הרוחניים והכלכליים, עם הכרתם הבחורה של כל אפני החינוך בחדרים ביישוב ובבתי ספר מן הטעם החדש, וכן רגיש לו ידועות בלתי ממוצעות מן כל הייחוסים החיוביים והשיליים שבין ישראל לעמים, וכל זה בודאי מעלה ערך ספוריו מעל לגבול שיחה נאה וקורת רוח ארעית של מבקשי נפש.

אמנם יש באינקונטיטו שלו גם צד פויט נעים ומלבב, ויצירותיו מתפרנסות לא רק מאוצרו המוכן של זכרונות ריאליים כפי שנקרו, ואתיו בעולם ההוא, אבל יש בהן הרבה מן הפויט והשייר שהסופר שאב מעמקי נפשו. ואפילו הפרטים היותר ריאליים מתקרבים זה אל זה עצם אל עצמו בכה יצירתו של הסופר. הסיתותה נשמעת למהלך דמינונו. הוא הציר צורה לגבורי ספוריו והוא המשרטט והמתאר דמות דיוקנס. רק

הצבעים, שבהם הוא טובל את מנחולו, לקוחים משוק החיים. הפרטים עד כמה שאינם משל או ליגנדה יש בהם ממש של מציאות, וכל חלק מחלקי סיפוריו יש לו, כשהוא לעצמו, מקבילים ריאליים במקומו ושעתו.

ואולם ענגון יש לו חוש פתוח גם לחומר עממי שכלו משל ובדייה, כמעט כל סיפוריו מתובלים ביסודות פולקלוריסטיים וגוומאות עממיות, שדוד כחות הטבע ומעשי שטן וכישוף, ודברים היוצאים מגדר ההוה והמציאות, ויש לו גם יצירות כאלה שבהן מעובדות אך ורק ליגנדות ואגדות ממאורעות נפלאים ומעשה נסים, כמו הסיפור הנפלא "עגנות" שהיא אחת מיצירותיו הראשונות. ע" כרך ג' מצד שלר והלאה. "מעשה רבי גדיאל התינוק" שם בסוף הכרך. "מעשה העז" שם קפו. "מעשה המישלח מאה"ק ת"ו" שם ריב ועוד.

ועוד עלינו להזכיר מעטות על טעם אחר להתבטלותו המדומה של ענגון כלפי יצירותיו. דוקא ענגון, או אולי יותר נכון לומר, גם ענגון אינו נקי לגמרי מכל טנדנציה לגבי יצירותיו. גם ענגון יש לו אידאל המלווה בכל מפעליו הספרותיים. והוא אידאל המוסרי של יהדות מפונקת על קבלותיה ועל מסורותיה ושואפת להתפתח מבפנים ולחיות חייה הדתיים והחברתיים ברשות עצמה, אם יש לה מציאות ליהדות עצמאית כזו, שכלה עומדת ברשות עצמה וטהורה מכל שמץ של "ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם", על זה אפשר לדון; אמנם ענגון אינו דיוקן קיצוני בענין זה ואינו מעמיד את השאלה על חודה של חרב אבל הוא מתפשר עם ריאליטיות ומוצא במדה מספקת את האידאל שהוא מבקש בהיהדות הגליציאית והדומה לה בדרכי חייה, שבה נתחנך ונתגדל גם הוא. ואותו האידאל של יהדות עצמאית בכל חליפות תמונותיה נמשך כחוט של זהירות בכל סיפוריו. — הוא נזהר אמנם עין יפה ביצירותיו ואינו מותח עליהם את מדת הדין בכל תקפה, אבל בכל זאת רואה הוא גם את השגיאות והחסרונות ואינו מאפיל עליהם. ראה למשל "מטתו של שלמה יעקב" (כרך א' צד פד-צ). מצד אחד אני רואים לפנינו בטלן שבבטלנים מחובשי בית המדרש שמבלה ימי נעוריו בסגוף ופרישות מחמת דוחק מזלו, ומצד השני בתו של מוכס שנתנה עיניה בגוי ונעשתה לשעה קלה ארוסתו של אותו בחור, ונתעלמה מן העין בסיום ה"סדר". — הסופר לא נשא פנים אף לאחד מהן, על ה"ארוסה" מעידה בריחתה ואין צורך לפירושו, ועל "שלמה יעקב" מפרסמין חביריו גנותו. "שלמה יעקב שקרא הרבה ושנה הרבה וקיפה את חייו בבית המדרש ולא נהנה מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה מפני מה נענש כל כך? מפני שלא למד אלא תורה בלבד". — רושם יותר חזק עושה סיפורו השני בגוף זה, "עובדיה בעל מים" וכרך ד' צד רלד-רנט). בגורלו של עובדיה שואב מים מהול גם צד טראגי שעלול להבליט ביותר את דמוטיב המוסרי שבסיפור זה, ויש עוד להעיר על מעשה מפליא במינו "כנגד אותם שקובעים ישיבות של שחוק וקלות ראש" (כרך ו' צד ככז-קל) ועוד על ישרי מקומות. — במלה אחת ענגון מתנהג בחבה יתירה עם יצירותיו ומגלה באמנות נפלאה את המאור שבהן, אבל בכל זאת אין מכוונתו לקלקל את הישורה ולהסתיר פנים מן הצללים.

תחלת סיפוריו של ש"י עגנון היא "הכנסת כלה" בשני כרכים, שידוכין ונישואין. — אמנם כאן השם אינו מן העיקר. "נפלאות החסיד ר' יודל מבראד וג' בנותיו הצנועות ופרשת גדולת אחינו בני ישראל יושבי מדינת הקיר"ה" משמשות רק כעין מסגרת לתת לנו תמונה שלמה ומקפת מחיי היהודים שבגליציה, מסגרת כזו אינה חוץ יקר בספרות העולם, נוסעים ותיירים הם הם האנשים היותר מסוגלים והיותר מוכשרים לכך, לצלם דרך נסיעתם תמונות שנתקלו בהם בדרךם ולהכין פילמים מתופעות החיים שנפגשו בהם, בספרות העברית הצליח בנסיון כזה פריץ סמולנסקי. רק שבספרו "התועה בדרכי החיים" הוא בעצמו הנוסע והמטולטל ממקום למקום, וזה מתאים היטב למסורת ספרו. אמנם עגנון רוצה רק לצלם דברים כהווייתם ודי לו בגבור שכיח המציאות כר' יודל, איש בעל בנות שכתת הנלוו בכפרים ועיירות בשביל הכנסת כלה, שני הכרכים האלה עשירים מאד בציורים מלאים תנועה וחיים והרבה יסודות עממיים מעורבים בהם. — הכרך השלישי "מאז ומעתה" מכיל שני סיפורים שכבר זכר לשם: א) "הגדה", סיפור מהתנגדות והתנגשויות שבין כת החסידים והמתנגדים להם, ב) "והיה רעקוב למישור", סיפור עומד בבחינת מה בישטה אחר עם הקדום לו, כי עסקו בחסיד שנכשל מתוך דוחק בגניבה ולבסוף זכה לתקן מה שעוות בדרך פלא. וסוף דבר טרף חיו מן העולם, — חציו השני של הכרך הזה כולל סיפורי אנדות מפולין וסיפורים קטנים. — בין הסיפורים האלה הבלע הסופר גם איזו זכרונות מעציבים מתקופות הראשונות של חיי ישראל בפולניא ושייכים להמרטרולוגיא של היהדות, הראשון שבהם "מחולת המות או הנאחבים והנעומים" מעשה רצח ונבלה של פריץ פולני שהתנפל פתאום על החתן תחת חופתו והטף את הכלה. . . . ואצל בית הכנסת גל של ד' אמות ועשבים אדומים כדם מבצבצים מתוך הגל. חופות לא יעמידו שם, קול מצהלות חתנים מחופתם לא ישמע שם, וכל זרע אהרן הכהנים לא ידרכו על הגל ההוא עד היום הזה". היותר מאדיב שבסיפורים האלה הוא המעשה המסומן בשם "במצולות" מיהודי כפר אסנובסקי שנטבעו בנהר בצווי של הפריץ בשוכם לביתם מבית הכנסת (שבבוצין אחרי הימים הנוראים). הספור מסיים כענין דומה במקצת למעשה של הרוני ביתר שובו לקבורה, בהיות שיהודי עיר דמישוב פדו בכסף מלא את הנטבעים מידי הדיינים והביאום לקבר ישראל, וגם נס מקופל במעשה זה שיהודי דמישוב ניצולו על ידו מעליפת שוא נוראה בליל יום הכפורים. "מימים ימימה יבואו בני ישראל אשר בעיר דמישוב אל התפילה בליל הכפורים ואין עוטה טלית, לזכר הנטבעים אשר באו במקדש אדני בליל הכפורים ההוא". — סיום זה יש בו מוטיב שנשנה גם במקום אחר, זה יותר משתים עשרה שנה שמעתי בברסלוי מזקן מופלג אחד שקבלה דומה לזו מסופרת גם בעיר פוזנא, הפרטים שונים הם, אבל סיום הענין הוא, שהרב מפוזנא צוה על הנאספים לבית הכנסת בליל יום הכפורים שיסירו את הקיטל שלהם, לפי שמתים נדחקו לבית הכנסת. — מעשה מתיישב יותר על הלב הוא "נפלאות שמש בית המדרש הישן" המסתיים בחגש של בדיחות. — מן הסיפורים הקטנים מצטיינים ביותר "אגדת הסופר" תמונה נחמדה מקרבת אלהים תמימה ועמוקה של רפאל

הסופר ואשתו מצניעות חייהם הפשוטים וטהר מדותיהם. — "מעלות ומורדות". בקורותיו של ר' הנן אבא ומעשה ירדתו מנכסיו משולבים מלבד צער גדול בנים ועמידתם ברשות עצמם, גם עניני בחירת הרבנים ביישובים פולניים והסכסוכים הקשורים בזה. — "שני זוגות" ספור אחר מסופר סת"ם אחר וקשה להכריע מי משניהם גדול מחברו ר' רפאל הסופר או ר' אלימלך הסופר. פה מכליט ענגון עלוי נשמתו של איש עושה שלום בחיי המשפחה. כל פעם שאלמלך הסופר נקרא לכתוב גמ' היה יגע ומתלבט, עד שעלה בידו שאיש ואשתו יתפייסו, ונתגבשה קבלה אצל אנשי בוציק, שמי ששובש תפילין שכתב ר' אלימלך סופר אינו בא לידי גמ'. — ויש עוד להזכיר "ש"ס של בית זקני ז"ל" ציור מלבב מחבוב ספרים שהיה נוהג אצל כמה מאחינו בני ישראל שבדור הישן.

מדור מיוחד צריך לפנות לסיפורי שיש להם ענין לציוניות ולאריץ ישראל, וכן לסיפורי שנוגדו על אדמת קדש וניזונים מאוירו של ארץ ישראל. ואסתפק בזה בזכרון אחדים מהם. מתוכן הכרך הג' יש להזכיר ביחוד "הושנים הטובות", "ברית אהבה", "מעשה רב יוסף או תורה לשמה" וכן "לבב אנוש". מן הכרך הד' יש להזכיר ביחוד "נבעת החול", והסיפור "בנעריו ובזקננו" יש בו רק שמין מחבלי לידה של הציוניות שבנליציאה. מן הכרך הו' יש להזכיר ביחוד את ד' הסיפורים הראשונים "בלבב ימים", "המנין", "תחת העיץ", "ההדלקה", שהם רובו של הכרך הזה.

הכרך החמישי "סיפור פשוט" נראה לי כנסיון ראשון לרומן עברי שכלו ברשות עצמו הוא עומד, כל מבנה עלילותיו מתקפל על החונן הצר של יהודים פשוטים תושבי כפרים ויישובים בינונים, הווג הצעיר הירשל ומינה, שבשלחם מסתערים כל הכחות הפועלים בסיפור זה כמעט שאינם בעלי רצון ובחירה כלל. מינה אמנם כבר נתחנכה לפי הטעם ההדשי, אמנם אין בה מן הרומנטיות של לבבות צעירים כמות אפילו אותה שמינית שבשמינית שכבר נתקל בה הירשל לרגל פגישותיו הראשונות בקרובתו כלומה, שבהתיימה נעשתה עוזרת על יד אמו צירל וחוטל עליה ספוק הנחגת ביתו של ברוך מאיר. — הגבור האמתי של ספור זה, מתחילתו ועד סופו, היא צירל. כל שאר הנפשות נתונות תחת השפעתה ומתבטלות מפני רצונה, הענין כשהוא לעצמו אין בו שום זרות ושום תמיה פסיכולוגית בחייה הפשוטים של הסביבה שבה העלילה מסתבכת, ובכל זאת הצליח המספר בכשרונו הפיוטי להכניס שלל צבעים גם לתוך החיים הפשוטים האלה ולעורר התענינות גם בחליפות מאורעות ומעשים של חיי יום יום, אצנן התאבקות הנפשות, שלכבודן נברא כל הסיפור, עיקרה מבפנים; הרגשות כלואים והבויים בסתרי הלב, וגם במקום שהסתערות הנפש כבר הרסה תחומיה הפנימיים, אין סודה מתגלה לחוץ רק דרך פתחה של מהט סדקית, האם היא אולי האשה היחידה והאדם היחיד בכלל שמכיר בכלכל מוחו של הירשל וטעמו הכמוס. והאם השניה, כלומר אמה של אשתו אינה מרגשת בטראניקא שהתחוללה מסביב לחיי בתה היחידה, ובתמימותה הגסה היא מבטאה חשדה בקול רם "שכל אותו ענין בדוי מן הלב", וזו היא גם דעתו של כל העולם כלה.

התכנית שעגנון הכין לסיפור זה, אינה משתלמת בכרך שלפנינו. הפרובלימות שנתעוררו בה לא מצאו עדיין פתרון המספיק, ועל זה מעיר גם הסופר בסוף הכרך ומעיר כעין מודעה לעתיד „כמה דיות נישפך, כמה קולמוסים נשבר כדי לכתוב את מעשיהם (של האישים שבבחינתם עדיין לא יצאו ידי חובת הסופר). אלפים בשמים יודע אימת“.

*

רובי הספרים שנדפסים והולכים בהוצאת שוקן שייכים לסוג הספרות היהודית שנכתבה בשפה האשכנזית. ונוכר ראשונה את הכרכים שבאו לידינו מספרי פרופסור ד"ר מרטין בובר והם

Die Schrift und ihre Verdeutschung, von Martin Buber und Franz Rosenzweig, Berlin 1936.

ספר זה הוא קובץ של איגרות ומכתבים והרצאות בנדון ההעתקה החדשה של כה"ק שישינו מומחים מפורסמים החלו לטפל בה זה כמו עשר שנה, פרנץ רוזנצווייג ומרטין בובר. רוזנצווייג נפטר בשנת תרפ"ט ובובר לבדו קבל על עצמו המשיכת מלאכת ההעתקה. ההעתקה החדשה יש לה אופי מיוחד והיסטוריא מיוחדת שכמה מפרטיה נקבעו ונאספו בספר שלפנינו. האיגרות וההרצאות נותנות לנו דין וחשבון בנוגע לתביעות השובות שעל מתרגמים מודרניים להתחשב בהן, ויש בספר זה בבחינת מה כעין „איגרת אריסטואס“ חדשה, ואולם בהפך כוונה, כי בעוד שתרגום השבעים הקפיד לצחצח ולתקן את ההעתקה כלפי הויז' ולהכשירה לצרכי יפיתו של יפת ונימוקיהם של ההיליניסטים, הרי שאיפתם של המתרגמים החדשים מופנה כלפי פנים. תעודתם לתת להקוראים האשכנזיים העתקה נאמנה מהמקור העברי דוקא, תרגום שכלו ברשות היהדות עומד בין ברוחו בין בטעמו, אפשר להתווכח בדבר, אם יש בדרך כלל מציאות לתרגום שכזה שיתכן להעמידו בשורה אחת עם המקור, ופרובלימה זו מעסקת הרבה את בעלי התרגום החדש, אבל הכרך שלפנינו מעיד, שהמעתיקים החדשים נגישו אל מלאכתם בהכנה רבה ומומחיות רצינה ועמוקה.

*

Königtum Gottes (Das Kommende. Untersuchungsgesichte des messianischen Glaubens, I) von Martin Buber, zweite, vermehrte Auflage, 1936.

מלכות האלהים או מלכות שדי שם הספר, ומכיל הקירות חשובות בדבר התהוותו ההיסטורית של הרעיון המשיחי בישראל. בעמקנות יתרה תודר בובר בספר זה לתוך תוכו של הרעיון, נקודת מוצאו מן החילוק היסודי והפרימיטיבי שבין „בעל“, כנוי רגיל אצל כמה עמים עתיקים שבאו במגע עם ישראל, ובין „מלך“, שעם ישראל ונביאיו ושופתיו בחרו בו כעין נגיד לבעל. הבעל קשור לרגבי אדמה, לנקודה מיוחדת של ארץ ידוע, וכפי שנראה מכמה שמות לוו' גם בספרות התלמוד והמדרש, כמו „בית הבעל“ בהקבלה ל„בית השלחן“, וכן „בשל הבעל“ והקבלהו

"בשל שקיא" (ת' שביעית פ"ב). ועל דרך זו מובנים דברי המדרש (פמד"ר פ"טו, כה). "שלא יהיו אומות העולם אומרים, אלהי כנען קשים הם מאלהי מצרים, אלהיהם של מצרים שקר (צ"ל שקיא) הם, אבל של כנען של בעל הם". אמנם המלך אינו קשור למקום ידוע ומלוה את עמו בכל מקום שהוא, ומתוך ניגוד זה נתערה המלך למעלה ממקום זמין, "למלך על כל הארץ". בספר זה צפונים כמה עיונים דקים ופילוסופיים בנוגע להרעיון המרכזי שבמושג האלהי ויחד עם זה מתברר ומודרך הרעיון המשיחי כפי התפתחותו המקורית בהאומה הישראלית.

*

Kampf um Israel, Reden und Schriften, 1921—1932, 1933.

הספר הזה "מלחמת ישראל" או יותר נכון "מלחמת היהדות" מכיל מאמרים והרצאות משנות תרפ"א—תרצ"ב. הספר הזה הוא כעין ראי מוצק להתנגשויות היהדות כפי שהתלקחו אחר מלחמת העולם. המאמרים מתחלקים לשלש מחלקות. המהלך הראשונה עוסקת בשאלות הנוגעות לקבלה ומסורת ויש בה גם עיונים תיאולוגיים חשובים וענינים שבין ישראל לעמים. המהלך השני מטפלת ב"רוחות ההווה", רובם ענינים השייכים לשאלות היום. המהלך השלישי כוללת את המאמרים השייכים למצבה הסוציאלית והפוליטית של היהדות וביחוד היהדות שבאשכנז.

*

Die Stunde und die Erkenntnis, Reden und Aufsätze, 1933—1935. 1936.

Zion als Ziel und Aufgabe, Gedanken aus drei Jahrzehnten, 1936.

"שעת ההכרה" מכילה קובץ של המאמרים וההרצאות המכונים כלפי המצב החדש של יהודי אשכנז משנות תרצ"ג—תרצ"ה. ועובדה זו נותנת לספר זה חשיבות בפני עצמה. ההכרה שהשעה הביאה בכנפיה בשנות מצוקה אלה, פועלת על הנפש היהודית כגלוי פרטי. ועינו של בומר מצטיינת בכח נפלא של הבטה הדדית וחודרת עד פנימיותן של השאלות העומדות על הפרק בשנות היסטוריא אלה. כל עוד שפרובלימות החינוך, התרבות, ההשכלה והכלכלה היו מובלעות ככלל הפרובלימות של שאר בני אדם. של הסביבה. היו מוצאות סעד ועזר לפתרון במלאכה הציבורית של הכלל. אבל מאחר שנמתה קו של התבדלות בין היהדות ובין העולם שמסביב לה, נשתנה מצב הענין בבחינת כף הפרובלימות. כלן כאחד נתכווצו לתוך תחום צר שאין לכונן בדיוק את מקומו, וכלן הווקו לשרטוט חדש של קלסתר פנים. המושג שקבל צורתו היותר איומה ומפחידה בתקופה קצרה זו, הוא מושג הגלות. בדרך כלל אפשר להחליט שכל עם ולשון יש לו במדה ידועה רגש של בטהה ושלוש כלפי עתידותיו, אף כי גבוה מעל גבוה פוקה על גורלן של אומות וארצות. אמנם האדם הפשוט אינו נזקק לספיקות רחוקות כאלה שהן בכלל "בהדי כבשי

דרחמנא מאי אית לך". אבל הנורל היהודי הוא גורל בתוך גורל, והוא סוד הגלות. בעתים שקטות אין הוא מרגיש כל כל כך טעם גלות, ויש שהוא אינו מבדיל בין הנורל ההיסטורי המרחף בעולם המאורעות ובין גורלו שלו המורכב, כמאמר הנביא "כי בשלומה יהיה לכם שלום". אמנם המאורעות החדשים קרעו את המסכה מעל פני הגלות הטמיר והשכיתו במקומות הרבה מנוחת הבוטחים. רעיון סוער זה מעסיק את בובר בכמה מקומות ועי' ביהוד מאמרו *Der Jude in der Welt* מצד 41 והלאה. ע"ע בסוף ספרו ויכוחו עם גרהרט קיטל וביחוד צד 178, ששם הוא מגלה פנים בדבר האימנציפיציה, שלא נעשתה כהוגן בזמנה, כי רק יחידים זכו לה ולא נכללה בה היהדות בשלימותה, ושם הוא מרגיש ביחוד, שאין הוא נושא פנים בדבר זה גם ליהודים שנדחקו לתהום הטמיעה מתוך אי-שלימותה של האימנציפיציה, אבל אינו יכול להצדיק את העמים שעושים דין קשה ביהודים להתם הטאים, שהם בעצמם פתחו להם פתח. עונש הטאים שנעשים בחיי העמים מסור רק לאלהים בלבד. וכאשר יבוא לפניו היום, לשפוט בין ישראל לעמים, אז יודאי גם ספרי החובות של העמים לא ישארו סגורים.

לסוג המאמרים שהזכרתי יש עוד לצרף ספרו על ציון ותעודותיו.

Deutung des Chassidismus, drei Versuche. 1935.

הספר הקטן הזה הוא רב התוכן. בו השקיע המחבר מיטב הגיונותיו בנוגע לשרשי החסידות כפי שהתפתחו דרך ציגורי הקבלה. בובר מקדים עד לכדי אלפים שנה אחרונות ומראה באצבע על ההתחלות הראשונות של חכמת המיסתורין בישראל.

*

Die Frage an den Einzelnen, 1936.

ספר זה הוא קובץ של הרצאות ממין מיוחד שהמחבר הרצה לפני התלמידים שבשלוש האוניברסיטאות שבשווייץ. בובר מסתגל פה לאותם הצרכים שלפי טעם הזמן היו על הסדר אצל שומעי לקח באוניברסיטאות שווייץ. הרבה מדובר בו על קירקגאארד ועל שטירנר ובסוף ספרו הוא מתוכנן עם גהאנדי. הספר הזה יותר קרוב לבעלי מקצוע פרטים מלרוב הציבור.

*

פרופ' מרטין בובר שייך לראשי המדברים היותר מצוינים שכל עסקם עם שאלות יהדות וזמננו העומדות על הפרק ומחכות לפתרון. שני עולמות נפגשים בעמקי נפשנו של בובר ומתמזגים אצלו לחטיבה אחת. מעבר מזה מושפע הוא מעולמה הפנימי של היהדות המסורתית כפי שעלתה לה להתפתח בקרב מורחצת-צפונות של אברופא ובפרט בורכתי פולניא הישכונה לצי"כיה ואשכנז דמות דיוקנה של היהדות הפולנית בכלל התפתחה והשתלמה על טהרת הקדש של ספרי התלמוד והפוסקים והספרות המוסרית והעיונית של חכמי ישראל שבימי הביניים. ביסודות מקוריים אלה הובלעו במשך דורות קדומים יסודות מסתוריים גם כן, שהצטברו מסביב להפרובלמות האלהיות וסודות היהוסים הקוסמוגוניים והתיאולוגיים, סתרי המין האנושי בכלל

ותעודת היהדות בפרט. עולמה זה של היהדות המסורתית היה גם עולמו של בובר הצעיר. כאן נתגדל ונתחנך. צורתה של יהדות זו הוקבעה בנשמתו לראשונה ונעשתה בסיס למהלך כל ימי חייו. אמנם בעודו במבחר ימי עלומיו נפתח לו לבובר עולם אחר גם כן והוא העולם המערבי של אברופא. עולם שכלו מסור לשאיפות של התקדמות בכל חכמה ומדע. בתרבות וטכניקה; עולם שכלו מלא התנוששות בלתי פוסקת של כחות וזרמים מתנגדים זה לזה. ובשטף התנועות התמידיות מתנושש ונלחם על נפשו גם היהודי המערבי והוא הוא הנושא הראשי להסתכליותו של בובר.

בובר עומד בשוק החיים ויש לו יחס ישר ובלתי ממוצע אל חוגי היהדות המערבית וביחוד אל היהדות האשכנזית. היחס הזה תובע ממנו עבודה רוחנית כבירה ממין ידוע. לא ספרים שלמים בעלי תוכן מקיף, שיצירתם דרך אטית לה. אבל הספקה מהירה של צרכי שעה המתפרנסת מהרצאות ומאמרים הקולעים אל המטרה הרצויה. צדו התקף של בובר מתגלה בכל שלימותו במלאכת צבור כזו שהחיים השוטפים מתוים לה את סדר היום, למראית עין יש אמנם בסדר יום שכזה כמה מן הסירוגין, מן ההפתעה והיסח הדעת, ובכל זאת רהוקים הם דבריו של בובר מן הארעיות הפשוטה ילידת הרגע, שאין לה בה אלא מקומה ושעתה בלבד. בובר הוא בעל שיטה מסויימת בנוגע לשאלות הממלאות חללו של העולם היהודי. ודמקרים התובעים אותו על במת הציבור, הן בתור מרצה והן בתור סופר, משמשים לו הדמנות להתנלות רעיונות ומחשבות שכבר התבשרו כל צרכם בפנימיות נפשו. ההרצאות הפרטיות וכן המאמרים המובדלים איש מרעהו בזמן ובמקום נראים אמנם כאילו נולדו בלי שום יחס הדדי, כאילו דוחק הישעה היה הגורם הראשון להופעתם. ובכל זאת הם רק פרקים פרקים מספר אחד גדול שכבר נגמר במחשבה, אבל המחבר מצא לנכון לפרסמו מגילה מגילה באותו סדר שהזמן בעצמו קבע לו. ועובדה זו מוסיפה חשיבות מיוחדת לקיבוץ הרצאות בובר ומאמריו בכרכים שלמים. לפי הרגשתי עדיין לא הופיע ספרו של בובר בשלימותו, וקשה להגביל בדיוק את פרטי הנושאים אשר עליהם יסבו כל פרקיו ולדבר על הקשר המאחד אותם. וגם החלקים שכבר הופיעו יש בהם עושר גדול של תוכן וענין. אמנם בעיקרם הם סובבים על שני קוטבים ראשיים, על המושג האלהי שבתורת היהדות ובכלל היחס שבין ישראל לאלהים, ועל היחסים שבין ישראל לעמים או מושג הנלות היהודי. שני הקוטבים הללו מונחים בשטח אחד והותכים זה את זה, ואין לה פרק בשאלות היהדות נקי מייחוסים לשני הקוטבים האלה. חלוקה זו כמוכח היא כללית מאד, אבל בבחינת פילוסופיות, או יותר נכון, בבחינת שדה המחקר של בובר אפיינית היא.

*

מן מרחין בובר הגנו פונים אל ספריו של גרשם שלום החוקר המצויין 'זכמת המיסתורין בישראל ופרופסור בהאוניברסיטה העברית למקצוע זה, — טבע 'אנשים שונה מאד זה מזה, וגם ההוגים שבהם נתחנכו וינקו אל קרבם משנתם

הראשונים גם כן שונים הם, ובכל זאת נודמנו לפונדק אחד. בגרשם שלום נפשו כשרונות וכתות שכל אחד לעצמו אין בו אותה הפנימיות הסודית שאנחנו רגילים לבקש אצל "מקובל". ג' ש' הוא מצד מקצוע שלו מתימטיקן שעסקו בצדופי מספרים ודיוקי חשבונות. הכמת הכמות יסודה בפכחות הכי קיצונית, המתימטיקן אין לו רשות לוותר אף על כמיות פשוטות שבפעוטות. ולעומת כל זה הרי כבר נתפשט כמושכל ראשון שהקבלה חתומה בשבע חותמות, ומה שההמון הגדול, ואפילו חלק הגון מהמתקנים שבהם, יודע מחכמה זו, היא האמונה השטחית שאין הקבלה האמתית נקנית באותם מ"ה דברים ובאותם הדרכים המדעיים שהתורה ושאר ההכמות נרכשות בהם. כולה או רובה סמויה מן העין הנשמית וחבויה בעמקי הלב והנפש. תוכנה הרוי הוא סכום של הארות עליונות ועמוקות כאחת. שאינן מתגלות רק לאנשי מעלה ובני עדיה מעטים המסוגלים וראויים לכך.

יחסותה של הקבלה והתלכדותה בערפלי ההידה והמליצה גרמו לכך, שנשארה בקרן זוית גם בתקופת התחייה של הרוח המדעית שהתחילה מרפרפת בין כתלי בית המדרש העברי מזמנו של מנדלסון ואילך. ויותר מזה גרמו לכך התנועות שהתהווהו מסביב להשפעתה המעשית של הקבלה בפרט מתקופת "שנתי צבי" ואילך. הקהל העברי התרגל לקחת עמדה כלפי מסתרי הקבלה רק מבחינת הדת והחיים, ומתוך כך השתלשלו שני יחסים בלבד, יחס של חיוב ויחס של שלילה. המצבים נשתנו לטובה מתקופתו של ר' ישראל בעש"ט ואילך, אבל בעיקר הענין נשאר הדואליסמוס הנזכר על מכונו "הלנו אתה אם לצרינו". היהדות נתחלקה לשתי כתות, לחסידים ומתנגדים, ובעבור סערת של מלחמה פנימית ונלויה, באה תקופה של לאות ואדישות. החסידות נשארה בקלוזי שלה ובהוניה ותהומיה המוגבלים, והמתנגדות שקטה. — אמנם בשקט זה היה צפון גם מין מיוחד של "כפירה" או יותר נכון של "ביטול בלב", — הקבלה פסקה אמנם ממשיך עליה את תשומת לבם של המתנגדים; בתחילה נעשה הדבר במתכוון כדי להשתחרר מכל השפעתה, ולהשיב עקבותיה מן החיים הדתיים, ולבסוף נשכחה הקבלה מן הלב כמטבע שנפסלה, ופסקה גם מציאותה הרוחנית, ו' א' המתנגדים הוניחו גם את ישותה הספרותית, ולא שמו אליה לב אפילו במובן היסטורי, התפשטה ההישקפה, שכלפי הקבלה יש רק שתי בחינות של התייחסות: או אמונה או כפירה, אבל בחינה של ידיעה מדעית ורציונית, העומדת למעלה מכל פניה מעשית, ידיעה היסטורית, שאין לה בה אלא משום נתינת דין וחשבון על דברים כהויותם, בחינה אובייקטיבית זו, שכבר פעלה גדולות בכמה מקצועות אחרים של חכמה ומדע, לא זכתה להתגבש ולרכוש לה מקום בחקר הקבלה כחכמה בפני עצמה.

הצעד היותר חשוב להסרת תלויה זו מחכמת ישראל אני רואה בקתידרה שהוקדשה לחקר ספרות הקבלה. ודוקא איש כפרופסור ג' שלום נראה לי כנועד מטבעו למלוי תפקיד חשוב זה. הוא אינו לא מן האדוקים ולא מן המתנגדים, רק ממבקשי דין וחשבון תוכני וספרותי על כל הנעשה עד כה. התעמקותו בנסתרות מיוסדת על בקורת בלתי משוחדת משום צד ועל אותן המיתודות שאנחנו רגילים

בהן אצל בירור של פרובלימות השייכות לשאר מקצועות של הכמה ומדע.
פה אין המקום להכנס לפרטי תוכן כל המאמרים והעיונים שפרופ' שלום פרסם
עד עתה, רק נזכיר את הספרים שיצאו לאור בהוצאת שוקן.

Bibliographia Kabbalistica, Die jüdische Mystik (Gnosis, Kabbala, Sabbatianismus, Frankismus, Chassidismus) behandelnde Bücher und Aufsätze von Reuchlin bis zur Gegenwart. Mit einem Anhang: Bibliographie des Zohar und seiner Kommentare. Von *Gerhard Scholem*, Dozent an der hebräischen Universität Jerusalem. 1933. Schocken Verlag, Berlin.

Das Buch Bahir, ein Schriftdenkmal aus der Frühzeit der Kabbala auf Grund der kritischen Neuausgabe Übersetzt und erklärt von . . . 1933. Verlag ebd.

Die Geheimnisse der Schöpfung. Ein Kapitel aus dem Sohar von . . . 1935. Verlag ebd.

הספר הראשון, הביבליאוגרפיה של הקבלה, אינה רשימת ספרים פשוטה, אבל
ספר שמושי נחוץ לכל מי שמתעניין במקצוע זה. המחבר עבר על פני כל הספרות
עד כמה שיש לה נגיעה ברעיון המסתורי, מן רייכלין ועד ההווה היותר חדש.
והמחבר נתן מקום בספרו לא רק למקצוע הקבלה במובנה המצומצמת, אבל נתן
דו"ח גם מספרות הגנוסטיים, המינים וכל הכתות שיש להן שיה ושיג עם שיטות
מיסטוריות, וכן אינו מסתפק להביא רק ספרים ומאמרים שכל עסקם בקבלה, אבל
מעיר גם על מאמרים וספרים שמטפלים רק בדרך אנב עם מושגים ויסודות מיסטוריים,
או מסייעים דרך עיונם מספרי המקובלים, וביחוד יש להזכיר ליטבה שהמחבר טרח
להביא בחשבון גם מאמרים בודדים וקצרי הכמות שנתפרסמו בקובצים פרטיים
בהדמויות שונות, כמו ספרי זכרון וספרי יובל, וכן בעתונים מדעיים שאין ידו הכל
ממשמשות בהם. ודי להזכיר פה דרך משל איזו שמות של אנשים מפורסמים,
שעסקם בקבלה כמעט שאינו ידוע כלל, ורק לעתים רחוקות הוזקקו דרך הקיראתם
לנגוע בה מן הצד, כמו רב"ז באכר (מן ס' 97 של הרשימה הביבליאוגרפית ועד
ס' 101), אדולף ביכלר (ס' 233), יצחק אלבזן (ס' 332), "ל' בלוי (ס'
189-184), יעקב פריימן (ס' 380), אברהם נייגר (ס' 416-189), מ' גרדמן
(ס' 481-484), עמנואל לעף (ס' 753) ועתה אפשר לחוסף על דבריו מה
שחדש זקן חכמי דורנו המפורסם בבחינה זו במלאכתו הענקית על הצמחים
בספרות היהדות, ע"י ביחוד הכרך הרביעי מן צד 400 והלאה, Kabbala
und Alchemie und וכן מצד 365 והלאה Symbolik וכן מצד 341 והלאה, —
ואביו ליאפולד לעף (ס' 754-757), קרוכמל שער ט"ו שבספרו מורה נבוכי הזמן
(ס' 680), וכו' וכו'.

הביבליאוגרפיה מכילה 1302 סימנים מלבד מה שמוכא בסימנים מיוחדים
בנספח "קונטרס הוהר", — מלבד ההודעות הביבליאוגרפיות נתן המחבר גם הערות

מועילות בנוגע לערכם המקצועי של הספרים או המאמרים. — וכבר לפני שנים אחדות (ירושלים תר"צ) פרסם ג' ש' בהשתתפות עם יושבכר יואל ספר מיוחד ורב הערך, "כתבי יד בקבלה הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים" כעין הוספה מיוחדת ל"קרית ספר" שנה ז', פה נתפרסמו גם טקסטים חשובים מכתבי יד עתיקים.

הספר השני "ספר הבהיר" בהעתקה אישכנזית, אינה העתקה בלבד, אבל צמוד לה פירוש מדעי חשוב מאד, והלק הגון ממלאכתו של המהבר הוקצע להמקבילים. המהבר מעיר ממשנה למשנה על כל הספרים והמאמרים שהשתמשו בדברי ספר הבהיר, ולבסוף מעיר בנספה מיוחד על מאמרי הבהיר שנישקעו בספרות המאוחרת ונאכזרו במקומם. — ערכה של השוואה זו יש לו הישבות מיוחדת בחקר התפתחותה של חכמת המיסתורין בישראל, כי ספר הבהיר הוא אחד המקורות היותר עתיקים שבספרות הקבלה, ושמורים בה יסודות לקוחים באופן בלתי ממוצע מן חכמי הגנוסטיים העתיקים.

הספר השלישי Die Geheimnisse der Schöpfung "סודות מעשה בראשית" הוקבע מקומו בשורת הספריה הכללית של הוצאות שוקן Bücherei des Schocken Verlags ונועד להיות ספר לכלל הקוראים העבריים המעוניינים בהכרת יצירותיהם הקלאסיות של היהדות, ומבחינה זו יתכן להחליט, שלמרות התוכן המיסתורי שבו, קנה בצדק את מקומו בין הספרים שתעודתם להיות יד הכל ממשמשת בהן, וגם תכניתו של הספר מכוונת לכך. ספר קטן זה מתחלק לשני חלקים, הציו הראשון הוא כעין מבוא לספר הזהר ולחקטע הנעתק ממנו לדוגמא ומכיל תשעה פרקים. הפרקים נכתבו בלשון צחה ומובנה לכל קורא מעוניין בשאלות כלליות של חכמה וספרות, והחלק השני מביא את ההעתקה בעצמה מן "סתרי הברואה" שבוהר, כמובן אין העתקה זו משמשת רק לדוגמא, כי בסך הכל נעתקו בו רק דפים אחדים מספר הזהר (מן דף ט"ו א עד דף כ"ב א). אמנם המשוה את ההעתקה עם המקור, יראה כמה אנרגיאה השקיע המעתיק בקטע זה, מכמה ידיעות מקצועיות ועיונים דקים ומכמה השוואות והזכרעות בנוסחאות הזהר מותנית העתקה שבו, שהקורא המשכיל יוכל להבניה בלי פירוש, בו באופן שהקורא העברי והמורגל בארמית מבין את המקור, ובבחינה זו עשה המעתיק את שלו, ואולי גם קצת יותר מזה, כי הבליע גם קצת פירוש בהעתקתו.

*

Die Juden im christlichen Spanien, erster Teil: Urkunden und Regesten. Zweiter Band Kastilien, Inquisitionsakten Von Fritz Baer. 1834. Im Schocken Verlag. Berlin.

המקורות לדברי ימי היהודים בספרד הנוצרית כרך שני מכיל קובץ סימני של תעודות ותמציות של מקורות היסטוריים שיש להם שייכות ליהודי ארץ קסטיליאנה, וארכיונים של האינקבויציאה, — בחלק זה נשלם פרסום החומר ההיסטורי שפרופסור

י' פ' בר העתיק וקבץ בעצמו בארץ ספרד בביבליותיקאות וארכיונים שונים. ההלק הראשון כבר יצא לאור בשנת 1929 בהוצאת האקדמיא היהודית שנוסדה בברלין ופסקה זה כארבע שנים, ותודה רבה להוצאת שוקן שהציל את המפעל הכביר הזה מן הכליון שהיה צפוי לו לרגלי המאורעות, וקבלה על עצמה את המשיך החבור היקר הזה. —

ההתענינות הכי גדולה כלפי דברי ימי היהודים שבספרד הנוצרות התחוללה לרגלי הנירוש האיום משנת 1492. גירוש זה היה טובע הותם מיוחד על ההיסטוריא היהודית ושמש כעין היתום של תקופה רבת הענין, שמענינותיה המקוריים, עד כמה שמוצאם בספרד עצמה נסתמו פתאום סתימה לדורות. מטבע המאורע מתבאר שרגע הגירוש היה משמש כעין נקודת מוצא לתקופה חדשה וכל החקירות שהוקדשו לבירור גורלם של יהודי ספרד מצאו את מקומן היותר מוכשר להתעמק בו מן נקודת הגירוש והלאה, ו' א' בשורה הארוכה של מאורעות הגולה הספרדית, אמנם מן נקודת הגירוש ולאחור לא היתה ההתענינות כל כך בוקעת ויורדת, הארתו ההיסטורית של המרכז מסביב למאורע הנורא של הגירוש נעשתה עיקר גם לדורות הבאים, גם האנוסים העסיקו במקצת את העולם היהודי עד כמה שנשתחררו מארץ לוחציהם ושסידהם, אבל ההיסטוריא הפנימית של ספרד בעצמה וחיי היהודים שבה תחת ממשלת הנוצרים כשלוש מאות שנה ויותר לפני הגירוש נדחקו לקרן זווית אפילה. אחד הגורמים לשכחה זו שנראית כעין קלות דעת כלפי תקופה ארוכה של מאות בשנים, אפשר למצוא גם בחוסר ידיעת פרטי המקורות, ארץ ספרד היתה לא רק ארץ גזירה ליהודיה בשעתם, אבל ארכיוניה נשארו סגורים ומכוסים מעיני דרים עד התקופות היותר חדשות, וגם בזמננו היו רק מעטים, שישמו מעייניהם להתחקות על פרטים היסטוריים מהי יום של יהודי ספרד, בעוד שסדרי החיים היו מתנתנים בין גבולי הנימוס וחקי יושר וצדק כלפי כל בן גזע ואמונה.

פרופ' בר בדק ובהן בדיוק רב את החומר ההיסטורי שבביבליותיקאות הספרדיות לפי ארצותיה ועריה השונות עד כמה שידו היתה מנעת, והעתיק במילואם או לפי תמציתם את כל הדוקומנטים שיש להם שייכות ישרה או ממוצעה לחיי היהודים. ברור הדבר שבקובץ כזה מתאחדים כל התנאים הנהוצים כעין יסוד לכתיבת היסטוריא שלמה מהי היהודים שבספרד הנוצרית, וקובץ כזה לא הוכן עד כה, ומי יודע אם בדור זה תחזור עוד הפעם הזדמנות מוכשרה למלאכה קשה ומסובכת כזו של בר, ואין מן הנמנע שבין האוצרות שנאבדו כעת בספרד לרגלי המלחמה האורחית מלאת דמים וכליון נצח, נשרפו ונכחדו בענין רע גם כמה ארכיונים וביבליאותיקאות שבהם ישב בר לפני שנים אחרות, והעתקותיו שהכין אז, הם עתה כאד מוצל מאש—ומתוך כך נעשו הישרידים היחידים שנשארו לדורות מבין שפעת מקורות היסטוריים חשובים שנשתבחה בהם ספרד העשירה בגנוי קדומים.

ברגע זה אין לנו להרבות דברים בנוגע לערכם הפרטי של המקורות והתעודות שנאספו ונתפרסמו על ידי בר, הוא בעצמו יבאר זאת למד, בהיותו גם סופר ההיסטוריא של יהודי ספרד הנוצרית, וכפי שאני רואה מהדעותיה

של הוצאת שוקן, הרי גם הכור זה עתיד לצאת לאור בקרוב. אמנם מה שראוי להעיר על אוצר המקורות הספרדיות שלפנינו כספר בפני עצמו, הוא שיש בחומר שנתפרסם פה מעין ועיר אנפין של דברי ימי ישראל באכרופא במישך האלף הישני שר היו ישראל בנולה, מפטירת הרמב"ם ז"ל ועד התקופה הנאורה של מנדלסון ותנועת האימנציפציה, ובמובן מה יתכן להוסיף ולומר שבכמה נקודות ומקומות עד ועד בכלל.

במשלחת של ספרד הנוצרית העתיקה כבר אנהנו נפגשים בכל היסודות ההיסטוריים ובכל המושגים הטיפוסיים של ימי הביניים שנכסלו ונשנו עשרות ומאות פעמים בכל עיר ומדינה ובכל תקופה ותקופה. מבחינה זו ראוייה היא ההיסטוריה של ספרד העתיקה לתשומת לב מיוחדת גם בזמננו. ספרד קבעה צורה לתמונת הגלות שבאכרופא, וספרד שמישה משל גם לדרגה התפתחותם של אותם החוקים והגזרות שטבעו חותם מיוחד על ימי הביניים. מקצה מזה, כלומר בראשיתה של התקופה אנו פוגשים בתנאים נודים להיישוב היהודי, המישפטים עשויים להק עליו על חירות קיום דתו, על זכויותיו בכל ענפי המחיה והכלכלה, ולאט לאט נשתנו החוקים ובאו דורות שהישפעת הכנסיה נברה עליהם, ומתוך חבתם למשטר האינקוויזיציה שכתו כל קשר אנושי שהיה מאחד אותם לפנים עם שכניהם היהודים.

כמו כן יש בין הדוקומנטים הספרדיים גם כאלה, שאין לנו בבחינתם מקבילים מדויקים בשאר ארצות, והם אם כן בודדים במינם ומיוחדים לספרד. ככה למשל אני מוצאים בכרך ב' סי' 62 (צד 42 בסוף) שאם נמצא בדרך גויית מת יהודי, וזקוקה העיר היותר קרובה למת לשלם כופר בעד היהודי. הנרצה (סכום של אלף מאראבידוס). החק הזה יש לו לכאורה מקצת דמיון לעגלה ערופה שבתורה (דבר כא א"ט), אמנם הפרטים מורים, שהמקביל אינו מכוון, כי לחק הספרדי מטרה אחרת בזה, ולא לכפר על הדם הנקי שנשפך. כפי שנראה לי בסקירה הראשונה, הרי החק מיוסד על ההנחה, שהיהודים הם רכושנו של המלך, ומכיון שעל ידי רציחת יהודי הופסד אוצר המלך, הרי העיר היותר קרובה לגויית המת היא גם היותר אשמה בדבר שלא השגיחה היטב על שמירת הרכוס. כי הכופר, כפי שנראה ברור מן המקור, ישולם למלך *ha de pechar al rey mil maravedis* אמנם ע' סי' 220 (צד 210 משנת 1377 שהעיריות נשתחררו מתשלום כופר קולקטיבי זה, ובלי ספק היו אז הדרכים בספרד בדרך כלל בחזקת סכנה, וחקים כאלה בודאי היו מיוסדים על הנסיין, ומעניין מאד מה שכתב בזה בעל הש"ע (ר' יוסף קארו) באו"ח סי' ר"ט סעי' ז: באישבנו וצרפת אין מברכין כשהולכים מעיר לעיר שלא חיבו אלא בהולכי מדברות דשניהי בית חיות וליסטים, ובספרד נוהגים לברך מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה. והענין לקוח מן הטור שם, והמקור הראשון בנראה הרא"ש ברכ' פ"ט סי' ג. ובכן שייכים נסיונותינו לסוף המאה השלוש עשרה ולתחלת המאה הארבע עשרה, זה מתאים בקרוב לזמנה של התעודה שלפנינו, על דרך זו מובן עוד ענין אחר שנשנה כמה פעמים במקורות הספרדיים והוא שאלת כופר על יהודים נרצחים. שאלה זו כבר עומדת על הפרק בדוקומנטים היותר

קדומים. בס' 5 משנת 1039 מדובר שהמלך פרננדו נתן לאזיו עיירות פריבילגיום מיוחדים בנוגע לשיעור הכופר אשר יושבת על יהודים נרצחים. וע"ע שם סי. ב'. ושם סי' 7 נרשמים בין דמי כופר שעדיין לא נשתלמו גם החוב המגיע בעד שני יהודים שנמצאו נרצחים בדרך. אין ספק שחוב כזה היה משתלם לגנוי המלך, כי שם לא נזכר שום ענין אחר (מלבד הרוצה רק מקום הרציחה והעיר הקרובה לו). — בשנת 1101 נתן אלפונסו השישי (ס' 16) לאנשי עיר טולידו את הפריבילגיום, שאינם זקוקים לשלם רק חמישיתם של דמי הענושים, מלבד הגזילות והכופר המגיע על רציחת יהודי או ערבי. שאר פרטים בנדון זה ע"ע סי' 11, 17, 20, 30 ועוד. ויש שדמי הענושים ישולמו לעיר עצמה, להגמוני הכהנים הנזירים שקבלו במתנה היהודים של אזיו מהח או עיר. על פי זה מוכן היטב מ"ש בס' 43, שאלפונסו השמיני נתן זכויות לעיר פמפליגא Pampliega וביניהן גם הזכות לכפול הכופר על רציחת יהודי אם יהודי ונוצרי מעידים בדבר.

מעניין מאד החק, ששטריו חוב נפסלים לאחר שש שנים, כי יש בזה מעין שמטת כספים של תורת ישראל. כמובן גם פה מרחק גדול ביניהם. ע"ס 100, 107. ואולם בס' 118 נזכרה מעין תקנה שהשנה השביעית לא תשמש המלוה, אם המלוה מחדש תביעתו קודם כמות השנה היששית. ומעניין מנקודה זו סי' 189. מן ההעתיקה העברית די לנו לצטט המלים „וקבל עליו הלוה הנזכר לפרעם ב... וישלם יושמט חוב זה בשביעית, הכל באהריות עליו ועל יורשיו ועל כל נכסיו מרקעי ואנבן מטלטלי שקנה ושיקנה וכו'".

ממהבר זה בעצמו הופיע עוד ספר קטן הכמות ורב האיכות בספריה הכללית של הוצאת „שוקן, הגלות“ Galut.

חוברת זו נועדה לתת ציור מקיף מן התמונות השונות שהגלות היתה מתלבשת בהן במשך התקופות, ובייחוד מן ההשקפות השונות על דבר מהותה של הגלות. כפי שבאו לכלל ביטוי מצד גבורי התקופות בעצמם. המחבר מתחיל בתקופת ההילניסמוס קרוב להרבן הבית ומשם הוא הולך לתקופת אבות הכנסייה הנוצרית, אחריה באים סיום העולם הישן והתחלת ימי הביניים, תקופת מסעי הצלב וכו' עד התקופה היותר חדשה ועד בכלל. ידיעותיו המדויקות של המחבר בהיסטוריא ערבות בעד טיבו וטבעו של התוכן, הצעתו ברורה ומובנה ותוכנו של הספר בכלל ראוי לתשומת לב מיוחדת.

*

Wüste und gelobtes Land. Geschichte Israels von den Anfängen bis zum Tode Salomos von Dr. Elias Auerbach. Mit 18 zum Teil farbigen Tafeln, Karten und Skizzen im Text. Berlin 1933. Neue Auflage im Schocken Verlag Berlin 1936.

Zweiter Band. Geschichte Israels vom Tode Salomos bis Ezra und Nehemia ebd. 1936.

גם ספרו של אויערבאך ובה להדפס עד תומו מתוך נדיבותה של הוצאת שוקן. כחברו של בה, שדברנו עליו מקודם. — החלק הראשון כבר הופיע לפני איוו שנים ובה לשם טוב בין בעלי המקצוע והוגי הקוראים גם יחד, ועתה לפנינו גם החלק השני והבירו השלם של אויערבאך, שהקדיש חייו לחקר ההיסטוריא הביבלית. החלק השני אינו נופל מן הראשון במאומה. גם הוא מצטיין בסגנונו המושך את הלב ובהצעת המאורעות והתקופות על הצד היותר מבליט דמות דיוקנה של האומה בראשית דרגי התפתחותה. וכן בחייו ההיסטורי של המחבר ובכשרונו הנפלא להתעמק בדרכי החיים של העולם העתיק, שכבר יצאו לו מוניטין תכף להופעת החלק הראשון. ופה ניכל רק להוסיף ולומר, כי המליצה „אין הבור מתמלא מהוליות“ מקום לה כמובן ידוע גם בחקר ההיסטוריא הביבלית, ואולי במדה יותר שופעת מבשאר חלקי ההיסטוריא. הן לפי מה שנראה בסקירה הראשונה הרי מהלך דברי ימי ישראל מתקופת השופטים ועד סוף תקופת עזרא ונחמיה הוא היותר עשיר בדחיפות הבאות מפנימיותה של האומה, באקטיביות העומדת ברישות עצמה ובתנועות רוחניות היותר מקוריות. ובכל זאת אין בחומר הביבלי בלבד כל הנחוץ להכנת ציור שלם מן התקופות המדוברות בו, כי החומר מתחילתו לא לשם פניה זו הוחק בספר. ודוקא השפע הפנימי של ההיסטוריא הישראלית והתרבויות של המקורות העבריים על התעודות והאידאות העצמאיות נרמו לכך, שההיסטוריא הכללית לא באה על חשבונה. — אויערבאך אסף את ידיעותיו והברותיו לא רק מפי ספרים בלבד, אבל הי בארץ אבות עשרות שנים והתפעל מאותן ההישפעות שרק הארץ בעצמה עם סגולותיה המקומיות יכולה להאציר על הנפש היהודי ומה גם על איש מחונן בהרגשה היסטורית כזו של אויערבאך. וחיון מזה היה המחבר מעמיק הקר גם במקורות ההיסטוריים של שכני ישראל העתיקים וביחסים הניאוגרפיים והטבעיים של מקומות מושבותיהם, ומתוך השקפה סינאופטית נתבררו לו כמה ענינים חשובים.

לחלק השני נספחו טבלאות ומפות השייכות במקצת גם לחלק הראשון, כמו הטבלא של ישישק מלך מצרים שהוליד בשבי רבים מתושבי ירושלים בשנת 930 לפני ספד"ה, תכנית מקום החפירות שבשומרון העתיקה, חומה מסירת המלך אחאב שבשומרון משנת 860 וכן טבלאות אמנותיות מהיכל מלך זה מעובדות בשנהבים. לתקופה זו שייכים גם שלישת לוחות החרס עם הקוקות כתב עברי עתיק וכן המצבה הגדולה של מישע מלך מואב, האוביליסק של שלמנצר ופרטים אחרים, המציירים את הבאת המסים שיהוא מלך ישראל הקריב לו, כתבת השיטרה, תמונות של משקלים וחותמות ועוד, לתקופת עזרא שייכת אחת התעודות שנמצאו בסונה העתיקה (אסואן=יב).

*

Das erste Buch der Tora, Genesis übersetzt und erklärt von B. Jacob 1934. Schocken Verlag.

פירושו של ב' יאקאב הוא פרי עמל חייו של חוקר מצויין שהשקיע כל כחותיו

למטרה אהת והיא להחזיר כבוד התורה לקדמותה, אחרי סער כל התנועות שהתחוללו במאה שעברה ביחוד במהנה התיאולוגיאה הפרוטסטנטית. במהנה זה הגיעה למרום קצה השאיפה לקעקע את יסודותיהם המסורתיות של כתבי הקדש ולרוציאם מתוך כך ממחיצת קדושתם הדתית. המבקר היותר תקיף שביניהם שנעשה למופת בורס התנועה של "בקורת המקרא המדעית" הוא וולהוין. שהריפתו העזה רבש לו ידדים גם בין המשכילים קיצוני הנטיה שביהדות.

בהודעה כל ית ד' אין יחבנס לביטי הפולמוס שהתלקח מסביב ל"תכנית המדעית" של "בקורת המקרא", אבל אין להשתמש מן העבדה, שמקצוע זה מתחילתו לא היה נקי מפניות ורות. כמה מפרוטסטנטי אשכנז הושפעו במתכוון או שלא במתכוון מתנועת הניגוד כלפי היהדות בדרך כלל. ומן "גירסא דינקותא" שלהם התפרנסה במקצת גם בקורת המקרא שלהם. משל אחד יספיק. כבר בראשית יסודה של הכנסיה הנוצרית הוטל עליה לעמוד בנסיון בפני כמה שאיפות נוסטיות שנודונו לה. אחד מגבויי התנועה היותר מצויינים היה מרקיון Marcion (ומן פעולתו היה במחציתה של המאה השניה לספדינה, בתקופתו של ר' מאיר) ועיקר שיטתו היה, שכתבי הקדש של היהדות וספרי הברית החדשה של הכנסיה הנוצרית אין להם שום שייכות זה לזה. לפי שאלהי היהודים אינו אלהי הנוצרים. כי אלהי היהודים ברא את העולם הנפסד והישפל הזה, בלא מנרעות וחסרונות ומוכן לפורענויות ואבדון, וממילא בעולמו של אלהי היהודים כן גם תורתו, תורה של מדת הדין, של צדק אכזרי, של שיטת החטא וענישו. — ולעומת זאת הרי הכנסיה הנוצרית צריכה להדבק באותו האלוה שהוא זר ונכרי בעולם המשחה של אלהי היהודים, באלוה הטוב שאין לי שום חלק במעשה בראשית הפחיתים ושום אשמה ועון בפניו התבל ואסונותיה הרבים. אלהי הנוצרים הוא כלו רק "גואל" ותורתו היא רק "א ה ב ה" נקיה מכל יסוד אחר. ולכן זקוקה הנוצריות לביבליאה שבו, שאין לה שום קשר ויחס לא לאלהי היהודים ולא לתורת היהודים. — זו היא תמציתה של השיטה. — כמובן פלטה הכנסיה הנוצרית העתיקה את מרקיון מקרבה, וכמעט שנשכחה מלב עד שבא אדולף הארנאק, אחד מראשי המדברים בין התיאולוגים בעלי שיטת הבקורת, והקדיש מחקר עמוק ועצום לשיטתו ולימודיו של מרקיון.

לכאורה אין לנו עסק פה לא במרקיון ולא בהארנאק, אבל אנו למדים מזה שני דברים, שיש להם יחס ישר לעניננו. הדבר האחד הוא, שכבר אנו מוצאים משל אפיני בדברי ימי הכנסיה הנוצרית מהתנגדות סיסמית לתורת היהדות, שהורתה ולידתה אין לה שרש פנימי לא בבקורת המקרא ולא בשאלות כלליות של פילוסופיא או פילולוגיא. רק ביסודות קדומים הלכותיים מן החוץ. מרקיון, למשל, הביא אתו תיאולוגיא שבו מכת הגנוסטיים, שאינה יכולה להתפשר לא עם תורת ישראל ולא עם אלהי ישראל, ורצה לנסח לפי התיאולוגיא שהביא אתו מן החוץ גם את הכנסיה הנוצרית. כמובן התלקח פולמוס קשה בינו ובין הכנסיה, ולרגל הפולמוס הוכנסו לתוך הווכוחים גם טענות ומענות שיש בהן מעין פילוסופיא ובקורת. ומרקיון לא היה היחיד שנתן הזדמנות לווכוחים בחקר המקרא ונימוקים פילוסופיים. אבל

בעיקר הענין ברור אצל כל הוקרי ההיסטוריה העתיקה של הנצרות שלא התקורה החפשיית היתה הסבה הראשונה להתנגדותו הקנאית של מרקון, רק השקפת עולמו שהביא אתו מן ההוי. — ככה היה הענין גם בשאר השוטנים הביבליים שהניחו אחריהם רשמים אין מספר בספרותם של אבות הכנסייה הנוצרית. — הבקורת נולדה אחרי אשר השקפות העולם השונות נתקלו והתפוצצו זו בזו. — הרגל נעשה לפי מדה הנעל.

הדבר השני שאנחנו למדים מסמיכתו של הארנאק למרקון הוא שבבחינה זו גם התקופה החדשה והיותר חדשה יש לה סמיכות רוחנית להעולם העתיק. הארנאק הוא אמנם ההיסטוריון הכי מפורסם לדברי ימי הכנסייה הנוצרית, אבל בספרו על מרקון אינו היסטוריון בלבד, אבל גם מעין תלמיד חבר של מרקון ואהיו במקצת השקפתו את כל שיטתו אינו יכול לקבל על עצמה אבל אדוק הוא בהלק משיטתו עד כמה שהוא מתנגדת לתורת היהדות ולכתבי הקדש שלה. כי רק על פי הנחה זו מובנים דברי הארנאק בספרו על מרקון, שכתב לתרגל בירור שיטתו וז"ל: „Das Alte Testament im zweiten Jahrhundert zu verwerfen, war ein Fehler, den die grosse Kirche mit Recht abgelehnt hat; es im sechzehnten Jahrhundert beizubehalten, war ein Schicksal, dem sich die Reformation noch nicht zu entziehen vermochte; es aber seit dem neunzehnten Jahrhundert als kanonische Urkunde im Protestantismus noch zu konservieren, ist die Folge einer religiösen und kirchlichen Lähmung.“ Adolf Harnack, Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott. Leipzig 1921. S. 248.

מיכן הענין: „במאה השנייה היתה הכנסייה הנוצרית מוכרחת להחזיק בכל כחה בה„הטסטמנט“ הישן“ (בכתבי הקדש של עם ישראל) ובצדק נדה מרקון בשתי ידים כתובע דבר שאין הדור יכול לעמוד בו. — במאה השיש עשרה היה גורל היסטורי מעמים על הרפורמאטורים את הטסטמנט הישן. — אמנם העובדה שבמאה התשע עשרה עודנה קיימת האדיקות בהטסטמנט הישן כבתעודה קאנונית של הנוצרות, הרי זו תוצאה מעליבה של תשישות כח אמונתה וממשלתה של הכנסייה הפרוטסטנטית“.

ברור הדבר, שהארנאק לא בלבד כהיסטוריונו של מרקון כותב חשודות האלה, רק ככן שיטתו, והגם שלא מטעמו כי יסודותיהם התיאולוגיים והפסיכולוגיים משונים הם, אבל משותפים הם בעיקר הענין, שניגודם להטסטמנט הישן קדמה להתחכמותם ולמפורותם המדרשיים והעיוניים, כל אחד לפי דרכו ודורו. גם אצל הארנאק ובית מדרשו אין לבקש את הסבה הראשונה לקלות דעתם כלפי קדושת המקרא באיזו נטיות מדעיות ובאיזו התמסרות קנאית לתוצאות „מכריחות“ של חקירה ועיון, רק במין של איזו סבל ורדיפה ומוטיבים הנוכיים שמתחבאים בחשאי מתחת לאסקופת כל הכרה ברורה בדבר היהודים והיהדות. — בספר זה בעצמו הוא מוסף ואומר:

„Aus geschichtskritischen und religiösen Gründen... folgte mit zwingender Notwendigkeit... dass jede Art Gleichstellung des alten mit dem Neuen Testament und jede Autorität desselben (A. T.) im Christentum unstatthaft ist. ... Klar hat dies Schleiermacher erkannt und andere neben ihm. — Seit einem Jahrhundert wissen das die evangelischen Kirchen. Aber diese Kirchen sind gelähmt und finden nicht die Kraft und den Mut, usw. (S. 253).

את כל זה ראיתי לנהוץ להקדים כדי שנוכל להעריך את מפעלו הכביר של יאקאב. — האסכולות הקריטיות כל כך הרבו להדגיש — ובעיקר הענין שלא בצדק — את אונייטיביותם המדעית ואת כוונותיהם הנקיות מכל פניה זרה ומכל מגמה צדדית, עד שהתגנב מבלי משים משפט קדום חדש לתוך דעת הקהל, והוא, שהכמת בקורת המקרא היא חכמה שאין להרהר אחריה, חכמה שהורתה ולידתה באונייטיביות נקיה, בלתי מושפעת משום צד ובלתי משוחדת משום סבה היגיונה. מבלי משים היה משפט קדום זה מטיל ארס בפירושים הנעזרים מן המסורת והקבלה, ואין ספק שכמה שיחות בטלות של השערות שדופות קדים נדחקו לתוך האסכולות של מדעי המקרא על חשבונן של מסורות מאושרות וקבלות רצינות וקולעות אל הפירוש המקורי של הכתוב.

פירושו של יאקאב אינו מחנף לבקורת המקרא, אבל גם משום פולמוס ספרותי אין בו רק משום בירור דברים על הצד היותר מדויק והיותר מדעי. מלאכתו נקיה אבל אינה קלה. הוא בלה את חייו בחקירת המקרא והקדיש את כל כחותיו להבהרת המקורות והפירושים. רשימתו הביבליוגרפית סופרת יותר מחמישים פירושים על התורה, עברים ולועזיים. שהשתמש בהם ויותר ממאה קובצים וכתבי עת מדעיים שעסקם בהכמת המקרא. מלבד ספרי התלמוד והמדרש. — פירוש מקיף כזה עדיין לא הופיע בימינו בשוק הספרות העברית. „בראשית" שלו מכילה יותר מאלף עמודים גדולים. יאקאב מביא בחשבון בלי משוא פנים את כל מה שהתנועה הקריטית חדשה בבית מדרשו של המקרא ומביא את ההשערות וההנחות בכור הבחינה על פי אותן המיתודות המדעיות הנהוגות אצל בעלי המקצוע משני הצדדים. יאקאב לא לנצה מתכוון רק להשמע להחומר והעובדות אשר לפניו. הוא מתנגד לריסוק איבריה של לשון התורה, אבל ניגוד זה אינו ניגוד דיאלקטי וצעקני, רק ניגוד המסתיע מהוכחות ומופתים. זה לא זמן כביר היתה לי הודמנות להשתעשע בבחינת דרכי פירוש המקרא עם פרופסור תיאולוגי במקצוע המקרא מדת קלווין. הוא הזכיר לפי תומו עד כמה התפעל מן פירושו הכביר של יאקאב והדגיש בפרטות את „הקוועל-לענשיידונג" שבסוף הספר, שהוא פטיש מפוצץ תיאוריות שלמות עד לאין מרפא. לנו יש אינטרס מיוחד בפירוש כולל ומקיף כזה. כי רבים ממבקרי המקרא

הפילו בתקופתנו המסוה מעל פניהם ונעשו עוררים ומתנגדים גלויים לתורת ישראל ולכל אשר בשם ישראל יכונה.

*

למדור מיוחד שייכת שורת הספרים שהוצאת שוקן הקציעם לכל הקוראים Bücherei des Schocken Verlags ונועדו מתחלתם להקיף את הספרות העברית הישנה והחדשה למקצועותיה השונות, ולהספיק הצרכים הרוחניים של הכלל. לתכלית זאת מתאמת גם היצירות של הספרים האלה, תבנית אחת לכלם וגם במספר דפיהם שוים כמעט זה לזה. יש איזה יוצא מן הכלל — הספרים, שמצד תכונתם ראויים הם למחלקה זו, אבל עוברים את המדה המיועדת, ספרים כאלה מופיעים בחוברות כפולות.

ראשית כל ראוי להזכיר במקום זה את הלוח השנתי, ה"אלמנה" של הוצאת שוקן Almanach des Schocken Verlags auf das Jahr 5697. הוא ספר קטן שלכאורה הוא משמש רק כעין הודעה מפורטת להוצאות שוקן בצרוף דוגמאות ספריות, אבל עשירותו הספרותית עושה אותו הטיבה בפני עצמה. האלמנה של שנה זו מכיל 31 מאמרים שונים מלבד לוח השנה ורשימת ספרי הוצאת שוקן.

וכן ראוי להקדים לפני חוברות ה"ביכערי" שני ספרים שמחמת הקיפם יצאו מן הכלל והם Die Sagen der Juden, märchen, Legenden Auslegungen, Gesammelt von Micha Josef Bin Gorion, Neue Ausgabe והשני Der Born Judas, Märchen und Geschichten מאת המחבר בעצמו. שניהם יוצאים לאור במהדורא חדשה מחמת השיבותם הכלליות, ומותאמים לצרכי הכלל. ההוצאה החדשה נזהרה שלא להשמיט מן גוף החומר מאומה, רק הקבלות של כפולים או השוואות נוסחאיות שאין בהם ענין להקורא הכללי נשמטו מן ההוצאה החדשה כדי לצמצם את כל התיכון העשיר של שני סדרי האגדות הנוכרות כל סדר בכרך אחד בלבד.

*

ויש לצרף לשני קובצי אנדה אלה עוד שלשה קטנים מהם שהופיעו ב"הספריה הכללית" (Bücherei) והם Gespräche der Weisen, aus talmudisch-midrassischen Texten לקוחים מתלמוד ומדרש ומעובדים בטוב טעם ודעת לצורך קהל הקוראים, עם מראה מקום המקורות וביבליוגרפיה קצרה בסוף הספר.

והחוברת השנית היא קובץ השוב של אגדות המזרח נעתק ומעובד על ידי החוקר והסופר הנודע לתהלה גם במחנה היהדות, Johann Gottfried Herder, Dichtungen aus der morgenländischen Sage (jüdische Dichtungen und Fabeln) הוכרת זו הופיעה לראשונה בשלימותה בשנת 1787, אמנם גם הוצאתה החדשה הוא כדבר בעתו.

Die Gesetzeslehrer von שלעיונער מאת קלמן שלעיונער
Schimon dem Wahrhaftigen bis zum Auftreten Hillels zusam-
mengestellt von Kalman Schlesinger . . . 1936
חכמי הקבלה היותר עתיקים עד הלל ושמאי ולא עד בכלל. המאמרים הראשונים
הם משמעון הצדיק, ואחריו באו מאמרי הוגות והמתייחס להם. המאסף התאמץ
להציע לפני הקורא מבחר מאמרים השייכים לציור התקופה בדרך כלל משמעון הצדיק
ועד הלל ושמאי. המאמרים מנוקדים ומועתקים ונחזים לכל המתעניין בתקופה זו וחפצו
לשום עין גם במקורות העבריים היותר חשובים. המאמרים נלקחו מספרות המדרש
והתלמוד ומסודרים בסדר כרונולוגי.

*

סוג מיוחד של „הביכערי“ עסוק בענינים היסטוריים. לראשונה נזכיר את ספרו
Die Konstruktion der jüdischen Geschichte. Eine Skizze של גרעין הצעיר
von Heinrich Graetz, Zeitschrift für die religiösen Interessen des
Judenthums שהופיע לראשונה במ"ע של זכריה פראנקעל בשנת 1846 ונסדר עתה
לדפוס ע"י החכם ד"ר לודוויג פייכטוואנגר, שהצמיד לסוף הספר השקפה קצרה על
שיטתו ההיסטורית של גרעין הצעיר. — בספר קטן זה אנו רואים לפנינו את
התכנית שעל פיה נכתבה ההיסטוריא היותר מקיפה והיותר מקורית של היהדות.

*

Die Makkabaer. Eine Darstellung ihrer Geschichte von den
Anfängen bis zum Untergang des Hasmonäerhauses von Elias
Bickermann. 1935.

ההיסטוריא של המכבים מקוץ תקופה של מאה שנה. ביקרמן נתן לנו בזה
מונוגרפיא של משפחת כהנים ומלכים כאחד שעשתה רושם עמוק לא רק בזמנה
אבל חרתה את שמה בכתב לא ימחה בלב כלל היהדות. ביקרמן הוא מומחה ידוע
לאותה התקופה וחפצו הצליח בידו לתאר את החשמונאים באופן בהיר ומדויק.
לסוף הספר נספה לוח כרונולוגי, לוח היחס של החשמונאים ומפת ארץ ישראל
לתקופה שלהם.

*

Flavius Josephus, Das Haus des Herodes, Herodes und
Mariamne. Herodes und Antipater. Zusammengestellt und über-
setzt von Emanuel ben Gorion. Mit Nachwort und Quellenver-
zeichnis.

הורדוס האדומי היה יורש החשמונאים. חיו ופעולותיו נכתבו בידי פלאביוס
יוסיפוס. בתלמוד ושאר מקורות נמצאו עליו רק קטעים מעטים. בן גוריון אסף את
החומר המפורס והתיכו לספור אחד. חיו ופעולותיו של הורדוס מעניינים ביותר כעין
ניגוד להחשמונאים שקדמו לו וכזמורת זה שמדותיו ודרכי חיו גרמו הרבה רעה

להאומה והשאירו אחריהם זכרונות מרים. מנקודה זו יש לזכרונות ימי חייו התעניינות מיוחדת.

*

Theodor Mommsen, *Judaea und die Juden*. Mit einem Nachwort von Eugen Täubler. 1936.

הזכרת זו לקוחה מספרו הגדול של מומזן על דברי ימי הרומאים. האספקלריא שמחוכה השקף מומזן על היהדות אינה מתאימה לזו של סופרי ישראל. אבל יש בו דברים שראוי לעמוד עליהם ולהתכונן בהם. — פרופיסור טיילר השלים את ההזכרת ב"סוף דבר" המאיר נתיב בשיטתו של מומזן על היהודים.

*

Ferdinand Gregorovius, *Der Ghetto und die Juden in Rom*. Mit einem Geleitwort von Leo Baeck. 1935.

הניטו של ירודי רומא מצא בגריגורוביאוס את סופרו הנאמן. רגשים מיוחדים הלהיבוהו בכתבו ספרו זה, ועמדתו לגורלה של היהדות שאחר ההורבן היתה משונה מזו שאנו נפגשים בה אצל מומזן. בסוף הספר נספחה "קינה על בני יהודה ברומא" משנת 1855. המבוא ו"סוף דבר" שנכתבו בידי לעא בעק מעירים על כמה פרטים חשובים. מעניין מאד שגריגורוביאוס עדיין ראה את הניטו היהודי ברומי בעת כתבו את מאמרו (1853), ורק בשנת 1870 החלו היהודים שברומא להשתחרר לאט לאט ממצוקתם העלובה, והניטו נתבטל לגמרי רק בשנת 1885.

*

ציור היסטורי מיוחד מיהודי תימן שמור לנו באוסף החדש שהכין ס. ד. פ. גויטיין *Von den juden Jemens*. Eine Anthologie gesammelt, übersetzt und herausgegeben von S. D. F. Goitein . . . 1937. האנתולוגיה מלוקטת מספרים שונים וממאמים בודדים וכן מכתבי יד וכן חייהם היהודים שבתימן. המחבר התכוון ללקט את המאמרים היותר מצויינים ואפייניים, וזה נותן ערך מיוחד לספרו. מלבד זאת חשובה היא מהזכרת זה בהיות שהדיעות בדבר יהודי תימן עניות הן מאד והמאסף טרח לקבץ נדחים ונישכחים ולהביאם בקשור עם החיים, וכן השתמש בחומר שרכש ע"י נגיעה בלתי ממוצעת עם יהודי תימן.

*

להיסטוריה היותר חדשה של התנועה הציונית שייכת ההזכרת שהוכנה לדפוס ע"י משה קלווארי *Moses Calvary, Das Neue Judentum*. Fünf Aufsätze . . . 1936. ומכילה חמשה מאמרים על דבר התנועה הציונית משנת 1911 עד שנת 1916, וביחוד כפי שהתחזקה התנועה בין צעירי הציונים בתקופה החדשה. בראש המחברת נותן המו"ל מאמר פרטי על דבר התעודה אשר להתנועה הציונית בששה סימנים ובסוף הספר פרסם וואלטר גרוס בסוף דבר את דעותיו בדבר

החשיבות המתמידה של המאמרים שהופיעו בשעתם כעין מאמרים פובליציסטיים לשאלות היום.

*

J. H. Weiss, Meine Lehrjahre, Aus den hebräischen Erinnerungen des Verfassers. Deutsch von Moritz Zobel. 1936.

אוטוביוגרפיה זו היא ההלך הראשון מספר "זכרונותי" להחוקר התלמודי אייזיק הירש ווייס, מחבר הספר הנודע "דור דור דורשיו". נעתק מעברית בקצת השמטות ע"י החכם ד"ר מ' צאנצל. ס' "זכרונותי" הוא בן זקונים לבעל דה"ד ונכתב בשנת השמונים לחייו. הפרק הראשון שהוצע בזה לפני קהל הקוראים מתאר את חייו היהודים בהונגריה ומורביא וחיי הישיבות שבימים ההם. — ר' אייזיק הירש ווייס היה בן גילו של ר' משה אריה בלוך המנהל הראשון של בית מדרש הרבנים שבבדאפשט, שניהם נולדו בשנת 1815 והיו עדי ראוייה של תקופת המעבר מן הניסיון עד התגבשותו של רעיון האימנציפציה של המאה התשע עשרה. המעתיק התאמץ להשלים את הציור ולהקל על הקורא בנוגע לאיזון ייחוסים של המאורעות על ידי מבוא וסוף דבר.

*

בנוגע לחקירת הדת נתעשרה ה"ביכערי" בשני ספרים שנודמנו להוצאה כעין דבר בעתו. שניהם עסוקים ברמב"ם וישותו:

1. *Rabbi Mosche Ben Maimon. Ein systematischer Querschnitt durch sein Werk. Ausgewählt, übertragen und eingeleitet von Nahum Norbert Glatzer, 1935.*

הספר הזה מכיל העתקות של חלקים נבחרים מכל ספרי הרמב"ם בו באופן שקבוצים עולה לכדי אחדות שלמה והיא כעין תמונה משובצה מדברי הרמב"ם היותר יסודיים ואפייניים, ונותנים לנו מושג מקיף וכולל משיטתו בתורת ישראל והשקפת עולמה של היהדות. — המעתיק נ' גלאטצ'ר כבר הראה אותות כשרונותיו ושעמו המפותח למלאכה מפונקת כזו בספריו: *Untersuchungen für Geschichtslehre der Tannaiten Weisen* שכבר הזכרנו. — במבוא קצר אבל ברור נותן גלאטצ'ר דין וחשבון מצומצם מספרי הרמב"ם עד כמה שנחוצה הענין להבנת הילקוט שלפנינו וכן הוא רומז על דרך מלאכתו. בסוף הספר נרשמו קטועי המקורות שנעתקו, הספרות והוצאות ספרי הרמב"ם שהשתמש בהם.

*

2. *Des Rabbi Mosche Ben Maimon More Nebuchim (Führer der Verirrten) im Grundriss. Auswahl, Übertragung und Nachwort von Alexander Altmann. 1935.*

הספר השני מוקדש לחיבורו הפילוסופי של הרמב"ם. גם ספר זה הוא כעין מוזיאון כהספר שקדם לו, רק שהתבנית משובצת מיסודות הלקוחים מ"מורה נבוכים" בלבד. המומחה המקצועי אלכסנדר אלטמן השכיל לתת בזה ציור כללי מן הבורו היותר עמוק של הרמב"ם גם לקוראים שאין עסקם הפרטי בכך. — רב הענין הוא סוף דברו של המו"ל (80-88). בו מדובר בקצרה על מהותה התיאולוגית והפילוסופית של שיטת הרמב"ם, על הפרובלימא הקשה להביא לכלל התאמה שלמה את תורת היהדות ואת פילוסופיותו התיאולוגית והקוסמולוגית של אריסטו. הגשר שהרמב"ם מקשר בו את שני עולמות אלה — תורת משה וחכמת אריסטו — שבאמת שני עולמות נפרדים הם מתחלתם ועד סופם, תלוי בעיקרו בחוט אחד, שנשואו בומנו לצורך פרשנות יותר פשוטה: "דברה תורה כלשון בני אדם". אמנם זאת לדעת שבתקופתו של הרמב"ם לא היה עדיין החקר המדעי למוד לראות במפעלי הפילוסופים כאריסטו את הצד הומני שבהם, את הוראת השעה של מקומם ודורותם. — לולא כן לא היה הרמב"ם זקוק למתוח את הכלל הפרשני האמור יותר מדאי.

*

ספריתו של יוון הכניסה לחוגה גם את המקצוע הלטיני. עד עתה יצאו לאור ממין זה ארבעה ספרים. לראשונה נזכיר את "סדר הגדה של פסח" שזה עתה יצא לאור בהוצאה שניה מתוקה — Die Pessach-Haggada. Herausgegeben und erklärt von E. D. Goldschmidt 1936. Zweite aufl. 1937. על גוף הספר אין להרבות דברים, אבל הוצאה זו מצטיינת במדות מדעיות, שנותנת לה ערך מיוחד.

התפלות נעתקו מחדש ע"י מרטין בובר. ההגדה לא נעתקה מלה במלה, רק נתפרשה באופן נאות עד שהגון הארכיאולוגי של האגדות מתחדש בטיבו ומובנו על ידי הפירוש, אשר בו הובלע גם התוכן. שולי העמודים מהוויקים הערות ובאורים בנוגע להנוסחאות, וכן גם המנהגים והדינים. במבוא מיוחד מציע המו"ל בקצרה את תוכן ההגדה, את סדור השלחן ואופן החגיגה ב"ליל שמורים" עם המנהגים התלויים בו. ובסוף המבוא מדובר בקצרה על נוסח ההגדה. — כעין נספח מובאים בסוף ההגדה פיוטים אחדים מתקופות וארצות שונות שכבר נשתכחו מרוב הקוראים, כמו קידוש ליל פסח מסדרו של ר' סעדיא גאון, שנהוג עד היום בתימן וכמקצת גם בטרופוליס, וכן הגאולה "אתה גאלת" מהנ"ל בפיוטים ממחזור קרפנטרס וממחזור רומניא. וכן נדפסו פה שני מדרשים קטנים השייכים להגדה, מדרש "אני ה' ולא אחר" ומדרש "נתן לנו את ממונם".

ההגדה של פסח של ספרית יוון נועדה בעצם וראשונה ככל שאר הספרים מקובץ זה ללימוד ועיון. אמנם התכנית המוצלחה יש בה גם משום הדור מצוה וראויה היא הגדה זו להעלות על שלחן הסדר.

*

Der Sabbat Sein Abbild im jüdischen Schrifttum. Seine Geschichte und seine heutige Gestalt von Dr. Moritz Zobel.

"השבת" כפי שהתפתחה דמות דיוקנה בספרות היהדות, כהיסטוריא ובהי ההוה. הספר מחזיק 200 עמודים ומראה לנו אות ברית השבת בכל קדושתו והנועם הפיוטי שבו על ידי מבחר של טקסטים מוכשרים לכך. די לרמזו על סוגי הספרות שמהם נלקחו הטקסטים: א. השבת בכתבי הקדש; ב. השבת בתקופה ההלניסטית; ג. התלמוד והמדרש; ד. הספרות שאחר התלמוד; ה. השקפת גויי קדם והנוצרים על השבת; ו. יסודי השביתה ממלאכה; ז. תפלות שבת; וסדר עבודתה; המנהגים מערב שבת ועד מוצאי שבת; ומירות שבת.

ספר זה נועד לא רק לתת ציור שלם מתוך גרונם של המקורות בעצמם לכל המתעניינים להכיר את "השבת היהודי" הכרה מקורית, אבל יוכל להיות לעזר לכל אלה, שמרגישים בעצמם צורך פנימי ורוחני להתעמק באות ברית נשגבה זו של היהדות כדי לבצר בזה אמונתם ודתם.

ועוד ספר שני לאותו המחבר אשר לו ערך ליטורגי חשוב מאד והוא ספרו על "השנה של היהודי". *Das Jahr der Juden in Brauch und Liturgie.* Von Dr. Moritz Zobel. 1936. והוא ספר הדינים והמנהגים לכל השנה באופן נאות ורצוי להחמין הפשוט. עם מבוא כללי בדבר השנה העברית שאפשר לראות בו גם כעין תוכן מסוים לכל הספר.

*

לסוג זה שייכת גם המחברת של "ומירות שבת" עם תוי הנגינית המקובלות. *Die häuslichen Sabbatgesänge.* Gesammelt und herausgegeben Von Arno Nadel . . . 1937.

הספר הזה הוא יחיד במינו, כי לא ניסו עד עתה לקבוע באוסף מיוחד את הנגינות המורגלות אצל יהודי אשכנז ופולניא לומירות של שבת. ואף שאין לנו פה נוסחאות קבועות, והרבה מן החפשויות שוררת בנקודה זו, בכל זאת התאמץ המלקט להכניס אל קבצו את היותר אפייניות שבהן. ע"ד הנגינות נתן לנו המלקט ד"ה במבוא שלו.

*

להחבורות ההיסטוריות של ה"ביכערו" יש עוד לצרף שתי ביאוגרפיות חשובות:

1. *Salomon Maimon, Geschichte des eigenen Lebens* (1754—1800). 1935.

האוטוביאוגרפיה של שלמה מימון היתה מעוררת בשעתה את תשומת לבם של הקוראים מכמה נקודות וצדדים. יש בה הרבה מן הזרות והמתמיה, שרק אישיות חידתית כשלמה מימון, ששתי ארצות, פולניא ואשכנז, השתתפו ביצירתה, או יותר נכון בהתנוונותה, יכולה לשמש כעין פתרון לה. אמנם למרות ההתול והציניות והוסר המרץ שבה, יש בה גם חומר חשוב להארת מצבה התרבותי של תקופה זו בפרט בנוגע ליהודי פולניא. — הספר נדפס כמעט בשלמותו רק תוכן מורה הנבוכים להרמב"ם נשמט ממנו כענין שאין רוב הקוראים ממשמשים בו.

ולבסוף אנו מזכירים בקצור את חוברות הספריה מן הספרות היפה עד כמה שהגיעו לבית מערכתנו של "הסוקר". ואנו מסתפקים בזה בקצור סדור הרשימה. בהיות שהסופרים והספרים מסוג זה ידועים לשבח, ודוקא מכה פרסומם הגדול מצאו מקומם גם בספריית שוקן.

Heine. Gedicht und Gedanke. Auswahl und Nachwort von
Wernei Kraft. 1936.

Jizchak Leib Perez, Chassidische Erzählungen. Aus dem
jiddischen übertragen von Ludwig Strauss. 1936.

Ludwig Strauss. Die Zauberdрахenschnur. Märchen für
Kinder. 1936.

Onechi, Reb Abbe, Eine Erzählung.

Micha Josef Berdyczewski (Bin Gorion), Aus einer Juden-
stadt. 1936.

Annette von Droste-Hülshoff, Die Judenbuche. 1936.

*

שורה חדשה של ספרים החלה עתה לצאת לאור בהוצאת שוקן בשם אוסף ספרי מופת המיועדת לכלול הספרים היותר נצרכים בבית עברי וגם בבתי מדרש בכלל ונדפסים עתה מחדש במהדורות חדשות מועתקות מדפוסים משובחים ומתוקנות על פי הגהה חדשה.

הנסיון להשתמש בטכניקה הפוזיטיבית בהוצאת ספרים עבריים אינו חדש, ובכל זאת יש לנו להתחיל טובה מיוחדת להוצאת שוקן שאחזה בסניף זה של חידוש מהדורות מספרים עבריים שכבר אפסו מן השוק. בעיקר העניין צריך להעיר שהוצאת "אוסף ספרי מופת" מבוססת על יסוד איתן ושלם גם בבחינה טכנית, בהיותה משתמשת בכלים והמרים היותר טובים ומסוגלים. לחדש פני המהדורה העתיקה כמקדם בצורתה ועבינה המקורי. אמנם מלבד זאת יוצאים הספרים לאור על פי הגהה חדשה, וזה מוסיף ערך על ערכם גם בבחינה שמושם.

עד עתה הופיעו הספרים האלה:

סדר עבודת ישראל כולל התפלות והברכות לכל השנה עם סדר הפרשיות והמעמדות והיוצרות לשבתות והסליחות לתעניות והוספות אחרות ועליהן באור הנקרא יבין לשון הכל מחובר ומוגה על ידי ר' יצחק בן אריה יוסף דוד המכונה ד"ר זלימן בער. מהדורה חדשה מתוקנת על פי צלום הדפוס הראשון שיצא ברעדעלהיים בשנת תרכ"ה לפ"ק... שנת תרצ"ז לפ"ק. הסדר נדפס על פי הסכם עם בית הוצאת הספרים של מ. לעהרבערנער ושותפיו בפרנקפורט ע"מ שזכה בשעתו להוציא את המהדורה הראשונה של סדר עבודת ישראל. סדור זה זכה לשם טוב על ידי זקוק הנוסחאות ודיוק ההגהה וכן על ידי פירושו הטוב ושאר מעלותיו. הסדר יצא לאור בשני נוסחאות, בנוסח אשכנז הישן הנהוג בגלילות רה"ק, ובנוסח אשכנז-פולין.

*

מקראות גדולות, המשה הומשי תורה ועליהם תרגום אונקלוס תרגום יונתן ותרגום ירושלמי, פירושי רש"י רשב"ם אבן עזרא רמב"ן ר' עובדיה ספורנו ובעל המורים, ועוד נלוו עליהם תולדות אהרן מסורת קטנה מנחת שני, פירוש על תרגום יונתן ופירוש על אבן עזרא מר' שלמה נעטטער מירושלים אישר סדר והניח את הספר כלי ונספחו ההפטרות לכל שבתות השנה עם פירוש המלות והמש המגלות עם התרגומים וכמה פירושים... מהדורה חדשה מתוקנת על פי צלום הדפוס הראשון שיצא לאור בוויין בשנת תר"ט... שנת תרצ"ז לפ"ק, הוצאה זו היא המשובחת במינה והוגהה מחדש.

ספר היכל הקדש הלא היא קונקורדנציא עברית וארמית ערוכה בכל ושלמה לספרי תורה נביאים וכתובים, כולל כל השרשים והמלים שבאו כבר בקונקורדנציאות הראשונות וכו' וכו' הבור כולל כל מלות הגוף למיניהן ולנטייתיהן, ספר כולל שמות עצמים פרטיים, איש לא נעדר, כל אלה נעשו בתכלית הדייק על פי המסורת הגדולה ולפי סדר כתבי הקדש המקובל בישראל, והוברו יחדו עם תרגום רומי והערות בשפת עבר מאת ד"ר שלמה מאנדעלקערן... מהדורה שניה מתוקנת ומושלמת על פי הגהה חדשה בעריכת פ. מרגולין, הוצאת שוקן, שנת תרצ"ז לפ"ק.

הקונקורדנציא של מאנדעלקערן היא בימינו היותר שלמה ומתוקנה, מלבד זאת נתקנה מחדש עפ"י קטעי רשימות מעובדן המחבר ז"ל, ועפ"י רשימות חשובות אחרות מהרה"ה ד"ר חיים בראדי, ורשימה גדולה של פרופ' סיון הרנר, רשימת המנה המובהק, הרב רמ"ם זלמנוביץ והשלמת רשימותיו של הרה"ה ד"ר ב. יאקוב מדרטמנר, במלה אחת, קונקורדנציא זו היא היותר שלמה שבזמננו, ויש בה מעין קפיצת הדרך כלפי ההוצאה הראשונה שמשנת 1896, כי מפעלו הכביר של מאנדעלקערן ז"ל הוגהה מכמה חכמי דורנו בעיון רב וכל התקנים שעולים לאלפים הוכנסו לתוך מהדורה זו.

*

Veröffentlichungen der Alexander Kohut Memorial Foundation Band VI. Immanuel Löw, Die Flora der Juden. IV. Zusammenfassung. Nachträge. Berichtungen, Indices, Abkürzungen. Verlag der Kohut Foundation. Wien 1934. Druck von B. Traub und Co. Szeged. Verantwortlich Béla Bittera.

הכרך הזה הוא סיומו של חבורו המפואר של לעף המקיף את עולם הצמחים כפי התגלותו בחיי היהודים, בתורתם וספרותם. הספר בשלימותו מחזיק ארבעה כרכים גדולים העולים לסכום של 2652 צדדים. הכרך הראשון יצא לאור בשנת 1926, ובכן אפשר להחשיב שומן הדפסתו נמשך בעשר שנים.

על טיבו של הספר הענקי הזה שהוא רק בעין שלישית המקצוע מחכמת התולדות הטבעי כבר הרבו לדבר בעלי המקצוע במקומות שונים, וכלם פה אחד

הכירו שלא רק הספרות התלמודית אבל גם הספרות המדעית בכלל, ובפרט הקר לשונות עמי קדם וחקר חכמת הטבע התעשרו בזה במפעל כביר יחיד במינו. אמנם לא על זה בלבד אנחנו דנים כעת, אבל על מקומו ההיסטורי והספרותי של "ספר הצמחים" מיסודו ועיבודו של זקן חכמי דורנו ה' יאריך ימיו — הרב הראשי לעץ נ"י.

תכנית מדעי היהדות שנתגבשו ונתחזקו בימינו לסוג מובדל של מקצועות רוחניים וזכו מפאת חמרם והקיפם להעסיק מכון מיוחד בהאוניברסיטה העברית שבירושלים, עדיין לא הגיעה עד עתה לתכליתה ושלמותה המקווה. ובעיקר הענין אין לנו לבקש טעם הדבר באיוו מנרעות הנוגעות ישר להומר המדעי הצבור באוצרנו הרוחני, ואדרכה בבחינה זו אין היהדות יכולה להתאונן, כי לא עבר דור בלי מלאכה ספרותית, ואין לך תקופה שלא הורישה את הסמוכה לה סכום הגון של קנינים רוחניים. — אבל הסבה הראשית היא שבעיבודו המקצועי של ההומר היהודי היה עדיין חסר הכוון המופנה כלפי ייסוד הבנין המדעי של חכמות תכל. אף על פי שאשיות החכמות כבר היו ישקועות בו, בתי מדרשינו היו נזקקים בכל דור ודור לאותם הצרכים שחיי הדת היו תובעים מהם, ובבחינה זו יכולים אנחנו באמת להראות באצבע על יצירות מופתיות, בפרט באלף הסמוך לחיתום התלמוד, על מפעלים כבירי ערך של גאוני ההלכה וגדולי הפוסקים, בשכונתה של ההלכה התחוללו גם תנועות מדעיות ושאפות מיסטריות, אבל גם הן נועדו בעיקרן לשמש צרכים דתיים. נסיונות אחדים שהתנשאו ממעל לגבול צרכי השעה ועלולות היו לסול דרך לחקירות כלליות של חכמה ומדע, נשארו בודדים במועדם ולא זכו לבסיס נאמן בבתי המדרש, עם הופעתו של מנדלזון החלה תקופת התחייה לחכמת ישראל, וטובי חכמינו השקיעו כל כחותיהם בעיבוד מקצועי של החכמות הפרטיות, מלאכה כבדה זו נמשכת והולכת עד היום, המקצועות היותר מוצלחים הם: חכמת המקרא (שגם אלפי כחות זרים השתתפו בה), ידיעת התלמוד בכלל, וחקר ההלכה והאגדה בפרט, שדורות של אלפים שנה השתתפו בשכלולה והתפתחותה, הפילוסופיא ובמקצת גם הקבלה, שזמן טיפולם עולה לאלף שנה ויותר, על ההיסטוריא אין לנו להרבות דברים בהמשך זה, כי היא נוצרת מחדש בכל תקופה ותקופה על ידי שותפיה הרבים, והסיסמא שעל פיה צריך להביא בחשבון את המאורעות והגורלות, נתונה לנו מן החוץ ומחומר התעודות ההיסטוריות בעצמן.

אמנם מה שנשאר עד עתה בשדה מדעי היהדות בקרן זוית אפילה כאבן שאין לו הופכים, היא חכמת הטבע ותולדות הטבע, מלבד מונוגרפיות פרטיות ונסיונות בלתי מוצלחים לא הרבו עד עתה חכמי ישראל לטפל בחומר ספרותנו עד כמה שהענין נוגע לידיעות הטבע, מנקודת מבט זו צריכים אנחנו לדון על יצירתו של לעץ, כי חדש הביא אתו לאוצרה של חכמת ישראל בחבורו על הצמחים ועל שאר החלקים של תולדות הטבע (החבור בשלימותו כבר אצור אצל).

יובל שנים ויותר הקדיש לעץ לבנינו המדעי, ומה שהשלים, שלם הוא בכל חלקיו, נאון רוחו, ידיעותיו הרחבות וכתבו העמוקה להפרובלימות הקשורות בחקר

צדן ההיסטורי של תולדות הטבע השתתפו לאחדות פנימית במלאכתו הכבירה. על ידי ההשוואות הפילולוגיות של שמות הצמחים אצל עמי קדם נתבררו לו כמה ספקות בנוגע להגבלת הצמחים. טקסטים המפורזים בספרות רחבה של אלפי שנים מתקרבים זה אל זה קרבה אורגנית מבה ההמשך ההגיוני השולט בסדרם. היסודות המקבילים והמכוונים מצטרפים זה אל זה מחמת פנימיות תוכנם, ושלמות החומר שהמחבר שאף אליה הרחיקה אותו מהשקפות חד צדדיות. בספר הצמחים שלפנינו יביא על חשבוננו בעל המקציע במובנו היותר מצומצם, אבל כמו כן ימצא בו את מבוקשו בעל ההלכה ובעל האגדה, ובר נרחב נפתח בו גם לחובב הלך רוחה של האגדה העממית, ואין להעלים עין מן העובדה שהמחבר שם עיונו גם בספרות הקבלה והכמת המסתורין שביהדות.

על נקודה אחת אעיר פה בקצרה שאני נסתייעתי בה להגל מלאכתי מספרו של לעף, בסדר הקוסמוגוניים העתיקים נתבצר מקום מרכזי לתכנית תמונה פיסאור-לוגית של בריאת העולם. עמי הקדם הגיעו לפי דרכם לראשונה אל המושג של ביצת העולם Weltei. מושג זה נתפשט אצל עמי איואה היותר ידועים. הפרטים יעוינו אצל Dr. Franz Lukas בספרו Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Völker. Leipzig 1893. שיטה קוסמוגונית זו כל כך נתפרסמה, עד שגם איוו הכמי המקרא כגונקול וסיעתו מבקשים עקבותיה גם בכה"ק וחושבים שבמלות (בראש' א' ב') "ורח אלהים מרחפת" שמור עדיין רמז קל מיסודה של קוסמוגוניה זו. עי' Gunkel בפירושו על בראשית הוצ' ג' צד 104. König בפירושו לבראשית הוצ' ב' צד 143 דוחה השקפה זו וכן גם ב' יאקאב לפס' הנ"ל. אמנם כעין "קלא דלא פסיק" נשמרו באגדות למעשה בראשית דברי בן זומא ואחרים, ועי' למשל (בר"ר פ"ב, ד) "ורח אלהים מנשבת אין כתיב כאן אלא ורח אלהים מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. נהפך ר' יהושע ואמר לתלמידיו: הלך לו בן זומא". במקום אחר העירתי גם על המקומות המקבילים ועל מקומות אחרים דומים לזה, המורים לכל הפחות ברמזיה קלה שמושג קוסמוגוני באמצע, ור' יהושע שאמר לתלמידיו: "הלך לו בן זומא" ובמקום אחר הלשון: "עדיין בן זומא מבחין" רומז גם כן על התרחקות בן זומא מן השיטה המקובלת באומה ועל התקרבותו לדעות חיצוניות, אמנם כמו כן ברור שמושג "ביצת העולם" אין לו חבר מקביל במדרשי אגדה עד כמה שהחומר ידוע לנו. תמונה קוסמוגונית דומה לזו החליפה את היסוד הלוקה מחוג בעלי חיים, את "ביצת העולם", ושמה תחתיה יסוד דומה לו בצורתו מעולם הצמחים והוא פרח הלוטוס Lotusblume ועי' ספרו של Lukas שם צד 91 Aus dem Urwasser erhebt sich die goldene: Lotosblume: aus ihrer Knospe geht zunächst Brahma hervor und dieser bildet nun aus den einzelnen Teilen der Blume die Teile der Welt. יעו"ש כל הענין והמקורות השייכים לו. אבל גם לפרח הלוטוס לא מצאתי חבר בחומר הקוסמולוגי של ספרותנו, ובעברי על פני ספרו של לעף

מצאתי גם הטעם לזה, והוא שאצל היהודים הקדמונים לא נתאזרה צמח זה. בספרו ה"ב צד 452—453 הוא מחליט, שלא מצא לצמח הלוטוס (אמנם ע"ע 280) לא שם עברי ולא שם ארמי. מזה מתבאר בפשיטות, שגם כה הדמיון ושפת המשל והמליצה לא שלטו בו ולא יכלו להשתמש במבנה צורתו.

אמנם הפשתי ומצאתי סוף סוף שמושג קוסמוגוני זה ייש לו באמת יסוד וישרש גם בספרותנו והוא אצל המקובלים ובעלי הסוד. תמורת הלוטוס נתעלה ה"אגוז" לתמונה קוסמוגונית. ותמונה נפלאה זו מקליפת האגוז ותוכו, שבה נתקפל העולם בראשית הווייתו, מצא בעל הזהר כפי מ"ש בח"ג (דף ש"ח, ב ב"תוספות) בספר קדמון שנקרא "ספרא דאסיה דקרטינאה". לשון הזהר הבאתי במק"א. למאמר זה צריך עוד לצרף מאמר אחר שבוהר והוא ג"כ ב"השטות" (ח"א דף רמ"ג, ב). ושם (ח"ג רע"ט, א—ב ב"רעיא מהימנא"). ובמקצת שייך לזרם זה של "מעשה בראשית" מ"ש במדרש כונן (אוצ"מ לאיוונשטיין 253, ב).

בכל פשטותו של דבר סימבולי זה למי שעוסקים באותו ענין, היה לבי מהסס על המציאה ולא נתקרה דעתי עד שעלה בידי להשוות פרטי הענין בחבורו של לעף (ח"ב, ערך אגוז. *Juglans regia* L. מחזיק אצלו כשלשים עמודים 29—59. ובנוגע להחומר המיסטורי של ה"אגוז" ע"י מצד 42. והלאה). חומר שופע במדה כזו מקצו ספרותנו הרחבה ומרובו על נקודה אחת אין אנו מוצאים על נקלה בחבור אחר. מעניין מאד שכבר אצל ר' אלעזר מגרמיוז בעל הרקח אנו פוגשים במובנו המיסטורי של ה"אגוז". לעף מעיר על הגימטריא שלו: (שה"ש ה"א) אל גנת אגוז בנימי זה עומק המרכבה והוא 501. (אמנם הגימטריא אינה מכוונת בדיוק ואפשר שציירף אל "זה עומק המרכבה" את א' הכולל או שהשמיט מן הצד השני את האל"ף הראשונה כאילו היה כתוב "לגנת אגוז"). וכן הוא מכון את מוהו של האגוז לארבע החיות שבמרכבה ביחזקאל א'. ע"ש כה"ע. זמנו של בעל הרקח (1165—1238) קרם לגליו של הזהר.

חבורו של לעף על צמחי היהודים מסמן תקופה חדשה בהתפתחות מדעי היהדות. ובעוד שצונץ כמאה שנה קודם לכן יצר את היסוד בספרו על הדרשות *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden* להתפתחותו המדעית של חקר האגדה בכלל, הרי לעף פתח שער מרווח להכנסת חומר ספרותה של היהדות להיכל מדעי הטבע. צונץ צמצם את גבול מלאכתו בתחומה של עבודת הקדש ולעף הרחיב את גבולי החקירה ושטטש את התחומים שבין קדש להול. גם מערכת הדוממים הוכנה אצל לעף ומחכה להוצאה לאור. כמבשרים הראשונים להשלמתו של החלק המינרלוגי יצאו לאור בשנים האחרונות פרקים אחדים מחבור זה:

Das Salz. Ein Kapitel aus meinen Mineralien der Juden. By Immanuel Löw. Reprinted from *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut*, New York 1935.

Marmor. Ein Kapitel aus meinem: *Mineralien der Juden*,

Reprint from Occident and Orient. Being Studies in Semitic Philology and Literatur, Jewish History and Philosophy and Folklore in the widest sense, In Honour of Haham Dr. M. Gaster's 80th. Birthday.

ספר חמשה חומשי תורה עם ההפטרות נדפס על פי המסורה ומתורגם אנגלית עם פירוש קצר מלאכת סיעת הוגי תורה ובראשם יוסף צבי העריץ רב הכולל למלכות בריטאניה ומדינותיה. לונדון בדפוס האוניברסיטה אוקספורד. בראשית, בשנת והמשכילים יזהרו; שמות, שנת למוד תורה; ויקרא, שנת המשכילים יזהרו; במדבר, שנת בני בריה; דברים, שנת ובכן צדיקים ישמחו. (תרפ"ט—תרצ"ו).

The Pentateuch and Haftorahs. Hebrew Text, English Translation and Commentary. Edited by *The Chief Rabbi* (Dr. J. H. Hertz). Genesis-Deuteronomy 1929—1936. Oxford University Press. London: Humphrey Milford.

הופעת העתקה חדשה של ספרי התורה על פי יסודות מדעיים ודתיים כאחד קובעת תמיד ברכה לעצמה, אף שבאמת אין שוק הספרים עני במקצוע זה. אמנם פה עוד כר נרחב למלאכה רצינית ורבת התועלת. כי מסביב להבנת המקרא וביאור תוכנה מבריק בשלל צבעים להט החרב המתהפכת של פולמוס והתנגשות בין כתות ומפלגות. כמה ניגודים שבאמונות ודעות וסכסוכי שיטות שבהשקפת העולם מבקשים עדיהם מן הכתוב או נלחמים עליו ומתאמצים לעקור דברים מן התורה, או להשדה במה שאין בה, וכיון שהמלחמות מתמידות ומתחדשות מדור דור, פושטות צורה ולבושות צורה, הרי גם החובה המוסרית והמדעית לטפל בבירור מובנם של דברי הכתוב, תמידית היא ובלתי פוסקת.

אמנם התוצאה שלפנינו מיוחדת היא במינה, ויש בה לא רק משום "מצוה בשעתה" אבל גם משום "קביעת הלכה לדורות".

בשטף התנועות האקסיוגניות והקריטיות שהתחוללו מסביב לכה"ק עם כל מגרעותיהן ומעלותיהן: הבקורת הנפרדה והמגמות השונות העשויות להוציא לחולין קדושתה המסורתית של התורה מקצה מזה, והמחקרים ההיסטוריים וביחוד התעמולות המדעיות בדבר החפירות בארצות הקדם עם חקר תוצאותיהן: הזכרונות הקדומים שבאמונה ודת והלוחות ושברי לוחות מלאות חקיקות וכתבות מקצה מזה, — הולידו צרכים חדשים בטיפול הוצאתם של כתבי הקדש. במדה ידועה היו גילולים מכבד להבדיל בבחינת בירור תוכן דברי הכתוב בין צרכי ההוגים בבתי מדרשות שמהירים כל עיוניהם רק למקצוע זה בלבד, ובין צרכי הקהיל הגדול, שאינו עלול להכנס בעובי הקורה וזקוק לפשטות וקיצור. אמנם בעיקר הענין הוברה, שגם הקהל הגדול אינו מוצא ספוק צרכיו בהעתקה פשוטה בלבד, והתפשטותו הגדולה של פירוש רש"י בכמה וכמה תוצאות מדעיות ועממיות מעידה על כך, במשך העתים

נסו גם פירושים אחרים, עבריים ולועזיים, להעמיד את הקהל על גבהי של הבנת המקרא, אמנם בימינו קבלה תביעה זו צורה חדשה. מלבד בקשת פירוש קצר ומוסמך, המאחד בקרב קלות ההבנה ודיוק מובנו של הכתוב, יש עוד ענין אחר שהקהל הגדול זקוק לו ואין המבאר רשאי להזלזל בו, הנה קוראינו הפשוטים ואפילו היותר פשוטים, כבר הגיעו למדרגה שכזו, שגם פרובלימות "מדעיות" שבאו להן מן החוץ, מנקרות במוחם, אין להן אדם בישראל, ואולי גם באומות, שאינו יודע פרק מן החפירות המדעיות שנעשו בימינו, ואפילו מי שלא ראה צורת כתב יתדות מימיו, יודע שמין דבר מן נפלאות התעלומות שנתגלו באשור ובבל, מן הקי המורבי וכו'. וכן הוא קורא מעת לעת ממצרים העתיקה, מן הכרבות שנשארו לזכר בהיכלי כהניה וקברות מלכיה ושאר איצרותיה הצפונים בעולם התחתון שלה, ששכבות אבני גיר ואבק שלשת או ארבעת אלפי שנה היו רובצות עליהם עד עתה ונתגלו פתאום על ידי עמלם של חוקרי זמננו.

הידיעות החדשות האלה כבר קנו מקומן גם בהכרתו של הקהל הפשוט, ואין לנו עוד להנהיג בהן קלות דעת, ולהשבן כדברים של מה בכך, ואין לדחות את הענין בקש ולומר, מי שמתעניין בתגליות חדשות, יפנה אל הספרות המקצועית; כי הוא דבר שרוב הציבור מעוניין בו ועל המפרש העממי מוטל החוב לדאוג בשלימות בעד צרכי ציבורו, ולהכניס לתוך חוג ביאורו סכום כל הפרובלימות המדעיות שנעשו במשך הזמנים קנינו של האדם הפשוט, ואדרבה יש בזה לא רק משום שלמות הביאור, אבל גם משום הנגה על כבוד התורה והרחקת מדעות מיטעות ומזיקות לאמונה ודת.

הגשמת רעיון זה אני רואה במפעלו הכביר של הרב הכולל מהר"ן העריץ וסיעתו, ההוצאה החדשה נבנתה על יסוד רחב של ספרות וחקירה, היא מתחשבת עם ההענקות היותר עתיקות: התרגומים הארמיים והיווניים, וכן מכיאה בחשבון מה שמסתעף להבנת המקרא מספרות התלמוד והמדרש, וכן מספרי פילון היהודי, ואין צריך להדגיש שגם הספרות האקסניטית מימי הביניים ועד התקופה היותר חדשה היתה לעינים למול. הרבה אנרגיות רוחניות הושקעו בהוצאה זו והצטרפו לחשיבה אחת.

מתוך שפעת התוכן שנתבקש לרוך הוצאה שכזו, שנוצרה להספיק צרכי הכלל במובן שמושי ומדעי כאחד, הוזק גם המול לבקש לעצמו תכנית חדשה למטרתו הנפולה. המסגרת הישנה של "פירוש" צרה היא מלהכניס לתחומה את סכום הפרובלימות שנצטברו בימינו בבית מדרשיהם של חכמי כה"ק, ובפרט הפרובלימות שעסקן ביסודות ועקרונים כלליים, שאינם כל כך אדוקים בהסברתם של פסוקים ידועים ואין הצעתם עולה יפה בביאור שוטף על סדר המקרא. לתכלית זו הוכן מדור בפני עצמו ל"הוספות" Additional Notes או Notes סתם. — כמובן, הובלעו גם בפנים הפירוש כמה פרטים השייכים למבוא המקרא, למצוות התורה ולאפיייה של היהדות.

הענינים שעליהם מדובר בפרשות ב"הוספות מיוחדות" ובמקצת גם בנוף ה"פירוש" מתחלקים לכמה סוגים וראוי להזכירם פה, בקצרה כדי להבליט על נכון תכונתה של ההוצאה החדשה שלפנינו.

א) הוספות והערות לבקורת המקרא: ספור מעשה בראשית שבתורה והספורים הקוסמוגוניים של עמי קדם. — עמדתה של היהדות בנוגע לשיטת ההשתלשלות Evolution. בראשית הוס' A עמ' 52 וכו'. — היש לפנינו בס' בראשית שני ספורים מובדלים ומתנגדים בענין מעשה בראשית ובענין המבול? שם הוס' D — היש סמך בשמות ו' ג להשערוותיה של "הבקורת הגבוהה" בבחינת ה"תורה"? שמות הוס' C עמ' 104 וכו'. — ספר ויקרא קדמותו ונתנתו ע"י משה: א. מופתים פנימיים סותרים את השיטה הקריטית; — ב. זרותה של השיטה הקריטית; ג. הראיה מתוך השתיקה; — ד. התפתחות רוחנית בתוך רעיון הקרבנות, ויקרא הוס' D עמ' 316 וכו'. — ספר דברים. עתיקותו ומסירתו על ידי משה בעצמו דבר: הוס' G עמ' 444 וכו'.

ב) כלפי הדוגמטיות של הכנסיה הנוצרית: גן עדן — השקפת היהדות בבחינת הטאו של אדם הראשון, בראשית הוס' B עמ' 58 וכו'. — דחיית הרמזים הכריסטולוגיים בלשון התורה שם הוס' F עמ' 416.

ג) הפירות ותגליות בארצות הקדם: המבול והכתבות הבבליות בענין זה. בראש' הוס' C עמ' 104 וכו'. ויש עוד לצרף לזה את החלק הראשון מן הוס' A המדבר על הקוסמוגוניות של הבבלים. — אברהם, תמונתו ההיסטורית, שם הוס' E עמ' 109 וכו'. — איזה אור מפיצה ההיסטוריה המצרית על ישיבת בני ישראל במצרים? — איזה פרעה היה מולך בתקופת שעבוד ישראל במצרים? — "סתירות" במסורות הביבליות, שמו' הוס' A עמ' 56. — האפשר להחשיב את הקודקס של המורבי למקורה של התורה בנוגע להמשפטים שבין אדם לחברו? שם הוס' E עמ' 284 וכו'.

ד) פרטים מתקופת דור המדבר וביאת הארץ: קרה והמרידה הדתית, במד' הוס' B עמ' 162 — בלעם, שם הוס' C עמ' 228. — מלוכה וחירות בישראל, דבר' הוס' D עמ' 252. — רוח ההיסטוריה, שם הוס' F עמ' 396.

כמה פרטים דשויכים לתקופה זו מובלעים בנוף הפירוש, ונזכיר רק קצתם: ספר מלחמות ה' במד' עמ' 218. — ענין יובל ושמטה, דיני הארץ וענין עבדים, ויק' במקומות שונים — הנסיונות הראשונים לביאת הארץ, המלחמה בכנענים, עבר הירדן וגבולות הארץ וכו' במד' ודבר' במקומות שונים.

ה) יסודי האמונה: "שמע ישראל" מובן הענין וקורותיו, דבר' הוס' A עמ' 100—111. וע"ע בפנים הפירוש שם עמ' 28. — שכר ועונש שם B עמ' 146. — פרטים אחרים כמו מובן "שדי" ע' בפנים הפירוש דבר' עמ' 6; "אל קנא" דבר' עמ' 57; "עיר הנדחת" שם עמ' 180.

ו) העבודה הדתית, עבודת המזבח — א. קרבנות אצל העברים ואומות העולם. — ב. עמדתם של הנביאים כלפי הקרבנות, הבאמת מתנגדת היא ניגוד

יסודי לעבודת המזבח או לא. — ג. עמדתם של הרבנים (התלמודיים) כלפי הקרבנות.
ד. טעמי הקרבנות אצל היהודים: ויק' הוסי' A עמ' 42 וכו'. — ברכת כהנים במד'
הוסי' A עמ' 64.

פרטים אחרים בסוג זה: ענין מאכלות אסורות ויק' עמ' 92 וכו'. — ענין
טומאה וטהרה שם עמ' 110 וכו'. — מי סוטה שם 49. — נזירות שם 56. — מנורה
שם 86 וכו'. — תפילות שם 108. — ציצית שם 158 וכו'. — פרה אדומה שם
194.

6 המוסר העברי: ישראל ומצרים והניגוד הרוחני שביניהם שמות הוסי'
B עמ' 62 וכו'. — עשרת הדברות: א. עשרת הדברות אצל היהדות; — ב. עשרת
הדברות מחוץ ליהדות; — ג. מצב תהו ובהו מוסרי שבזמננו; — ד. ההתנלות
ועשרת הדברות; — ה. ישראל עם ההתנלות. שמות הוסי' D עמ' 130 וכו'. —
פרשת עריות (או איסורי נישואין) ויק' הוסי' B עמ' 186 וכו'. — ע"ש עמ' 172
וכו'. עמ' 180 — "ואהבת לרעך כמוך" שם הוסי' C 220 וכו'. — מושג נדרים
ונדבות אצל היהדות וענין "כל נדרי" במד' הוסי' D 310 וכו'. — החינוך היהודי מגמתו
ורעיונו: דבר' הוסי' C עמ' 151 וכו'. — נישואין וגירושין ומצב האשה בישראל:
שם הוסי' E 310.

פרטים אחרים מסוג זה בנוף הפירוש: איסור שנאה ונקמה ויק' עמ' 199. —
"עין תחת עין" שם 263. — חלול השם וקידוש השם: שם עמ' 240 וכו'. — "תוכחה"
שם 290. — כבוד אב ואם שם 191. — ענין קדושה וההדמות בדרכי ד' שם 189. —
סבלנות דתית דבר' עמ' 54. — "לא תסגיר עבד אל אדוניו" שם 284. — איסור צער
בעלי חיים שם עמ' 302 וכו'. — בחירה הפשית שם עמ' 375.

חובת ההעתקה והביאור הלה גם על ההפטרות. המויל התאמין גם פה לתת
להקורא ציור נאמן בבחינת דברי הנביאים לא רק לפי מקומם ושעתם בלבד אלא
גם לפי תוכנם הנצחי וכוונתם לדורות.

ויש להזכיר עוד בייחוד את המפות השינויות שניתוספו הן בחלק התורה והן
בחלק ההפטרות. שהן מקילות מאד הבנת כמה פרטים ניאוגרפיים והיסטוריים על ידי
הסתכלות מוחשית, וכן גם תוי הננינות לקריאת התורה וההפטרות. — בסוף הכרך
החמישי נדפסו שני מפתחות, אנגלי ועברי, להמושגים המבוארים בכל הספר הן
בביאור עצמו והן בההוספות.

*

Parshandatha The Commentary of Rashi on the Prophets
and Hagiographs. Edited on the Basis of several Manuscripts
and Editions by I. Maarsen, Chief Rabbi of the Hague. Part
II. Isaja. Jerusalem 1933.

פרשנדרתא והוא פירוש רש"י על נ"ך על פי דפוסים וכתבי יד שונים עם מבוא, הערות והנחות נערך מאת יצחק מאהרשען, אב"ד בק"ק האג, חלק ב': ישיעה, ירושלים תרצ"ג.

הוצאות פירש"י בדרך קריש"י ע"פ השיאת כתבי יד יש בו משום השבת אבירה מכמה בחינות. רש"י בעצמו נעשה קנין האומה וכל פירושויו הם כדברי האורים ומתוך כך חובה כפולה להמציא לקוראים נוסח מוגה ומתוקן. וחובה זו מלא בדיוק נפלא ובכשרון מקצועי החכם הנודע במומחיותו הרב הכולל אב"ד בק"ק האג, ע"י אפאראט כפול של שנויי נוסחאות והערות. אמנם מלבד זאת הישגיל המו"ל להמציא לנו בספרו מבוא חשוב עשיר התוקן המכיל פרטים חשובים בדבר כתבי היד שהיו לפניו ובענין היחס שבניהם, וכן מביא "הוספות" בהנחה מדויקת "אשר השיב רבינו לרבינו אלעזרא". — מפתח של פסוקים בישעיה שהביא רש"י בפירושו על התלמוד וכן "מפתח כללי" של מקומות בתנ"ך שהביא רש"י בפירושו על ישעיה ומבוא אנגלי קצר מסיימים את הספר.

*

פרופ. שמואל קליין, תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מחתומת התלמוד עד תנועת "ישוב א"י" בצירוף תמונות. הוצאת ספרים "מצפה" בע"מ תל-אביב תרצ"ה.

תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל אינה הקידה גיאוגרפית או כלכלית פשוטה, עשויה על פי טופסים ידועים מחקר התיישבות ארצות אחרות. ואפילו אם נוסף על זה גם את המומנטים הפוליטיים הכרוכים בעקבה, עדיין לא הגענו אל עיקר תוכנו של החיבור הזה.

התמורות שעברו על היישוב היהודי בארץ ישראל יש בהן התנששויות פנימיות והיצוניות שלא ממין הרגיל, כבר קודם חתימת התלמוד חיתה ארץ ישראל שדה קרב מתמיד להתנפלויות תכופות מצד הכנסייה הנוצרית. מעת ההנהגות לדת שלטת ברומי והתעשרותה מחרבן העולם העתיק, ספרו של פרופ' קליין נותן לנו ציור בהיר ממחלכו ההיסטורי של היישוב לפי ייחוסיו השונים לביצנין, להערביים, למצבו בתנועת הצלבניים והעליה מספרד עד התחלת "יישוב ארץ ישראל".

הרבה קיים תרבותיים חשובים מצא קליין לרגלי הקורותיו; יישובים שכבר אבד שמם והיסטוריונים כגריין ואחרים נלאו לבחנם, הצליח קליין להעמיד על מציאותם ההיסטורית. ע"י למשל עמ' 26 ענין עיר ליביאס או Livias וכן מצא לנכון על ידי עדויות של מוזאיקה עקבות כיבושים של מרכים יהודיים ע"י הכנסייה הנוצרית וכיחוד בתי כנסיות. ע"י מן עמ' 27 והלאה: גלוי מרצפת המוזאיקה של בית הכנסת אשר בגרשן בכפר כנא, העמדת כנסיות נוצריות בטבריה, צפורה, נצרת, כפר נחום וכו', לרגלי הקורותיו העיר עין הדר אנב גם על המנהג לעשות ציורים בבתי הכנסת.

התפתחות היישוב עשירה ביסודות הלכיים ובראשם יש להזכיר שלמות המעצורים הפוליטיים, שהסמו את הדרך בפני נגיעות תדירות בין אנשי ארץ ישראל

ובין אנשי בבל, בקשו מרכזי היהדות שבח"ל למצוא אפשרויות להתקרב אל ה"אריץ" ולהסתייע ממנה סיוע רוחני והלכני. ע"י מעמ' 91 והלאה. — לאבלי בית העורמים ואבלי ציון היתה בודאי שלשלת ארוכה המגיעה לאחור עד חרבן הבית, ושרשם הראשון בישע' (סא, ג). ולזה מכוונים דבריו בעל "משנת ר' אליעזר" (עמ' 48) אפילו שרי המלך בבל נתחרטו בהן אחר שהחריבו את ירושלים ודיו מתאבלין עליה כל שבעים שנה עד שנבנתה". אמנם בעיקר הענין נראה שמעת חרבן הבית השני היה רעיון זה מתמיד בכח ההלכה, לקבוע זכר לחרבן. במנהגי הבית ובסדרי התפילה. ע"ש כה"ע, וכנראה, נובעים כל המאמרים שם מתקופת התנאים. ולא רק שמות התנאים שנזכרו שם מעידים על כך, אבל גם התוכן מעיד על זה וביחוד הזדירות היתה הנשקפת מתוך האזהרות: ר' נתן או, מנין שלא יאמר אדם אני מתפלל על בית המקדש שיבנה ועל גליות ישראל שיתכנסו ועל המתים שיחיו, ר"ל (שמו' כב, כג—כז) אם ענה רעננה אתה וחרה אפי והרתי אתכם וכו'. וכן שאר המאמרים שם: אפי' בני מזרח, אפי' הנדויים בא"י היום, צריכים לגשמים בתקופת תמוז, אינן שואלין את הגשמים אלא בעת שארץ ישראל צריכה להם וכו'. וכן לענין עומר וכו'. ע"י בספרו של קליין עמ' 94 מ"ש ממגילת אחימעץ בדבר חשיבותו של מקום המקדש וכו'. מערבי וע"ש עמ' 95 וכו'. ושם עמ' 101 בדבר עולים לרגל בתקופת הגאונים. — על ענין בן-מאיר שהתאמץ להחזיר קביעות החדש והשנה למשרת הנשיאות ע"י עמ' 100. וע"י בזה מאמרו של רח"י בורנשטיין ו"ל בספר היוצר לסוקולוב ז"ל.

להתייחסותה הפנימית של היהדות לא"י שייך גם רעיון המשיחיות בתמונת תנועה פוליטית שנשנה כמה פעמים בתקופות הגולה. ע"י ביחוד עמ' 59, 89, 128, 130, 176. אחת התוצאות המעציבות של המלחמות הממושכות כנגד היישוב העתיק בארץ היתה, שכמה ענינים הרגלויים במסורה מעשית וקבלה המתנהלת מדור דור על ידי אומנות מקצועית נשכחו מן החיים ונפסקו לדורות עד כדי אבדה גמורה. על ענין אחד מעיר פרופ' קליין בספרו והוא ענין התכלת (עמ' 65). תעשיית התכלת היתה מסורה למקומות ידועים בארץ שרוב אנשי העיר היתה מלאכתם בכך. וביחוד בדרום היו עיירות צובעות ארגמן. לפי דעת קליין עומדת גניית התכלת בקשר רחוק עם הריסת העיירות היהודיות שבדרום, שיושביה עסקו בתעשייה זו, עשכה"ע. — ויש אמנם מלבד זאת כמה ענינים אחרים שנשתכחו ומתוך שכחת הצד האומנותי של הענין נשכחו גם ההלכות התלויות בו ונפסק כל הענין מן החיים הממשיים, ומשל אחד יספיק פה, כל ענין טהרת המצורע היה צריך שינהג גם בזמן הזה כמ"ש הרמב"ם פ"א מהל' טומאת צרעת ה"ו "טהרת מצורע נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית וכו'" עשכה"ע וע"י ספר החינוך פ' תוריע סי' קסט שכי' ונוהגים דיני צרעת בזכרים ונקבות בכל זמן שיהיו כהנים בק"א י' רואין אותן וכו'". ובאמת אנו מוצאים טהרת מצורע גם לאחר החרבן כמ"ש בספרי ר"פ מצורע (יה, ד) א"ר יהודה שבתי היתה והלכתי אחר ר' טרפון לביתו, אמר לי בני תן לי סנדל, ונתתי לו. פשט ידו לחלוק ונתן לי ממנה מקץ (של ארז). אמר לי, יהודה, בני מיהרתי שששה

מצורעים. ולמדתי בה שבע הלכות. שהוא של ברות ומראשו טרק, וארכה אמה וכו' ומזים ושונוים ומשלשים ומטהרים בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרים בנבילים. — אין ספק ששכחות כאלה התלויות בידועות שמושיות ותעשיות מקצועיות נקדו ובאו לרגלי הטלטולים והתלצות שעברו על היושב העברי בא"י. — גם בבחינת נקודה זו אפשר ללמוד הרבה מספרו החדש של פרופ' קליין.

*

Judaism in Life and Literature by Chief Rabbi J. L. Landau
M. A. Ph. D. Professor of Hebrew University of the Witwaters-
rand London. Edward Goldston Ltd. 1936.

Judaism Ancient and Modern. A selection of Festival Ser-
mons by ... Publishd for the United Hebrew Congregation of
Johannesburg ... London 1936.

שני ספרים לפנינו מהרב הראשי והסופר המצויין פרופיסור ד"ר יהודה ליב
לנדא מיוהניסבורג שחגג זה מקרוב יובלו השבעים. ספרו הראשון מוקדש ל"היהדות
בחיים ובספרות" והשני ל"היהדות הישנה והחדשה". שני הספרים קרובים זה לזה,
ויש בהם במקצת גם משום עידוב פרשיות, אמנם בעיקר הענין כל אחד שומר את
תחומי המוגבל לו מראש. ועלי להעיר פה בהמשך זה על עיקר אחד שיש לו ענין
להבנת מהלך רוחו של המליין והחוקר המצויין.

הנה ההסתכלות ההיסטורית שהגיעה בדורינו למעלה הכי גבוהה, עשתה בלי
ספק רושם עמוק גם על אימתנו, והשאלה היא רק, אם לא הגדשנו את המדה
בנקודה זו, כי הנה ההיסטוריא עיקר עסקה להבחין המרחקים שבמקום וזמן ולהתבונן
על ההבדלים המתגלים בהתפתחות עמים ולשונות ועל שני דרכי החיים המסתעפים
משנויי התקופות המתחלפות. ובנוגע לנקודה זו הרי מצבנו הפרטי בעולם יש לו
בבחינות ידועות קנה מדה מיוחד בהערכת דרכי חיינו ובפרט בנוגע לחיים הרוחניים
שלנו.

אותו פירוד חרשויות שאנחנו נפגשים בו בהיסטוריא הכללית עולה יפה
בהסתכלותנו על המין האנושי בשלימותו, כי כאן יש באמת שרשים עמוקים להקצעת
תחומים ורשויות בין עמים וארצות ותקופות. אמנם הסתכלות כעין זו בבחינת היהדות
אינה עולה יפה, לפי שלמרות פוזר כחותינו והתפוצצות איברי האומה לכל קצו
תבל וא"י הים, יש בנו גם כחות נעלמים וגלויים שמנמנם להנך על האחדות הקדומה
שבנו, ובכן הרי שני כחות ניגודיים מושלים בנו: המרחקים הגיאוגרפיים עושים את
שדרם לפרוץ פרצים בנף האומה ולהרחיק את הקרובים באמנה ורגש, ולעומתם
מתקומם בה מושך בסתרי נשמתה של העולה השואף להתחור לקדמותה אחרותה
הפנימית של היהדות.

מלבד זאת תלוי העין האחדות שבנו גם בפרובלימא אחרת, והיא המלחמה
הפנימית המיוחדת לנו בלבד, הפרובלימא הקשה ורבת הגוונים של "יהי" גם אנחנו

ככל הגויים" העומדת על הפרק בכל תפוצות הגולה, ואפילו אצל כמה מתוקנים שבנו, ההתאמה שבין יהדות ואנושיות שמרבים לספר בשבחה בזמננו, אינה מוגדרת כל צרכה, וההדגשה הסטירית הידועה: "לעולם יהא אדם, — ירא שמים" — ישראלי, יש לה אמנם הרבה סמוכים בחיים, אבל גם טעות גסה כרוכה בה, על צד האמת, אין לך אדם אבסולוטי שכזה, שכלו אנושיות טהורה בלי שום תערובת של יסודות היסטוריים, גזעיים ודתיים, אדם מופשט מכל שינוי של התבדלות אין לו מציאות בחיים, וכל סתם אדם בין ישראל בין גוי, שאנחנו נפגשים בו על במת החיים, מסומן ומנוון הוא בקיום פרטיקולריים; והחילוק שביניהם הוא רק, שבני אומות העולם מעולם לא הזקקו להסיר מעליהם את תכונתם הפרטיקולרית ולוותר על סגולות קבלותיהם הפרטיות אפילו בחייהם המופנים כלפי חוץ, כי המונים המונים הם ושפעת רבויים מושכת על כל מנהגיהם ומעשייהם קו של חסד ובמקצת מה גם קו של איניברסליות, ולעומתם הרי היהודי הוטל עליו מצד גורלו הגזעני ומצד היותו מיעוט בין המרובים לבקש פשרה אחר פשרה בין אישיותו שלו ובין הקיבוצים שנבלע בהם, בין צדו ההיסטורי והדתי ובין "סתם אדם" שלו שנעשה חבר ל"סתם בני אדם" של כל העמים והלשונות. לו לבדו שמורות התחבטויות כאלה בין עצמאות היהודית שלו ובין דעת הקהל, שבו הוא נשקע. וכמה פעמים הוא נתבע מן החוץ דוקא בשם ה"אנושיות" להשתמש מכל מסורת אבות ומכל פרטיקולריות של אמונה ודת, ותעמולות כאלה בודאי אינן מכוונות ליטש אנושיות אבסטרקטית ומופשטת בלבד.

שני מינים אלה של הפרובלימטיקה היהודית סוערים בנפשו העמוקה של מהר"ל לנדא, רוב יצירותיו המדעיות והפיוטיות ואולי כלן מוקדשות הן לבקורת האפשרויות הקונקריטיות של אחדות ה"יהדות" ולבירור מהותן הפנימית. מן ספריו היותר חדשים יש להזכיר בייחוד גם כאן ספרו ודוים חלק ראשון שכלו עסוק בהפרובלימא הראשונה שהוזכרה, חליפת המכתבים "מצפון לדרום" וכן "מדרום לצפון" מסגרת טיפוסית וקבועה היא להפרובלימא הקשה של פזור כחות והתפוצצות איברי האומה לכלל קצוי תבל וא"י הים, השאיפה התקיפה להחזיר ליושנה אחדות הפנימית של היהדות, ויחד עם זה להתפשר גם עם השנויים השונים שנולדו להגלי הטלטולים וההסתגלות למדינות ואקלימים שונים וכן לתקופות וזמנים מתחלפים. הוא עמוד התווך של כל הספר, הפרטים מלאים חיים ועשירי תוכן הם, ומי שמכיר אפילו מקצת מן המקצת של חיי היהודים בצפון ודרום, יכיר כרגע את כל ערכו של ספר הדוים ויכיר גם שספר החיים פתוח לפניו ושכל דבריו בנויים על נסיונות והבחנות דקות ומדויקות. וקשה מאד אפי' לבעל מפלגה חד-צדדי להכחיש באמתת הבקורת ההריפה של מהר"ל לנדא הן להק גיסא והן לאידך גיסא, ובקורת זו אינה בקורת אקדמית בלבד אבל היא בקורת המשורר שמשתתף בכל נפשו בצערה של היהדות וכותב דבריו בדמי לבבו:

אמנם רבות סבלה אף אברה העדינה,
אבל רק יען שנאתי שוא ומדה.

לא המודות התבל את לבי משכח
ימי כלו בעבודה עד כי נדעכו.

ודוים (הקדמה).

והמלחמה הפנימית של היהודי גם כן נשנית בספריו כמה פעמים ואני רואה
בטוי פיוטי לזה בשירו היפה "רנ"ק ושי"ר" — רנ"ק חברו ורבו של שי"ר יש בו
במקצת נטייה לאבסטרקציות, כחותיו מתרכזים בחקירות מדעיות ואין הוא דואג כלום
למלחמה הקשה שבין היהדות וסביבורניה

חברו שבע רצון אף בפנה זו הנשכחת
מימיו לא בקש גדולות והי חיי נחת.
כל עולמו מקופל תחתיו בין כתלי הדריה
ושאיפות נפשו שקועות בכתביו וספריו.

לא כן שי"ר שמביט על העולם היהודי ברגש של אחריות, והתנוונות הדורות
גדולת מנוחת לבו, הוא אינו יכול למצוא ספוק נפשו בסכום עשרו וגדולתו של
העבר היהודי, אבל צועק בסול מר על להבא :

עלינו להציל מכליון בנינו המתנכרים
מורים נתעים ומרעים יצרו את המבוכה,
ועלינו רבי נחמן, למצוא ארוכה.

מסביב לשתי הפרובלימות האלה סובבים גם שני חבריו היותר חדשים : "היהדות
בחיים ובספרות" וכן "היהדות הישנה והחדשה". הספר הראשון מחזיק הרצאות ומאמרים
מקיפים על כלל היהדות ופעולותיה המדעיות והצבוריות, ומתחלק לשני חלקים.
החלק הראשון עסוק בצדם הפנימי של חיי היהדות, בהתוכן המאחד את היהדות
כלה, וראשי עניניו הם : המושג האלהי, הישבת, הנבואה והתלמוד, ה"תלמוד" הוא כמעט
ספר בפני עצמו ומכיל ששה מאמרים, ובסופו כעין חתימה לחלק הראשון באים
מאמרים על מושג העבודה והמלאכה אצל היהדות, אישיות ועממות, ציוניות, —
החלק השני מציג לעינינו אישים פרטיים משלנו שכחותיהם נתפתחו ונתבשלו בתוך
הגולה ונעשו לאנשי מופת לשעתם ולדורות, בספר השני מדבר אלינו הרב והמטפן,
כפי שהשתפך רוחו בעבודתו בקדש, עד שהספר הראשון מטפל בצדם ההיסטורי
של קניינו הרוחניים, של תורתו הנצחית וקבלות אבות עולם, ובפעולותיהם הכבירות
של אנשי הרוח שבנו, הרי הספר השני מופנה כלו לצד החזה והעתיד, הלמדן, הסופר
והמשורר מצרפים כחותיהם להטיבה אחת כדי לסכם בעבודת החינוך של הדור החדש
כל אותן התביעות שהמחבר בעצמו נתן נפשו עליהם כל ימי חייו.

וכדי שלא להפטר מחברו אלא מתוך דבר דלכה, אעיר כיהודה ועוד לקרא על
הערות המחבר בדבר מהותה של חר"ג, הן שאילת יעב"ץ ח"ב תשובה ט"ו בענין
היותר פלגש יש בה באמת כדי לעורר עליה תשומת לב כל בעלי הדעה, ומה שלא
נזכרו אחריו בעלי תריסין שבדורנו מתיישב בפשיטות מטבעו הקנאי של יעב"ץ (עי')

ודויים צד 61) שגדש בנקדה זו את המדה, והיון מזה הסביר פנים בהטעמת הדרג באופן שאינו מכונן להעובדות הדיסטוריות שמחין לנכולי היהדות, ואני אעיר פה רק על קצתן.

סמוך להתימת התלמוד, רתחילת תקופת הסבוראים, הוחלט מצד הכנסיה הנוצרית בעיר אורלייאנס ב"סינודה" של שנת 538 (עי' העפעלע בספרו על הקונציליות 776 אית 9) שאם יהויק איש בפלגש בחי אשתו הרי הוא אינו ראוי לקבל הסמיכה להיות כהן קתולי. אמנם אם כבר קבל סמיכה — ונעלם ממנו איסור פלגש — הרי הוא ישאר בבחונתו. — מזה נראה שבימי הסבוראים היה איסור פלגש בלתי מוסכם בכנסיה הנוצרית, ואפילו כהניהם לא נפסלו בכך אם שוגגים היו בידעת האיסור, קרוב לסוף תקופת הגאונים אנו נפגשים בהחלטה אחרת בנידון זה. הסינודה של טריבור Tribur החליטה בשנת 895 שמי שיש לו פלגש מותר להשיא לו בתו לאשה לפי שאינו נקרא נשוי, העפעלע שם ח"ד צד 556. — בהחלטה זו כבר נכלל בפירוש איסור נישואי שתי נשים, אבל החוקת פלגש אינה נחשבת לכולם בבחינת איסור פולימיא.

יותר ברור אנו רואים אצל היבנר בספרו על המשפט הגרמני Rudolf Hübn-ner, Grundzüge des deutschen Privatrechts, Leipzig 1908. מאריך לבאר (מצד 586 והלאה) שהאישיות אצל הגרמנים לא היתה בעיקרה מונוגמית, רבוי נשים היה דבר שכיח ורגיל, רק שאחת מהן היתה נשואה לבעלה בתוקף כל זכויות, והיא היתה נקראת אשתו סתם, "הנשואה" היתה נפלארת מצרותיה, מן הפלגשים והשפחות על ידי הזכות, שבניה היו המיוחסים Ebenbürtige והמורשים להנהיל לבניהם אחריהם את ייחוס אביהם, והם היו המצויים על מצות גאולת הדם וכן על הבאת קרבנות מתיב (בעד אביהם). אבל יחד עם מטרד דתית-פוליטית זו של האשה הנשואה נדרת היה מתאים היטב הרשיון שהבעל יקח אשה על אשתו, אם לא זכה להבנות ממנה, וכן עוד מטעמים אחרים גם כן, וכן הורשה לקחת שתיים או הרבה נשים כפי יכלתו הסוציאלית, האיקונומית והפוליטית, וכן היה הענין גם אצל הגרמנים (העתיקים) אף שבדרך כלל הסתפקו באשה אחת — ובבחינה זו צדק טאציטוס במשפטו עליהם — אמנם לפי המצב המשפטי שלהם, לא היו אסורים ברבוי נשים, אצל הגרמנים הצפוניים התקיים הדוידר של רבוי נשים זמן רב ובמדה מקפת וכו'. עשכד"ע, וע"ע Max Bauer, Liebesleben in deutscher Vergangenheit Berlin 1924.

על הדברים המצוטטים פה יש להוסיף כהנה וכהנה, אבל הדברים המעטים מראים למדי שאין כל כך "פשוט" ומזכרה בעצמו "מיש בעל היעביץ" ומהראוי היה למנוע לאסור ליהודי שתי נשים משום בחוקותיהם לא תלכו, רק מחמת הסכנה ליהודים השוכנים בין הערלים הוצרך רגמ"ה לגזור איסור שלא מן הדין" וכו'. הדברים

האלה אינם מדויקים. אבל בעיקר הענין העיר על חומרות שגם בעל החת"ס הרגיש בהן וכפי שהשכיל לבאר הענין מהר"ל לנדא שם ובפרט בסוף הענין צד 120.

**

Toledoth Ha-Halakah. History of the Halakah. The Transmission and development of the Oral Law from its inception to the completion of the Talmud. By Chaim Tchernowitz. Ph. D. Professor of Talmud at the Jewish Institute of Religion. Volume I. part I. General Introduction. The Biblical Age. New-York 1934.

Volume I. Part II. The First Commonwealth to the time of Esra. New-York 1926.

תולדות ההלכה כולל שלשלת הקבלה והתפתחות התורה שבעל פה מתוך שרשיה ומקורותיה מראשיתה עד התימת התלמוד מאת חיים ט שרנוביץ (רב צעיר) כרך ראשון, חלק ראשון מבוא כללי, תקופת התנ"ך, נידורק תרצ"ה — כרך ראשון, חלק שני תקופת בית ראשון עד יסוד המעלה, בחוצאת המחבר, נידורק תרצ"ו.

ספרו החדש של "הרב הצעיר" הוא ראשו ותחילתו של חבור כולל ומקף את כל ההלכה בסדורה ההיסטורי. שני החלקים הראשונים מגיעים מראשית צמיחת ההלכה עד "יסוד המעלה". החלק הראשון אפשר להחשיבו למבוא כללי גרדא, ומה שנרשם בצדו "תקופת התנ"ך" מוסב אולי על כל הכרך הראשון כפי שנועד לצאת לאור בשלימותו. — המבוא הכללי עסוק בכירור המושגים הכלליים כמו החילוקים שבין תורה שבכתב ובין תורה שבעל פה, ופרטי החילוקים שבסוג תורה שבעל פה, כמו הלכה למשה מסיני, דברי סופרים, דברי קבלה, מסביב לתורה שבכתב יש גם כן כמה ענינים הזקוקים לבירור וביאור, עי' שער הערכין פ"ב "דברי תורה" ושם פ"ו "מדרש, מדרש הלכה" וכן שם פ"ח "אסמכתא". מלבד זאת מוצעות כמה פרובלימות הנוגעות לתורה שבכתב גם בשאר השערים ובייחוד בשער הדין פ"ג, שער הקבלה פ"א ועוד.

עיקר מלאכתו של הספר הוא בסוג תורה שבעל פה והגבלת המושגים השייכים לדרגי התפתחות ההלכה, בהקבלה לבירור המושגים מציע מהרד"ט איזה פרקים חשובים להתפתחות ההלכה בכללותה והם מן "שער הדין" והלאה. הפרקים הזוהר חשובים הם: "יסוד המשפט שבעל פה בדיני העמים" (שער הדין פ"ב), שהוא חדש כמעט בשלימותו ורב הענין בהתפתחות חקר ההלכה, ושם כל פ"ג (הברית והסכם הקהל, המנהג, כה בית דין, מעשה בית דין), וכל "שער האומה" ובייחוד שני פרקי הראשונים: האוניברסליזם והצמצום האומי; בין ישראל לעמים.

על ארגון החומר שבהלך הראשון יש קצת מקום לטעון, שאיזו פרטים לא נסדרו בדיוק הדרוש (עי' מאמרי בהמונטסשריפט שנה 1936 מצד 358 והלאה) אמנם

הספר בכללו רב התוכן ורב הענין הוא ומפי מומחה מקצועי יצאו הדברים, שיותר מארבעים שנה יושב על מדוכה זו ומתעמק בחקר מהותם של המושגים התלמודיים. יותר מהדוק בארגונו נראה לי החלק השני של הכרך הראשון, וזה הוא באמת גם התהלתו העיקרית של החיבור כפי שנראה מתוכן הענינים, שמרחלק לשלושה שערים: א. שער המקורות, ב. שער הפולחן ג. שער הכתות. בחלק זה כבר נכנס המחבר בעובי הקורה. — פה מוצעים היסודות היותר קדומים של ההלכה המעשית בקשור עם העמודים ההיסטוריים של חיי היהדות: עמוד המלוכה, עמוד הכהונה ועמוד הנבואה. — עמוד המלוכה יש לו שייכות קרובה ל"מחלקה ב: נתיבות המשפט" 108—159. אמנם כבר משולבים בו גם פרטים השייכים לעמוד הכהונה והנבואה, כי אי אפשר להפרידם זה מזה. וכן הוא הענין גם בשאר השערים והפרקים. עיקר התוכן של שער הפולחן מיוחד לעמוד הכהונה, אמנם בפ"ג "הבמות ותקוני 'אשיהו'" אנו מוצאים שייכות קרובה לשער המלוכה וכו'. החומר עשיר התוכן רב הגוונים יש בו מצד טבעו ההיסטורי סביבת ענינים שונים, וזה הטיל על המחבר עבודה קשה של סדור ההצעה, אמנם חפצו הצליח בידו לתת לנו תיאור נאמן מדהפתחות ההלכה בהתקופות היותר עתיקות.

עבודה קשה ורבת האחריות קבל עליו ה"רב הצעיר" בחבור מקץ זה, ששני חלקיו כבר מונחים לפנינו, אמנם כאיש נבחרתו. רח"ט מאחד בקרבו כחות של שני דורות: למדנות מובהקת והשכלה מודרנית, ושתייהן כאחת מותאמות אצלו לחטיבה אחת. הוישו הבריא הכיר את התחומים האמתיים של מהלך מהקדו ובראשם התביעה הראשית, שלא לנהוג קלות ראש ביסודות הקבלה. תיכף בהקדמתו לח"א (צד 8) הוא כותב כעין מסורת מודעה כדברים האלה: "אנכי מחקר ההלכה בתקופה הקדמונה נכנסתי לטרקלין של בקורת המקרא מבתי מדרשיהם של החוקרים הנוצרים ונתברר לי שהחקירה הזאת, שגם רבים מחכמי ישראל נמשכו אחריה, לא הספיקה להעמיד את יסודותיה על הוכחות היסטוריות מוצקות והגיוניות, ואין בה אלא השערות דמיוניות, שרובן הן כהררים תלויים בשערה של דעות קדומות כבושות שעברו בירושה מדורי דורות, אלא שנשתנתה צורתן מדת למדע כביכול... וסוף סוף אף בקורת זו נהפכה לאמונה, שכל שיטה מאמינה ברבה שלה, לפיכך הלכתי בדרך המסורת ואמנות רבותינו שאמתתה נתבררה לי יותר ויותר מבחינה היסטורית ומתוך הסתכלות הגיונית, ולא תהא תורה שלמה שלנו כשיחה בטלה שלהם".

בהתענינות מרובה אנהנו מחכים לקראת הכרכים והחלקים הבאים.

יהי עם זה אנו מזכירים לשבח המאמר "לו לא קם כמשה" מהחכם הנ"ל ליובלו של הרמב"ם (מתוך "מאזנים" כרך ג', הוצרת ד'—ה'), תל-אביב ניסן תרצ"ה.

*

דיואן לר' יהודה אריה ממדינה יו"ל בפעם הראשונה עפ"י כתב-יד היהודי הנמצא בספרייה הבודליאנית באוקספורד בצרף מבווא והערות מאת ד"ר

שמעון ברנשטיין עם הקדמה והערות מאת פרופסור ישראל דוידזון.
פילדלפיה בהוצאת הדפוס העברי של חברת ההוצאה היהודית באמריקה, תרצ"ב.
עם הערות וביאורים.

The Divan of Leo de Modena Collection of His Hebrew Poetical Works. Edited from a Unique MS. in the Bodleian Library by Simon Bernstein. Published by the Hebrew Press of The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1932.

דיואן לר' עמנואל בן דוד פראנסיש יוצא לאור על פי כתבי יד הספרות של בית המדרש לרבנים בנידורק ושל המוזיאום הבריטי, עם הערות ומבוא מאת ד"ר שמעון ברנשטיין הוצאת "דביר", תל-אביב, תרצ"ב.

פיוטים ספרדיים חדשים מתקופת הזהב מתפרסמים בפעם הראשונה עפ"י כתבי יד ע"י הנ"ל הדפסה מיוחדת מתוך "עלים" לביבליוגרפיה וקורות ישראל שנה ב' הוברת ג-ד, וינה תרצ"ו.

שני פיוטים חדשים של ר' משה אבן עזרא מאת הנ"ל (הדפסה מיוחדת מגליון היובל של "הדואר" לשנת הוצאתו הט"ז מיום ז' לפברואר 1936) עם מבוא וביאור ופקסימילי בסוף. נידורק תרצ"ו.

Luhot Abanim, Part II by Simon Bernstein. Cincinnati 1935. Off-print from Hebrew Union College Annual, Vol. X.

הרבה ממה שכבר כתבנו על "ידיעות המכון לחקר השירה העברית" ועל שירי החול למשה אבן עזרא יש לשנות ולהכפיל גם פה, כי ד"ר שמעון ברנשטיין העשיר את אוצר השירה העברית בפרסום דיואנים ושירים פרטים חשובים מאוד הן מפאת חקר חכמת השיר כשהוא לעצמה והן מפאת חומר היסטורי יקר שזכינו לו על ידי פרסום הקובצים.

בבחניה היסטורית משפט הבכורה לדיואנו של ריא"ם. כן היא גם לפי מסקנתו של המומחה היותר מצויין שבדורנו, פרופ' דוידזון. השירה האיטלקית ירדה פלאים מאז חתם עמנואל הרומי את מחברותיו ואין ספק שגם בדורו של עמנואל הרומי לא רבו המשוררים בחסד עליון, ובכשרונו הפיוטי של ריא"ם גבר באמת המוח על הלב. אבל השיבותם ההיסטורית של שירי ריא"ם נעלה מעל כל ספק, וכפי שכבר רמז בהקדמתו החכם מהר"ד. והיסודות ההיסטוריים של ריא"ם יש בהם השיבות לא רק מצד תקופתם, אבל גם מצד ריא"ם בעצמו, כי הוא אחד מחכמי ישראל שקביעת צורתו ההיסטורית יש לה ערך בפני עצמו.

אוצר פיוטי יותר מצויין בערכו העצמי הוא הדיואן לר' עמנואל בן דוד פראנסיש, משורר שאומנותו היתה בכך ורוח השירה היתה מפעמו. המ"ל ד"ר שמעון ברנשטיין מתאר במבוא מקיף את דרכו של המשורר וייחוסו הקרוב למאורעי זמנו ודרכי חייהם של בני דורו. בבחינת התייחסותו לשבילי האמונה ששררו בתקופתו יש להעיר בייחוד שרע"פ ואחיו יעקב היו מן המתנגדים היותר עצומים להפצת הזהר

והחכמת הקבלה באיטליאה, יחד עם אחיו יעקב, שאחיו היה גם בכחו הפיוטי ובהשקפתו על היהדות היה נלהם על המקובלים והריק עליהם את כל הצי לענו, ולדונמא יוצגו פה איוו טורים מן המקאמה השנונה „וכוה רכב ובענה“ צד 132 :

„רכב, דע כי רבים מהם בהמה המה להם, וגם אתה עשה כמעשיהם... ואמור כי נהירא לי שבילי דשמיא כשבילי עיר מושבך, ואם לא איפו מי יכויבך, וקרא בגרון שמעו עמים כלם כי יש לנו בזה סוד נסתר ונעלם, אשר שמעתי במדינת עילם, מפי הרב הגדול ר' הירא עדולם אשר חבר ספר המור עולה בסולם... ומפני שהוא מכבשונו של עולם, הרי הוא כמוס עמדי... וכל מי שיבוא בסודי מוכסח שהוא אחיו מאחיו של יפתח הגלעדי“.

מלבד הווכחים (117—146) יש להזכיר בייחוד השירים נגד שבתי צבי (177—190), ושיירי קודש (149—173), כמובן שופעת היתה שירתו גם בסוג שיירי חול המסודרים בתחילת הדיואן, שיירי ידידות ותלונה ושיירי אהבה וכו'. ההוצאה מהודרה היא ויפה ובסוף הספר נסדרו „הערות וביאורים“.

*

רבי אברהם סבע וספריו צרור המור ואשכול הכופר כולל זכרונות לקורות גירוש היהודים מפורטוגאל. פטירת הקדוש ר' שמעון מימי וקבורתו, אנדות, דברי בקרת, וכוחים, דרשות ומליצות, משלים ופתגמים, ועוד ענינים שונים, נאספו ונסדרו עם מכוא והערות מאת נחמיה שמואל ליבאוויטש. הוצאת המחבר ברוקלין נ. י. תרצ"ו. עם אחרית דבר מאת פרופיסור ד"ר אלכסנדר מארכס. ספר זה קטן הכמות ורב האיכות הוא, קטועים יקרי ערך הציל בזה רגיש ליבאוויטש מתהום הנשיה והפיץ עליהם אור היסטורי, הזכרונות שבספר זה מציגים לעינינו גם בבחינת הספרים ודברים שבקדושה דוגמא מרעידה מעין „עמו אנכי בצרה“, כי הרדיפות שנגזרו על היהודים תחת ממשלתו של המלך מנואל מפורטוגאל, חלו גם על ספריהם, מ"ש ר"א סבע באחד מספריו „כי מרגלית טובה היתה בידי ונאבדה ממני בעונותי בפורטוגאל, כי טמנתיה וקברתיה בלישכונה תחת האלון“ מתפרש על נכונה בהקדמת ספרו אשכול הכופר המובאה (רג"ש ליבאוויטש שם צד ט) „ואז חרה אף ה' בעמו, ונתגרשו כל היהודים שבפורטוגאל בגזירת המלך... ולא די זה אלא שצוה ליקח כל הספרים שבמלכותו אחר שצוה ליקח הבנים והבנות והבתי כנסיות, והנחתי כל ספרי בעיר פורטו בגזירת המלך ושמתי עצמי בסכנה והבאתי עמי ללישכונה פירוש התורה שחברתי וכו'... וכשהגעתי ללישכונה באו אלי מיהודים ואמרו לי שהעבירו קול במדינה שכל יהודי שימצא עמו ספר או תפלין שימות, ומיד קודם שנכנסתי למלון שהיה מחוץ לעיר הולכתי אלו הספרים בידי, והלכנו עמי שני יהודים וחפרו תחת זית אחד וקברו שם, ואף על פי שנתקיים שם זית רענן יפה פרי תאר מצד התורה שהיתה בקרבנו, אני קראתי אותו ארון בכות, לפי ששם קברתי כל מחמד עיני הם פירושי התורה והמצוה הנחמדים מזהב ומפז רב לפי שבהם הייתי מתנחם משני בני שלקחום בעל כרחם להמיר דתם“. המחבר הוציא ספרו זה בוהירות יתרה ודיוק רב.

*

תוספות הערוך השלם להרב חנוך יהודה קהוט ז"ל במצות בנו של המחבר הרב עמרם המכונה ג'ורג אלכסנדר קהוט ז"ל ובכספו, חברן וערכן והביאן לדפוס שמואל קרויס בעזרת דוב גיגה, לוי גינצבורג, עמנואל לעף, בנימין מורמלישטיין, הוצאת קרן לזכרון אלכסנדר קהוט, וינא רצ"ו, כרך ח'.

Additamenta ad librum Aruch Completum Alexandri Kohut iussu et sumptu Georgii Alexandri Kohut auctoris filii. Congessit scripsit edidit Samuel Krauss. Adiuvantibus Bernhardo Geiger, Ludovico Ginzberg, Immanuele Löw, Benjamine Marmelstein. The Alexander Kohut Memorial Foundation Vienna 1937.

על ידי מלאכתו החשובה של החכם המפורסם פרופיסור שמואל קרויס וסיעת חבריו, שמסרו על ידו חלק הגון מפרי עמלם הלסקיקוגרפי, נתעלה המלון התלמודי של ר' נתן בן יהואל איש רומי "דיירוד" למדרגת מלון תלמודי שלם של "הזמן הזה". גם היסוד העתיק, שבו השקיע מחברו הראשון חומר ספרותי-היסטורי, שאי אפשר להגביל בדיוק תחלת הווייתו וגם הדור החדש, שנתעשר בתוצאות מדעיות של הקירות פילולוגיות מאז ועד עתה — תשע מאות שנה בערך — נודמנו בערוך השלם וב"תוספות"ו לפונדק אחד.

"הערוך השלם" ו"תוספות הערוך השלם" מעידים על עצמם על ידי תוכנם הכביר והמדויק, שכחות חכמי לב מצויינים הצטרפו פה לחטיבה אחת בשכלול בנינו של מפעל ענקי זה, מסופקני מאד, אם יש בדורנו חוקר בעל מקצוע תלמודי שאינו זקוק למפעל ספרותי זה, ושאינו מרגיש לכל הפחות בסתר לבבו רגש של תודה לאנשי שם שהבינו כלי שרת נפלא זה — כמה יגיעו וכמה טרחו בשבילו. — אמנם לא על זה בלבד אנו דנים, אבל גם על אפיו הפנימי של החבור. — סימן נצחון ליצירות קלסיות של גאוני המחשבה מימי הבינים התגלה לרוב בהודמנות אנשי מופת, שהקדישו את עצמם להיות לנושאי כליהן של היצירות הקלסיות. בגורל זה זכו הרי"ף, הרמב"ם, הטור וה"ש"ע וכו'. בין ספרים פילוסופיים זכה בייחוד מורה הנבוכים בהעתקתו של ר"ש אבן תיבן למצוא נושאי כליו, שהגינו על התמדת מציאותו לדורות. — קהוט ומשלימיו נעשו לנושאי כליו האמתיים של "הערוך" ולרגלם התעורר הערוך לחיים חדשים, ומפעלו של קרויס וחבריו העמידו אותו על נקודת ההווה שלנו מבלי לפגוע בנופו העתיק של החבור, שהוא באמת סכנה יותר קרובה למלונים, ובייחוד הערוך היה עלול לכך וכבר לפני מאה שנה ויותר (בשנת 1819) הוציא לאור ישראל הלוי לנדא נכדו של בעל נוב" את הערוך עם "מערכי לשון" שלו ונהן בו במקצת פנים, כאלו החזיק בו כבשלו, כאשר כבר העיר עליו שלמה יהודה ליב ראפורט ז"ל בתולדות בעל הערוך שלו בסוף מאמרו, "שבשער הספר בלשון אשכנז, אשר נתפרסם גם בן ככל רשימות של מוכרי ספרים, לא נמצא כלל נוף הספר הגדול בכמותו ואיכותו, ויכאב לב כל יודע את רב עמל ויגיעה של המסדר הקדמון הלזה וכו'". ואפילו שמו של המחבר נשמט עשכה"ע.

במבוא מפורט נותן פרופיסור ש' קרויס דו"ח ממלאכתו ומלאכת חבריו ועוזריו.

קרוים קבל על עצמו עיקר העבודה, הוא היה האיניציאטור והעורך, הוא רשם חלופי נוסחאות ע"פ כתבי היד וכן הביא הערות בדבר מקורותיו של הערוך, והעיקר, שהתאמץ לתת לכרך שלפנינו שלמות על ידי שאסף וקבץ, מה שנדרש ונחקר בהערוך ביחוד מזמן קהוט ואילך, אמנם הוא מצטמצם רק על מה שמפורד ומפורד בעתונים ומאמרים וכן בספרים, שאינם מלווים וקשה לבדוק אחרי חרושי מלים שנכלל בהם, אמנם את ההידושים שמצאו מקומם במלונים, לא אסף אל תוספותיו והכל על ההשמות. — חלקו של פרופסור לוי גינצבורג נספח לסוף הספר ומחזיק רק אות אליף בלבד.

*

ויש לצרף לזה זכר שני מאמרים חשובים שהגיעו לידי מהחכם הנ"ל Die hebräischen Benennungen der modernen Völker (Jewish Studies in Memory of George A. Kohut) New York, 1935. העבריים של עמים מודרניים, מעניין הוא מאד, עד כמה גבר המנהג, להסב שמות אומות העולם שנוכרו בכח"ק של עמים מאוחרים, וכן שאר שמות שמצאו בהם איזה דמיון לשם עם, שעדיין לא הוקבע לו כנוי עברי, ככה הוסב למשל שם "הגר" ל"הונגריים", וכבר אנו מוצאים הוראה זו בתרגום בד' מקומות והמשל הראשון (ת"ל, פ"ג, ז) ת' והגרים והונגראי, ע"י קרוים שם אות 21.

המאמר השני: "אור חדש על אילו ידיעות גיאוגרפיות אצל אלדר הדני ובנימין מטודילא", הדפסה מיוחדת מתוך "תרביץ" שנה ח' ספר ב, יחד עם זה אנו מזכירים לשבח מיוחד ספר היוכל לפרופסור שמואל קרויס למלאות לו שבעים שנה, מנחה היא שלוחה מאת חבריו ידידיו ותלמידיו, יצא לאור על ידי ועד היוכל בירושלים תרצ"ו בעריכתו של פרופסור שמואל קליון, — הרבה חכמים וסופרים השתתפו בספר זה, ואנחנו מביעים גם מצדנו ברכותנו הלבביות לידידנו זקן חכמינו זה, שעוד רבות בשנים יזכה ללמוד וללמד, לכתוב ולפרסם מחקריו ועינינו להגדיל תורה וחכמה.

*

הספרות אדות הרמב"ם התעשרה בהרבה מאמרים ומחקרים וגם קבצים רחבי תכן הופיעו לזכר מלאות שמונה מאות שנה ליום הולדת שלו, מן היתונים יש להזכיר בייחוד הירחון הברסלאי Monatsschrift für Geschichte und Wissen- Revue des Études Juives schaft des Judentums 1935 800e Anniversaire de Maimonide שהקדישו חלק מיוחד להרמב"ם, בהמונטשטריפט השתתפו: פרופ' "מ' אלבוגן (אישיותו של הרמב"ם), היינץ וולף, (העתקת מכתבו של הרמב"ם לתלמידו יוסף בן יהודה אבן עקנין מערבית) הרב ד"ר "י ברנמן (הרמב"ם בתור מחנך), פרופ' "י היינמן (הרמב"ם ובעלי שיטת הייחוד אצל הערביים), "מ' הכהן גושמן (לבקורת המקורות בס' משנה תורה), הרב הראשי עמנואל לעף (הערות לריאליות בספרי הרמב"ם), הרב ד"ר נחום וואהרמן (הצדקת ספרי הרמב"ם אצל צבי הירש חיות), הרב ד"ר מ' גרינוואלד (עמדתו של אחד העם כלפי הרמב"ם), ארנסט סימון (השקפתו של הרמן כהן על שפינוזה).

בעתון הצרפתי השתתפו: " ווייל (מנחת כבוד להרמב"ם), ב' שפירא (קטועים מכתבי הרמב"ם שלא נתפרסמו עד עתה), י' מ' הכהן גוטמן (הרמב"ם על דבר הקיפו הכולל של המוסר הדתי), ל' ג' לוי (הקשר שבין המדע ובין אהבת השם), ד' סידרסקי (מבוא לקדוש החדש של הרמב"ם), י' מייכר (הערות קריטיות על הפירושים המקובלים בבחינת התארים השיליים שבשיטת הרמב"ם).

*

מן הקובצים הפרטיים הגיעו לידיו:

א) הקבץ המקיף, שיצא לאור בעריכת הרב יהודה ליב הכהן פישמן ובהוצאת המרכז העולמי של המזרחי, בירושלים.

רבנו משה בן מימון חייו, ספריו, פעולותיו ודעותיו, קובץ תורני מדעי ובתוכו ספר "מפתח הדרשות" להרמב"ם מתוך כתב יד יחידי בעולם.

הספר נחלק לשני חלקים, תכן החלק הראשון: מעין הקדמה מאת העורך. — הרמב"ם מאת הרב ר' יצחק הכהן קוק. — חיי הרמב"ם, ספריו ופעולותיו מאת הרב י' ל' הכהן פישמן. — מבוא (ל"מפתח הדרשות") מאת העורך. — מפתח הדרשות להרמב"ם (במספרים מיוחדים). — מדרשי הלכה ופסקי הרמב"ם לפי סדר התורה מאת ד"ר ב' מ' לוי.

אף כי אין בידי להעיר על ערכו וחשיבותו של כל מאמר ומאמר, כי גבול הושם למאמרי, אמנם על מאמרו החשוב של ד"ר ב' מ' לוי. מוכרח אני להעיר, כי יש לי בזה משום נגיעה בדבר. מלבד מה שאני מכיר לו טובה, שהשתמש במאמרי והזכירם לטובה (צד קנ), הרי יש לי להעיר על מ"ש בצד הקודם לו (קב) בהערה מפי השמועה מר"ש ליברמן, כי בענין זה נתכווננו שנינו לדעת אחת. אני פרסמתי את כל הענין בה"מונטססריפט" משנת 1935 מצד 152 והלאה בין שאר הדברים שהעירות עליהם בדבר מקורותיו של הרמב"ם, ושם הראיתי, שלא יתכן לאחר התוכן שבמשנת ר"א ולחשבו להוספה מאוחרת ע"פ הרמב"ם, כי גם הלשון וגם התוכן מעיד על מקורותיו מתקופת התנאים, אמנם מלבד כל מה שכתבתי שם, מצאתי און לי באחת מתשובות הרמב"ם שנתפרסמה ב"תיקונים והוספות" ל"תשובות הרמב"ם" הוצ' א' ח' פריימן ירושלים תרצ"ד (הוצ' מקיצי נרדמים) צד 370 ע"פ נוסח כ"י. השאלה, שהוגשה לפני הרמב"ם היא, אם מותר לישראל למול הגויים והערלוב, או לא וכו'. לשון הרמב"ם בתחילת תשובתו היא: "מותר לישראל למול את הגוי אם היה הגוי רוצה לחתוך את הערלה ולהסירה לפי שכל מצוה, שיעשה אותה הגוי נותנים לו עליה שכר, אבל אינו כמי שמצווה ועושה ובלבד שיעשה אותה בהודאה לנבואת משה רבינו ע"ה שאמר המצוה מפי הגבורה ומאמין בזה, לא שיעשה אותה מפני צווי אחר או מפני שנסתכל בשכלו ועשה כן, מפני שנראה לה, כמו שנתבאר בברייתא של ר' אליעזר בן יעקב (ו). כמו שביארנו בסוף היבורינו הגדול."

אין ספק שפה הרמב"ם בעצמו רומז על מ"ש הל' מלכים פ"ה ה"א (כן צריך לתקן הציון גם בהערה שהוזכרת) וכי אין ספק שהרמב"ם לא מדעת עצמו כתב הלכה זו. אלא שאבה מבריתא דר' אליעזר בן יעקב (צ"ל יוסי ואולי היה כתוב במקור הראשון ר' אליעזר ב"י והמעתיק טעה בפתרון ד"ת. ועי' ציון המקור מהמ"ל, שאינו מתאים לענין וכן ברור אצלי שהעתקת שאלה זו היא היותר מוסמכת כלפי שאר ההעתקות, כי בסוף שאלה זו עוד אנו רואים סימן אחר למקוריותה. הלשון "ואין הפרש בדין זה בין הישמעאלים והנוצרים, אלא כל מי שיבא אלינו להמול לישם מילה מותר לנו למולו, אעפ"י שהוא עומד בגיו תו", מסכימה ג"כ למ"ש במשנת ר"א, שהתנא אינו מחייב את חסידיו א"ה, במה שלא נצטוו עליה כמו הישבתות והמועדות, אבל כמו כן אינו מקפיד, אם בכל זאת מתאמצים לקיים מצוות שלא נצטוו עליהן. — הנוסח של שאלה זו מובא גם בפנים הספר עד 117 ס" קבד, אמנם העתקה זו אף ישויה שלמה היא מנוסה ב"י, אבל הסרה היא דוקא במה ששייך לעניננו, וקרוב לדאי שזו העתקה מאוחרת והמעתיק השמיט את המקומות שכבר אבד מקורן, ולא נתברר לו הענין כראוי. ואכמ"ל.

תוכן ההלכה השני: מאמר דרכי משה (עם הערות מאת ה"ר) מאת הרב צבי היות ז"ל. — למשה (שיר) מאת הרב ד"ר יעקב נאכט. — דוגמאות מפירוש המשנה להרמב"ם בערבי מאת ברנך טולידאנו. — כוכב המזחיר מאת הרב בן ציון חי עזריאל. — "המורה" מאת ד"ר א' גוטסדנר. — הרמב"ם גאון התחוקה מאת ד"ר ש' ב' פלדמן. — "בעל ההגיון" מאת הרב משה אביגדור עמיאל. — אור פני משה מאת הרב ישעיה ריכר. — פירוש המשניות להרמב"ם מאת צבי קארל. — הערות לפירוש המשניות מאת ש' ח' קוק. — הרמב"ם בתור רופא ומרפא מאת ד"ר הנדן הנרי קלר. — מורה הדור מאת הרב מאיר ברלין. — סדר הספרים במשנה תורה להרמב"ם מאת הרב ד"ר י' א' הלוי הרצוג. — עקרי הפילוסופיה הדתית של הרמב"ם מאת ד"ר יצחק מירקין. — הערה על יחסו של הראב"ד אל הרמב"ם מאת הרב ש' אסף. — יחס הקבלה והחסידות אל הרמב"ם מאת צבי מאיר רבינוביץ. — מוזיקה ופואיזיה בספרות הרמב"ם ותקופתו מאת מ' ש' גשורי. — מימון (מחקר פילולוגי) מאת שמואל בן שבת. — רשימה ביבליוגרפית מאת זכריה פישמן (ח"ל).

למפעלו החשוב של הרב יהודה ליב הכהן פישמן בספר היובל להרמב"ם יש עוד לצרף, שהחכם הנ"ל יסד כעת ירחון דת-לאומי לתורה, למדע ולספרות בשם סיני. עד עתה הופיעו הזכרות אלו (סיני-השני). — הירחון יוצא לאור בהוצאת "מוסד הרב קוק" שעל יד מרכז המורח-העולמי (בסיוע "מוסד ביאליק" ליד הסוכנות היהודית. מחירו בחיץ לארץ 5 דולר.

*

(א) הקובץ השני ממין זה יצא לאור בלונדון. Moses Maimonides VIII. Centenary Memorial Volume. Anglo-Jewish Papers in connection

with the eighti Centennary of his birth. Edited by Rabbi Dr. J. Epstein. The Soncino Press, London.

הספר הזה הוא מנחת מזכרת מיהודי אנגליא ליובלו של הרמב"ם. בחבורו השתתפו חכמי אנגליא המצויינים ובראשם הרב הכולל מהר"ה ד"ר העריץ, נערך ומסודר מאת הרב ד"ר מהר"י אפשטיין. — התוכן: דמות דיוקנו הכללי של הרמב"ם מאת הרב הכולל ד"ר י' ה' העריץ. — מקורותיו ושיטתו של הרמב"ם בהל' תענית מאת פרופ. ד"ר אדולף ביכלר, מנהל בית המדרש לרבנים בלונדון. — דרכי הרמב"ם בפסקי הלכות והלך רוחו ביסודי המוסר של ההלכה מאת העורך — הסכמת הנבואה והפילוסופיה לפי מהשכתו של הרמב"ם מאת הרב החכם ו' פלדמן. — הרמב"ם בתור מומחה במקצוע חכמת הטבע ושאר חכמות מאת החכם ו' מ' פלדמן. — הרמב"ם בתור גאון ההלכה מאת הרב החכם י' הרצוג. — מקומו של "משנה תורה" להרמב"ם בקורות ההלכה והתפתחותה מאת הרב ד"ר א' מרמורשטיין. — חיוב העסק בפילוסופיה מאת ד"ר שמעון ראבידוביץ. — דעת הרמב"ם בבחינת המדינה והחברה מאת ד"ר א' רוזנטל. — הרמב"ם ואנגליא מאת החכם ד"ר ציצל רות. — הערות על א' אלו כתבי יד של הרמב"ם מאת דוד ס' סאסון. — ביבליוגרפיה ממאמרים וספרים שנכתבו אנגלית על הרמב"ם מאת ד"ר יוסף י' גורפינקל.

*

ג) בין כתבי הסמינריון למדע יהודי על ידי המכללה אשר בטרטו Acta seminarii litterarum Judaearum Universitatis Tartuensiss
Das Wesen der הרמב"ם של הרמב"ם
Maimonideischen Lehre.

מחזות שיטתו של הרמב"ם. תוכן ספר זה היה בעיקרו הרצאה חגיגית שפרופסור גולקוביטש הרצה באולם האוניברסיטה הטרטאית ליובלו של הרמב"ם והורחב אחריו כן לספר שלם. — גולקוביטש ממלא תפקיד חשוב בהאוניברסיטה אשר בטרטו על ידי ייסודו את "כתבי הסמינריון למדע יהודי על יד המכללה אשר בטרטו". הוון יקר באוניברסיטאות בכלל, שיקציעו סמינריון מיוחד למדע יהודי ושיוציאו על ימין וחשבונן ספרים השייכים לחכמת היהדות. השפעתו של גולקוביטש הגיעה עד לידי כך, שהניח תכנית מפורטת ללימודי חכמת היהדות וסדר בחינתן והתכנית התקבלה מהפקולטה הפילוסופית של האוניברסיטה. הפרטים ע"י בהתכנית שנפרסמה בשנת 1935. In — *Jüdische Wissenschaft, Lehr- und Prüfungsplan*. In — estnischer Originalfassung von der philosophischen Fakultät in ihrer Sitzung vom 10 Dezember 1934 gutgeheissen.

מלבד הספר שהזכרנו הגיעו לידנו מפרופ' גולקוביטש הספרים האלה: *Entwicklung des Begriffes Hasid im Alten Testament*, Tartu 1934.
— 1934. כתבי הקדש.

Die Bildung des Begriffes Hasid, התהוות מושג „הסיד“ ה"א 1935.
 Rationale und mystische Elemente in der jüdischen Lehre.
 יסודות שכליים ומסטוריים בהחכמה העברית. 1935.

*

ד) עוד על ספר חשוב אחד צריך להעיר, שיוכלו של הרמב"ם הוכתר בו, והיא הוצאה חדשה של ספרו הפילוסופי של הרמב"ם:
 ספר מורה הנבוכים לרבינו משה בן מימון בהערכת ר' שמואל אבן תיבון הוצאה מנוקדת ומוגהה ע"פ דפוסים ראשונים ושינויי נוסחאות מתוך כתבי יד ובהשוואה למקור הערבי. בצירוף מבואות, הנהגות, הערות ומראי מקומות ועם פירוש מאת יהודה אבן שמואל (ד"ר יהודה קופמן) חלק ראשון (א). תל-אביב הוצאת „שביל“ ניסן תרצ"ה.

בהוצאה זו אני רואה אות כבוד חשוב מאד לזכרוננו הנשגב של הרמב"ם, כי יש בהוצאה מתוקנה זו לא רק משום הדור מצוה, אבל גם משום נתינת פרסום יותר מקיף לספרו הזוהר עמוק של הרמב"ם. אין פה אמנם המקום לתאר חשיבותו הגדולה של „מורה הנבוכים“, אבל כבר הוכר והוסכם מכל צד, שספר זה עלה בכחו לצרף וללבן את המחשבה העברית על כל הספרים בני מינו, וכדאי הוא, דוקא בתמונתו העברית שקבל בהעתקתו של ר"ש אבן תיבון, לצאת מחדש בתמונה הכי מתוקנה, הן בנוגע לתיקון הנוסח עצמו ע"י השוואה מדעית עם דפוסים וכתבי יד וחגוף הערבי, וכן על ידי ביאור מדעי הנאות לטעם זמננו עם הערות ומראה מקומות מדויקים. — מעלה יתרה אנו רואים בהניקוד, כי מלבד מה שיש בניקוד עצמו גם משום פירוש, הרי עלול הוא מאד להרחיב את חוג הקוראים ולמעט את הטועים.

יש לאחל ולקוות שהכרך הראשון המכיל רק מ"ט פרקים מן החלק הראשון, לא ישאר יחיד, וגם החלקים הנותרים יודפסו במהרה.

המבוא הכללי „הרמב"ם ויצירתו“ ראוי לתשומת לב מיוחדת, כי המו"ל והמפרש נתן בו השקפה כללית על המסגרת ההיסטורית שבה בא „מורה נבוכים“ לכלל מציאות ונתקבל על בני דורו מבית ומחיצ.

*

אולי יש משום „אין מערבין“ גם ביובלות. — תקופה שלמה של שמונה מאות שנה להולדת הרמב"ם עוררה את כלל היהדות להתרומם מעל לגבול דאגות היום ולהקדיש חנינה לאחד מנאגני המחשבה שלה. — אמנם עוד יובל אחר חל עלינו בשנת יובלו של הרמב"ם, כי הרמב"ם בעצמו היה נולד בשנת יובל. מן מיתתו של ר' עקיבא ועד לידתו של הרמב"ם עברו אלף שנה בדיוק, ובכן מן הראוי שגם זכרוננו של ר' עקיבא יעלה לפנינו בשנת יובלו של הרמב"ם. אחדים מן החוגגים כבר הרגישו בזה ע"י למישל ה„פתח דברים“ של ד"ר יהודה קופמן בהוצאת מו"ג

שלו שהזכרתי. אמנם זה נעשה רק דרך אגב. ולכן משנה תודה והכרת טובה, שגם היובל השני (או יותר נכון הראשון) מצא לו גואל זריו ונשכר בפרופ' ד"ר ל' פינקלשטיין שהוציא לאור ספרו היפה עקיבא Akiba Scholar, Saint and Martyr, by Louis Finkelstein, New York, הספר הזה נכתב לשמה בהתעמקות יתרה כמעט בהסח הדעת בנוגע ליובלו האלף ושמונה מאות שנה להתעלות ד' עקיבא למעלות קדושים וטהורים מתוך קדוש שמו ויתברך ותורתו הנצחית.

בדרך כלל יש להעיר, שמונוגרפיה זו יש בה אומנות נפלאה, אמנם לא מעין זו שהפייטן והמשורר מצטיינים בה, כי מחברה באמת לא התכוון לשם ספור אנדי בעלמא, שמושך את הלב מצד כח הדמיוני וכשרונו המצייר של הסופר, רק לשם תיאור היסטורי-מדעי, שאין לך בו אלא האמת בלבד, כלומר אותה האמת שההסטוריון מוכרח להכנע לה, האמת המובעה בזכרונות המקובלים באומה ושומרים כקדושים קיימת בארכיונות שלה. ובכל זאת רבות עשה המחבר גם מנקודת מצבו של האומן כי באמצעות המקורות העתיקים ובעזר המחקרים החדשים הצליח להכין שרטוט מקיף וכולל את כל פרטי החיים מדמות דיוקנו של ר' עקיבא. פינקלשטיין החייה צורתו של גבור הרוח מתקופת בר-כוכבא מן החומר העתיק בעצמו. הקבלה והמסורת גלו את קברו ורמזו על איבריו שנדלדלו והוא קרבם זה אל זה והקרים עליהם עור ובשר גם כן מן המוכן, וחדש את פני כל התמונה באותו הרוח שהגבור בעצמו הפיה באומה. בסוג המקורות העתיקים, שהמחבר השתמש בהם, נכללו לא רק ספרי התלמוד והמדרש, ההלכה והאגדה, אבל גם הספרות העתיקה שמחוץ לגבולו של בית המדרש היהודי, כמו ספריו של 'וסיפוס ספרי רומיים ויונים ובייחוד ספרי הכנסיה הנוצרית שהתחוללו בתקופתו. — ובנוגע להספרות של הסופרים והחוקרים החדשים, הרי פינקלשטיין בעצמו רשם אותם בסוף ספרו ב"ביבליוגרפיה" שלו מצד 355 והלאה. הספר מתחלק לעשרה פרקים ובסופם שני "נספחים", הערות, ביבליוגרפיה ומפתח. — הפרקים כל עסקם בציור תמונתו וגורלו של ר' עקיבא, דרכי חייו בתוך האומה ומחוצה לה, הלכה שלו ושיטתו בדין ודת וכן הלך רוחו בחייו הציבוריים והשקפתו על המין האנושי בכלל מוצאים פה מקומם רק עד כמה ששרטוט התמונה זקוק להם. בחלק זה מובלעות גם האגדות שנצטברו מסביב לתמונתו של ר' עקיבא. הנספחים מתחלקים לשני חלקים, בחלק הראשון מטפל המחבר בברור שיטתו של ר"ע בבחינת השדרות ההברתיות של בני אדם. ר"ע הוא האדם הפשוט שרוחו ונפשו מעורבות עם הבריות והוא נמשך לצד העם ומתאמץ להגן על מצבם החומרי והמוסרי. — בחלק השני מובאים לכלל ברור אי אלו יסודות בבחינת התפתחותה של היהדות המסורתית (הפרושים), והתיקונים שנתקנו בה בסדר הנהלתה ובחייה הפנימיים.

הספר נכתב בזהירות יתרה ובטעם יפה ועשוי להנתן ליד כל קורא. שמבקש תשובה על השאלות הנוגעות לר' עקיבא וזמנו.

מישדה עבודתו המרכזית של פרופ' פינקלשטיין יש עוד להזכיר גם בהמשך זה את ה"ספרי" על ס' דברים. שיוצא עתה לאור באופן הכי מדויק בקובץ מעשי התנאים" שכבר דברתי עליו במק"א ופה אני מזכיר רק שני מאמרים השייכים גם כן לסוג זה והם:

קטעים ממכילתא דרשב"י והם קטעים שיש בהם משום חדוש כלפי המכילתא הוצ' הופמן כי הם לקוחים מכ"י שהופמן לא השתמש בהם. (הוצאה מיוחדת ממחקרים לזכרון ר' עמרם קאהוט ז"ל" ניוירוק התרצו).

Studies in the Tannaitic Midrashim מחקרים בדבר מדרשי התנאים. תוצאה מיוחדת מספר השנה של האקדמיאה האמריקאית לחקר חכמת היהדות שנת תרצ"ה. Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. VI, 1934-35.

*

חברת מקיצי נרדמים הנודעה לשבח מעת ייסודה (1864). הדישה פעולתה בירושלים בשנת תרצ"ד. עי' "הסוקר" שנה שניה (תרצד) וחידוש זה עלה לה לטובה. כי בינתיים הופיעו שם ספרים חדשים חשובים, קצתם בעין המישך והשלמה למה שכבר החל לצאת לאור, כמו ספר מעגל טוב השלם והוא ספור מסעות הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי ז"ל אשר נסע וסבב בארצות שונות, וספר הראבי"ה.

ספר מעגל טוב השלם יוצא לאור בפעם הראשונה על פי עצם כתבי ידו הנמצאים באנקונא ובניוארק עם הקדמה והערות ומראה מקומות על ידי אהרן פריימן. החלק הראשון יצא לאור בשנת תרפ"א והחלק השני התעכב עד שנת תרצ"ד. גם ספר הראבי"ה וזה להמשך. חלק שני חוברת רביעית יצא לאור בירושלים תרצ"ה (מן מסכת חנינה עד פרוסבול).

*

ספרים שתחילת יציאתם לאור ב"מקיצי נרדמים" שבירושלים משנת תרצ"ה ואילך הם:

דיואן קובץ שירי ר' אלעזר בן יעקב הבבלי. יוצא לאור על ידי חיים בראדי תרצ"ח.

ספרן של ראשונים תשובות ופסקים ומנהגות יו"ל בפעם הראשונה מכתבי יד עם מבואות והערות מאת שמחה אסף. תרצ"ה. — שמו של הספר מוכיח על תוכנו. שלא ממחבר אחד הוא. אבל הענינים שייכים למקצוע אחד ולתקופה אחת. וזה הוא המאחדם לספר אחד. המו"ל הקציע כך זה לתורתם של חכמי צרפת הדרומית, שהיו בתקופת הפריחה לקבוץ היהודי החשוב בארץ זו. לראשונה מובאים תשובות הראב"י (ר' אברהם בר יצחק אב"ד בגרבונה). ואחריו באו תשובות הרמב"ן כפי שנעתקו בכ"י פארמה תיכף אחר תשובות הראב"י "אנב נרא". — ספר המנהגות לר' אשר ב"ר שאול מלונגיל הוא החלק השלישי. המו"ל מעיר בהקדמתו שם צד 123 שכמה מן החוקרים ערבבו

את ר' אשר ב"ר שאל עם בן עירו ומנו ר' אשר ב"ר משולם והביא הענין לכלל בירור. בסוף חלק זה מביא המו"ל לקוטים מס' המנהגות, שהובאו במחזור שהיה לפנינו קטנים של רש"ד"ר ורש"ח"ה ועתה הוא בבחימ"ד לרבנים שבלונדון. — בנספחות יצא לאור ספר אסור משהו להראב"ד (בעל הדושות), שהוא לדעת המו"ל הראשון לכל היבדיו. — ואחריו תשובת ר' יוסף פלאה להראב"ה, שכבר ידועה אמנם ממקומות שונים, אמנם בכל שלימותה לא יצאה לאור עד עתה. המפתחות הפרטים והכללים נותנים לאוסף חשוב זה חשיבות יתרה, מלבד המבואות שיש להן ערך ספרותי-היסטורי והערות שכתב השואות ותקונים מצאו בהן מקומם.

*

פירוש לספר תהלים חברו רבי מנחם ב"ר שלמה המאירי הוציאו לאור מכתב יד יוסף ב"ר חיים הכהן. הספר הזה חשוב מאד כן מצד מחברו, שהיה אחד התלמודים והחוקרים שהלך בעקבות הרמב"ם והצטיין בהשקפתו השכלנית, והן מצד התוכן, שהוא פירוש מקיף על כל ספר תהלים, שבו נתבצר מקום להצעת כמה דעות נשנות מסוג הפילוסופי הדתי. — ענין ראוי לתשומת לב מיוחדת הוא, שבעל המאירי עשה אוה שנינויים בחלוקת המזמורים, ע"י למשל מזמור קט"ז (אהבתי כי ישמע ה') שספה לו גם מזמור קי"ז (הללו את ה' כל גוים) וכו' בפירושו ש"שני פסוקים אלו סוף מזמור אהבתי, ואולי מתוך כך עשה מזמור קי"ה שלשה מזמורים: האחד מן "הודו" עד "מן המצר" המסימן ב"מזמור קי"ד" והשני מתחיל ב"מן המצר" ונמשך עד "אנא ה'", ומסומן "מזמור קי"ח", והשלישי מתחיל ב"אנא ה'" ומסיים במזמור קי"ח שלנו במלת "חסד". — מתוך חלוקה זו נדחו ממקומם כל המזמורים הבאים כדי סמן אהה, ו' א' "אשרי תמימי דרך" הוא אצלו מזמור ק"כ וכן שאר כל המזמורים עד "הללויה הללו אל בקדשו" שהוא המזמור האחרון ומסומן בס' קנ"א.

גם הקבץ על יד" נדפס בכרך חדש. — עשרה קובצים יצאו עד עתה וזה הוא הקובץ האחד עשר. התוכן שבו מתחלק לשבעה מול"ם: חיים בראדי (פזטים בלתי נודעים) — גרשם שלום (ספר מסורת הברית לר' דוד בן ר' אברהם הלבן) — א' מ' הרמן (אגרת המוסר לר' שם טוב פלקורא) — ישעיה זגה (אגרת מוסר לר' קלונימוס בן קלונימוס) — א' ה' פריימן (ספר נפלאות מר' פנחס יהודה ליב מליפניק) — מיכל רבינוביץ (משפחות ק"ק שקלאוו עם הערות נוספות לר' שלמה בערמאן) — שמחה אסף (זכרון ראחוניס, מכתבי רא"ה הרבני לרש"א פונזנסק).

*

מדור מיוחד עלינו לפנות לספרי מדע השנתיים שהתבצרו בארצות הברית באמריקא. במקום הראשון יש להזכיר את הספר השנתי של הקולג' העברי שבסניסגאטי Hebrew Union College Annual שהגיעה לידנו באחרונה משנת תרצ"ו שהוא שנת השישים מעת ייסוד בית מדרש זה. ספר שנתי זה הוא הספר

ה"א שבסדר וכתוב כמעט כלו בידי חכמי ישראל מבית מדרשו של הקולני שבסינסינאטי, מלבד המאמר החמישי "האידנא" או "העידנא" שנכתב בידי הרב הראשי עמנואל לעף. — וזה מתבאר מיוכלו השישים של ה"קולני". המאמר הראשון מוקדש לאזכרת מיסדי בית המדרש ונכתב בידי הרב ד"ר פיליפון שהא העורך הראשי של ספר השנה מעת ייסודו. המאמרים המדעיים מתחילים בהרב ד"ר יוליאן מורגנשטרן, מנהל בית המדרש (מחקרים ע"ד עמוס) — הח' נלסון גליק (נבולי אדום) — הח' שלדון ח' בלאנק (מחקרים ע"ד האוניברסליסם שלאחר החורבן — הרב ד"ר יעקב ב' לויטרכך (תשלוק) — הח' דר' ו' דינדרוק (שמואל ומשה אבן תיבון על שיטת הרמב"ם בבחינת ההשגחה) — הח' ד"ר הנרי אנגלנדר (יסודי הדקדוק שבפירוש רש"י על כה"ק) — הח' ישראל ביטן (על הדרשות של יעקב אנאטולי) — הרב ד"ר יעקב מאן (סוף דבר לזכוהו עם קרויס מספר השנה שקדם) — הח' משה מרכס (שנות נסיעותיו של גרשם שונצינו בשנות 1498-1527 באיטליא) — הרב הח' אברהם קרונבך (מעיל צדקה) — הח' אברהם ו' אידלזון (הננינות המקובלות אצל יהודי איטליא) — הח' שמואל ס' קוהן (אבטוריות אצל היהודים) — הח' מיכאל וילנסקי (ר' משה אלרוט).

בדרך כלל פתוח לרוחה ספר השנתי לבית המדרש שבסינסינאטי לחכמי הדור של שאר מדינות גם כן, וכמו שאנו רואים בספרי השנה הקודמים. ככה למשל היו המשתתפים בספר השנה ישקודם לזה רובם מארצות אברופא.

ספר שנה שני שכלו מוקדש לחכמת היהדות, האקדמיאה האמריקאית לחקר מדעי היהדות Proceedings of the American Academy for Jewish Research (נוסדה בשנת 1928) הוציאה לאור את הכרך השביעי (לשנת 1935-1936) ובו השתתפו: הרב הח' שלמה גאנדו ("הרובד" או המזכיר הפומבי — שומר סדרי הלכות בכה זכרוננו המופלא לצרכי הלימוד — שבנתי מדרש שבארץ ישראל. — על הענין הזה הרציתי גם אני איזה דברים ונתפרסמו בשנת 1927 בקובץ ההרצאות שבמכון היהודי בהאוניברסיטה שבברלין Vorträge des Institutum Judaicum an der Universität Berlin. I. Jg. 1925-1926 Entwicklungsstufen der jüdischen Religion, mit Beiträgen von Leo Baeck usw. Giessen 1927. S. 43ff. Zur Entstehung des Talmuds von Michael Guttmann. הח' א' ש' האלקין (וכוחים של השומרונים על היהדות) פרופ' ד"ר גידו קיש (חקים בבחינת היהודים בספרי החקים האשכנזיים שיבמי הבינים) — הח' פאול רומאנק (אונומסט'קן — כוזן שמות מקומות — בארץ ישראל) — הח' שמואל רוזנבלאט (ייחוסים שבין חקי ישראל וחקי המשלימים בנוגע לשבועות ונדרים).

*

ספר השנה Jearbook של האסיפה המרכזית של רבני אמריקא Central Conference of American Rabbis vol. XLV כך ארבעים וחמשה. הוא

אולי ספר השנה היותר עדין לרבני הארץ החדשה. ואף שבעיקרו הוקדש לעניי ההנהגה, שאלות היום וצרכי ציבור וכו', בכל זאת פנו מקום גם לחקירות מדעיות ובפרט בנוגע לשאלת היהדות העומדות על הפרק. — מן הכרך הנוכחי יש להזכיר בייחוד מחקרו החשוב של הרב פרופ' אברהם קרונברג, מלחמה ושלום בקבלת היהדות עם הוספת הרב מ' ס' לאזארקי.

אמנם ספר השנה לרבני אמריקא עשיר מאד גם בחלקיו החברתיים והצעת שאלות, שלכאורה אין להן שייכות ישירה רק ליהודי אמריקא, ובאמת יש בהן יסודות המקיפים את כלל היהדות. — כחה של האספה הוא בארגונה הטוב, חוגי מלאכתה מסורים לוועדות פרטיות שעסקן בכך דרך קבע. בין הוועדות, שעדין כללי להן, יש להזכיר בייחוד: את הוועדה העוסקת בייחוסים השוררים בכנסיות של שאר דתות וכן בענייני דינא דמלכותא (מצד 44 והלאה). — וכן הוועדה המטפלת בשאלות של שלום העולם ובאמצעים המוכשרים לסעד ולתמוך את הענין הזה (מצד 62 והלאה). — ועדה פרטית מטפלת בפרובלימות ליישר נתיב צדק ומשפט בחיי החברה (מצד 76 והלאה). — פרובלימה מיוחדת היא הדאגה לחוקי חיי הדת בין צעירי ישראל שבאוניברסיטאות (מצד 114 והלאה). — וכן יש ועדה העוסקת בתשובת שאלות, שגשגות לאספת הרבנים ממקומות שונים, ואחדות מהן מתפרסמות בספר השנה. ככה אנו מוצאים בספר זה (מצד 124 והלאה) תשובה בענין קבורת מתי גויים אצל מתי ישראל. הישאלה כשהיא לעצמה יש לה שייכות גם בכמה מקומות באברופא, בפרט באופנים של נשואי תערובת. — הרצאות חשובות בדבר הטבת החינוך בדת. (מצד 304 והלאה). — ויש להזכיר בייחוד הרצאתו של מנהל ענייני החינוך ד"ר עמנואל גאמוראן שמדבר בשבחה של השפה העברית ותובע למענה את המקום הראוי לה בהנחך הנוער העברי (מצד 304 והלאה). המרצה בעצמו מומחה בדבר והקדיש כחוליו לפרובלימא זו גם בהיותו בארץ ישראל. — ולאחרונה באה הצעה קצרה מצד הוועדה המפקחת על ההיסטוריא והספרות שבהווה (מצד 318 והלאה). מן משל זה הלכות מספר השנה היותר חדיש אנו רואים שעסקה של האספה המרכזית אינה מופנה בשלימותה אך ורק כלפי הרבנים האמריקאים, אבל יש בה הרבה מן האוניברסאליות לצד כלל ישראל. ועל חשבון אוניברסאליותה יש גם לזקוף התאמצות האספה המרכזית לתמוך הוצאת ספרים בענייני חכמת היהדות גם בשאר ארצות. — וכן משתתפת האסיפה המרכזית בהרגשותיו של כלל היהדות בנוגע לזיכרון גאון הרוח של אומתנו, כמו יובלו של הרמב"ם שנפתח לו מקום מיוחד בספר השנה של אשתקד גם על ידי מחקר חשוב במאמרו רב הענין של פרופ' ז' דיונדרוק.

*

בעין השמטה למה שכבר כתבנו בה"סוקר" (שנה שניה מצד 139 עד 156) בבחינת מלאכתו המדעית של המנוח הרב החכם המפורסם מו"ה הלל גרשם ענעלאוו ז"לן עלינו להזכיר לכל הפחות בקצרה שבסיוע הגביר מוקיר ספר היהדות,

הכמיה וספריה כ"ה לוציאום נ' ליטויער נ"י הובאו לדפוס כל מאמרי המנהג שנשארו לכרכה אחרי מותו באנגלית בארבעה כרכים מפוארים. הכרך הראשון מהזיק הטפותיו של המנהג, דרשותיו בבית הכנסת ושאר מקומות עם תמונתו של המחבר וזכרונות ימי חייו. הכרך השני, המשך מדרשותיו, והרצאות שונות בדבר חיי היהודים ביחוסיהם הדתיים והחברתיים. הכרך השלישי מכלל אוסף מאמרים שונים מסודרים לפי תוכן נושאיהם, כמו "בית הכנסת" ביחוסיו להחיים המודרניים: תחומי התייחדותה של היהדות ונחיצתה של הגנת התחומים: יסודותיה השונים של חיי הדת: פעולותיה של הדת: היהודי והעולם: הכחות הרוחניים של כתבי הקדש: הדר יפים של מזמורי תהלים: השקפת היהדות על ישו הנצרי. הכרך הרביעי של ספרי ענעלאוו מהזיק מאמרים מדעיים ממקצועות שונים, אמנם כלם מטפלים בשאלות הנוגעות לחייה ההיסטוריים, הדתיים והחברתיים של היהדות בעבר ובהווה.

הרבה הומר של הכמה ומדע צפון בעזבונו של הרב ענעלאוו ז"ל. בהסתכלותו המקפת נפגשים הדורות היותר קדומים עם מאורעות העת היותר חדשים. ביחוד עשירים הם מאמריו המדעיים בבירור היחסים ההיסטוריים מבפנים ומבחוץ. הוא מדבר בהתענינות נפלאה על ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה, על גודל ענין הכוונה ועל התחבשות היהדות להעמיק את תוכן פנימיותם של חיי הדת, על יסודותיה המוסריים של התלמוד ועל גודל מעלתה של האגדה (ע"י כרך ד. 1-41; 252-288; 135-150; 289-329) ומצד אחר הוא מדבר על הניטו וכל העוסקים בבנינה, על אי-הבנתם של הפרושים ועל השפעתה של היהדות על ה"דרום" וכ"י (ע"י 95-116; 117-134; 135-150). —

ביבליוגרפיה מפורטת של ספריו ומאמריו בסוף הספר. (וישם נרשמו גם מאמריו שכתב עברית בשנות 1893-1894).

בהמשך זה יש עוד להזכיר את ספר הויכל "Ye Are My Witnesses", "אתם עד" לתקופת המיש ועשרים שנה למפעלו המדעי של הרב החכם ד"ר שמואל דייכס בבית המדרש לרבנים שבלונדון. — ספר הויכל מוגיש מאת תלמידיו "לכבוד מורנו ורבנו הרב ר' שמואל בן הרב הגאון ר' ישראל היום דייכס שליט"א". ורבים השתתפו בו בדרשותיהם ומאמריהם המדעיים, ובראש הספר עם פתח דבר מהרב הכולל מהר"ה הערין, עם תמונת המחבר, לונדון 1936.

*

ספרים וחוכרות שבאו לידינו קרוב לחתימת המאמר:
לתולדות הקראים בארצות המזרח מאת ש' אסף, ירושלים
תרצ"ו (ציון שנה א' — ספר ב). — חומר חשוב בדבר היחסים שבין הרבנים והקראים בארצות המזרח.

*

Chajim Bloch, *Priester der Liebe*. Die Welt der Chassidim mit zahlreichen Brief-Faksimilen. Amalthea-Verlag. Zürich, Leipzig,

Wien. — ספרו של בלוך עשיר בציונים וחומר דתי-מיסטורי מעולם החסידים. פקסימילים של כתבי יד מגבורי החסידות ומנהליה נותנים לספר זה ערך מיוחד.

*

תולדות הכהנים הגדולים מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד, ניו-יארק תרצ"ג. — מונוגרפיה זו מקיפה שורת הכהנים הגדולים מאהרן הכהן עד סוף בית שני עם הערות על חיי ישראל בימים ההם, השפעת בית המקדש על בני הגולה ולקורות הכתות בישראל.

*

תלמוד בבלי וירושלמי, ספר ראשון ארץ ישראל, בבלי וארצות הגולה. — ספר שני המצב הכלכלי של חז"ל בארץ ישראל ובבבל. מהנ"ל. שם תרצ"ו.

*

Pharisaic judaism. intransition. R. Eliezer the Great and Jewish. Reconstruction after the War with Rome, by Ben Zion Bokser, Ph. D. New-York. Bloch Publishing Company. 1935. זה מציג לפנינו ביוגרפיה מפורטת מר' אליעזר הגדול, למודיו ודרכי חייו וחיי הכלל כפי שהתפתחה צורתה אחר החורבן.

*

ישראל דודזון, עוד שריד מן "אשא משלי" לרס"ג (הוצאה מיוחדת ממחקרים לזכרון ר' עמרם קאהוט ז"ל" ניו-יורק תרצ"ו).
Fascinating Researches in Mediaeval Hebrew Poetry. מהנ"ל.
Philadelphia 1935 Reprinted from the Jewish Quarterly Review
N. S. vol. XXVI. Nr. 2. מחקרים מענינים מהפיוט והעברי מימי הבינים.
מהנ"ל 1936 Levi Ben Abraham Ben Hayyim לוי בן אברהם בן חיים. תוצאה מיוחדת vol. IV, Nr. 1. Scripta Mathematica

*

רבנן סבוראי ותלמודם מאת ד"ר בנימין מנשה לוין ירושלים תרצ"ז. הוצאת "אחיעזר" תל-אביב.

*

Moses Maimonides, (Maimonides) אלכסנדר מרנס - Maimonides Octocentennial Committee, New York City, 1935. עוד מהנ"ל על הרמב"ם - Philadelphia 1935 (The Dropsie College for Hebrew and cognate Learning.

עוד מהנ"ל ע"ד שטיינשניידר Jewish Studies in Memory of George A. Kohut, New York 1935).

*

מצוה הבאה בעברה (להבנת השבתאות) מאת גרשם שלום
תל-אביב תרצ"ו (הוצאה מיוחדת מתוך "כנסת" שנה ה"ל.
מסעם של ר' חיים ק' עטר וחבורתו לא"י והתיישבותם
העראית בעכו מאת יעקב מאן (סינסינטי) הוצ' מיוחדת מתוך
"תרכיין" שנה ז'.

*

Mishna and Tosefta. A (משנה ותוספתא) comparative Study Part I. Shabbat. By Boaz Cohen, Ph. D.
New York, Jewish Theological Seminary of America 1935.
The Responsum of Maimonides concerning Music, מהנ"ל
Reprinted from The Jewish Music Journal, vol. II. Nr. 2. 1935
השובת הרמב"ם בדבר המוסיקא.

The Classification of the Law in the Mishneh Tora, מהנ"ל
(The Dropsie Col- Philadelphia 1935. לסדר ההלכות שב"משנה תורה" lege etc.)

Israel Friedlaender, A Bibliography of his Writings. מהנ"ל
With an Appreciation. New York 1936 ישראל פרידלנדר, חייו וספריו.

*

ה מ י ס, מחקר לידעת הארץ ולפולקלור ארצישראלי בתקופת המקרא והמשנה
מאת ד"ר פאל פטאי, תל-אביב תרצ"ו. — המחקר הזה נכתב לשם
דיסרטציאה, אבל לפי טיבו ותוכנו עובר את הגבול הצר שהוקבע בדרך כלל
לדיסרטציאות, כי הוא ספר מקיף את כל הענינים שיש להם יחס קרוב או רחוק
אל המים וכולל שמונה עשר פרקים המתחלקים לארבעה חלקים. החלק הראשון
והשני עוסק ביסודות השייכים לעניני הלכה ואגדה, החלק השלישי והרביעי מדבר
במונחי ההידרוגרפיה וההידרוגרפיה של ארץ ישראל. החומר נאסף מן המקורות
הראשונים ומעובד בהירות יתרה ושקידה רבה.

*

Héber-Magyar Szótár. Szerkesztették: מלון עברי-הונגרי
Mannheim Mór, a debreceni polg. leányiskola héber nyelv-
tanára és Gross Ernő a debreceni zsidó reálgimn. héber nyelv-
tanára. Debrecen, Aczél antiquárium Schwarcz Miksa, Széchényi
ucca 2.

מלון זה נועד להקהל ההונגרי הקורא עברית סתם מבלי להתרכז או להתייחד
על מקצוע ידוע, ובכן מביא המלון הזה בחשבון את אוצר השפה העברית מראשית
תקופת המקרא ועד הימים היותר חדשים. כפי עדותם של המחברים נאצרו במלונם

המלות שבכה"ק, המושג, ספרי ימי הבינים למיניהם ובכללם גם הפייטנים, וגם הספרות העברית של זמננו מצאה פה את מקומה, כי המחברים התחשבו עם צורך זה בייחוד. המחברים אמנם עשו את שלהם בזיונות יתרה. המלון שלפנינו באמת עשיר הוא מאד בחומר מלים והקורא יכול להשתמש בו על נקלה ומוצא בו די סיפוק בנוגע למלים עצמם. גם הקורא עיתונים עברים וספרים של היום אינו בא במבוכה. אמנם עלינו להעיר בדרך כלל שבכחינת שפעת התוכן במלים צדקו דברי המחברים, אולם לעומת העושר שבמילים הרי המלון קטן הוא בערך — מועט המחזיק את המרובה — ואפשר שגם המחברים התכוונו לזה, כדי למעט הוצאות הדפוס ומחיר הספר. והקצור מועיל גם בזה, שמקיל גם על החיפוש. אבל לעומת כל זאת הוכרחו המחברים לעשות מגרעות במקום אחר, למעט בפתגמים ומשלים, להשמיט את כל החלק הנוגע לשמוש חלשון ולהעדר דקדוקות, וכן השמיטו כל רמז וזכר של הבדל זמנים ותקופות. המלים נפרדו לגמרי ממקורם הספרותי ואין להן אלא הצד החיצוני בלבד. — כמובן אין בזה מגרעות אלה להמעט ערכו של המלון אם נשים לב אל תעודתו ותכליתו. הספר נועד לקוראים ולא לסופרים ולא לפילולוגים, והקורא יודע מה שלפניו ומסתפק על פי רוב בהעתקה קצרה של המלה המבוקשת. — מנקודת השקפה זו צריך לדון על טיבו של מלון זה, ונחזיק טובה למחברים שטרחו הרבה למלאות חסרון מורגש בספרי שמוש של השוק העברי בהונגריא.

גם מבוא ומורה דרך נספח למלון זה המביא בקצרה את כללי הדקדוק היותר נחוצים להקורא ואת לוחות הפעלים ושאר ענינים.

*

A Pentateuches mózesi Szerzősége. Pozitív Kritikai tanulmány, írta Sipos István, dr. theol. ref. lelkész. Theologiai magántanári dolgozat. Budapest 1935.

הספר הזה נכתב בידי פרופיסור תיאולוגי צעיר, נוצרי מיסודו של קאלווין, ובכל זאת ראוי הוא לתשומת לב מצד כל חובבי החקירות הפוזיטיות בחקר כתבי הקדש. הספר כתוב לא רק ברצינות מדעית ומומחיות מקצועית, אבל גם באהבה עזה לכתבי הקדש — דבר שצריך להדגיש ביותר בזמננו גם בכחינת פרופיסור תיאולוגי שחקר כה"ק הוא אומנותו. — כי מעת שהאסכולות הקריטיות פרצו גבול והוציאו קדושת התנ"ך לחולין, נתערער איתן מצבו של המאמץ האמתי ונתקלקל הייחוס הישר לדברי ה' אצל רבים מבני אדם שאין בהם היכולת לבדוק בעצמם ארה מומי המבקרים.

פרופ' ש. מסר את לבו לבדוק אחר מומי של בעלי הבקורת לאור גרו של המדע היותר חדש והביא בחשבון את המחקרים המצויינים של חכמי הדור, כפי שאנו רואים בהשקפה הראשונה מצויני הספרים והעתונים שהקדים לעיקר ספרו. הוא עובר על כל השאלות והתמיהות שהמבקרים הסתייעו מהם ומשתמש בכלי זינים.

הספר מתחלק לשלישה חלקים. שני החלקים הראשונים מטפלים בבירור דרכי המבקרים ושיטותיהם השונות, והחלק השלישי מוקדש להבנין החיובי ובירור מקוריותה ואחדותה של התורה.

ספרו של פרופ' ש. ממלא חסרון מורגש בספרות המקרא, והרבה יכול ללמוד ממנו כל מי שדבריו הכתוב ותביעות המדע גם יחד קרובים ללבו ונפשו.

GEWÖRCZ F. KÖNYVNYOMDA
BUDAPEST, VI, KIRÁLY-U. 18.

